BIJDRAGEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PROVINCIE DER MINDERBROEDERS IN DE NEDERLANDEN

ONDER REDACTIE VAN
PATER DALMATIUS VAN HEEL, O.F.M.
EN
PATER CUNIBERTUS SLOOTS, O.F.M.

BUNDEL XI

Veritatem facientes in charitate

1952

BIJDRAGEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PROVINCIE DER MINDERBROEDERS IN DE NEDERLANDEN

ONDER REDACTIE VAN
PATER DALMATIUS VAN HEEL, O.F.M.
EN
PATER CUNIBERTUS SLOOTS, O.F.M.

BUNDEL XI

Veritatem facientes in charitate

1952

DRUK: N.V. GRAFISCHE KUNSTINRICHTING J. VAN POLL SUYKERBUYK
ROOSENDAAL

REDACTIE:
P. DALMATIUS VAN HEEL, O.F.M., GOUWE, 39, GOUDA.
P. CUNIBERTUS SLOOTS, O.F.M., LEUNSEWEG 2, VENRAY.

ADMINISTRATIE:
N.V. GRAFISCHE KUNSTINRICHTING
J. VAN POLL SUYKERBUYK, ROOSENDAAL.

De Bijdragen voor de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden verschijnen in bundels van ongeveer 160 blzz. Drie bundels vormen één deel. Bij de derde bundel worden Inhoud en Register gevoegd. Intekenaren op de delen betalen per bundel *f* 4.—, verhoogd met de frankeerkosten. De prijs voor afzonderlijke bundels - voor zover voorradig - bedraagt *f* 6.—.

Stukken ter plaatsing alsmede boeken ter recensie worden ingewacht bij de Redactie. Aan de medewerkers wordt de vrijheid gewaarborgd hun artikelen naar eigen wens en gewoonte te redigeren.

Voor alle zaken, de uitgave betreffende, wende men zich tot de Administratie.

PLACET IMPRIMATUR:
P. CASTULUS VAN DEN EIJNDEN, O.F.M.
Minister Provincialis.
Werthae, in festo S. P. N. Francisci, 4 Octobris 1952.

NIHIL OBSTAT:
H. TH. BOUTERS, PR.
Censor ad hoc deputatus.
Goudae, in festo D. N. Jesu Christi Regis, 26 Octobris 1952.

INHOUD

CONTENU. On y donne une courte biographie du P. Jacobus van den Eijnden, qui fut Provincial des Frères Mineurs néerlandais de 1693 à 1696.

CONTENU. Cette institution se trouve sous la direction des Frères Mineurs. Elle existe aujourd'hui 25 ans. - A cette occasion on commémore les difficultés de son érection. Surtout l'établissement de l'école amena bien des soucis. En 1933 enfin, on fut à même de s'installer dans un bâtiment neuf. Vient ensuite une contemplation de l'enseignement où l'on rappelle avec reconnaissance les noms de quelques professeurs. La croissance de l'école est indiquée par un tableau du nombre des élèves au cours de ces années. Cette croissance est expliquée plus implicitement tout en donnant attention aux lieux et à l'origine des élèves. Enfin on parle des résultats de l'enseignement.

CONTENU. Comme il fut déjà dit dans un fascicule precedent de „Bijdragen", on doutait de l'historicité de Gérard van Berkenrode, qui condamna les martyrs d'Alkmaar à mort. Dans une oeuvre de A. Beeloo cependant cette historicité est donnée pour certaine. - A l'aide des données de Florentius Leydanus, du manuscrit de Parck, P. Opmeer et H. Sedulius, la triste figure de Gérard van Berkenrode ainsi que le rôle qu'il a joué sont expliqués davantage.

CONTENU. L'Auteur donne d'abord comme suite de son traité, un nombre de détails détaché's sur le monastère des Frères Mineurs à Ruremonde. Ensuite une liste des gardiens. Après on raconte la suppression du Monastère. L'Auteur donne ensuite quel-

ques particularités biographiques et bibliographiques de certains Frères Mineurs nés à Ruremonde ou y ayant demeuré. Comme première annexe on y ajouta une liste les livres de la bibliothèque de Ruremonde qui se trouvent à la bibliothèque de Weert. Comme seconde annexe on fait suivre une liste des livres en langue néerlandaise qui se trouvaient à Ruremonde. Un court supplément termine l'article.

5. ADAM SASBOUT . . . . blz. 226

door P. Marculphus Heyer O.F.M.

CONTENU. Cette dernière partie de la biographie d'Adam Sasbout parle de ses occupations comme prédicateur et comme professeur à l'université de Louvain. Enfin on raconte son décès bienheureux. Suivent une généalogie, des annexes de quelques lettres, les sources du traité et enfin comme appendice, quelques extraits de manuscrits par rapport à Sasbout.

6. BIJSCHRIFTEN VAN DOOP- EN TROUWBOEKEN VAN DE STATIE BREESTRAAT TE LEEUWARDEN blz. 268

door P. Rogerius Burgers O.F.M.

CONTENU. Dans les registres de baptême et de mariage de l'ancienne Station des Frères Mineurs, Breestraat Leeuwarden, se trouvent de diverses annotations qui sont d'importance pour l'histoire de cette Station. Ces détails, communiqués ici, sont illustrés plus amplement entre autres, par de courtes biographies.

7. OVER ENIGE ANNALEN EN KRONIEKEN VAN DE KEULSE PROVINCIE VAN DE MINDERBROEDERS . . . . blz. 275

door P. Dr Willibrord Lampen O.F.M.

CONTENU. Les sources historiques de l'histoire de la Province de Cologne des Frères Mineurs sont également importantes pour la Province des Pays-Bas, vu que cette dernière fit jusqu'à l'an 1529, partie de la première. - L'auteur communique de plus amples détails concernant quelques unes de ces sources non-imprimées qui ont rapport aux croniques elles-mêmes aussi bien qu'à notre histoire à nous, tout spécialement en ce qui concerne les Clarisses, les Martyrs de Zutphen, les troubles de l'an 1572, le Père Nicolaus Vigerius et quelques fondations de monastères.

8. EEN LIJDENSMEDITATIE VAN PATER VAN DEN IDSERT O.F.M. blz. 281

door P. Cunibertus Sloots O.F.M.

CONTENU. En 1803 le fameux Père Roothaan S.J. donna dans

un écrit son opinion par rapport à un sermon sur la Passion du Père van den Idsert O.F.M. d'Amsterdam. La partie de sa lettre qui en traite, se trouve publiée ici.

CONTENU. Afin de suppléer Monasticon Batavum Schoengen-Boeren 1942, on publie des annotations détachées se rapportant aux fondations des trois Ordres de Saint François.

CONTENU. L'auteur donne d'exacts détails biographiques par rapport à un nombre de Frères Mineurs nés au Limbourg.

CONTENU. Des annotations, dispersées ça et là et ayant rapport aux oeuvres et aux membres des trois Ordres de Saint François, peuvent donner des indications précieuses pour la construction d'une bibliographie franciscaine complète. - C'est pourquoi elles seront publiées dans cette rubrique.

CONTENU. Des donnés tirées d'archives, de livres et de revues d'intérêt pour l'histoire franciscaine aux Pays-Bas.

CONTENU. Analyse de livres, surtout interessant l'histoire franciscaine des Pays-Bas.

Adressen van medewerkers aan deze Bundel:

P. DRS BALDUINUS DE GOEDE O.F.M., Mariënpaelstraat 4, Leiden.

P. DR WILLIBRORD LAMPEN O.F.M., Wittevrouwesingel 26, Utrecht.

P. MARCULPHUS HEIJER O.F.M., Kloosterstraat 6, Megen N.B.

P. ROGERIUS BURGERS O.F.M., Kloosterstraat 6, Megen N.B.

JAN VERZIJL, Sint Hubertuslaan 1, Maastricht.

JACQUES BENOIT, p.a. Nieuwe Groenmarkt 12, Haarlem.

PATER JACOBUS VAN DEN EIJNDEN O.F.M.

DOOR P. CUNIBERTUS SLOOTS O.F.M.

Aan Pater Castulus van den Eijnden,
Minister Provinciaal.

Pater Jacobus van den Eijnden (Eijnde, Eynden) werd in 1641 of 1642 te Herentals geboren.[1] Hij trad in de Orde van de Minderbroeders in het jaar 1660.

Om zijn hoge deugd en grote bekwaamheid werd hij weldra na zijn heilige Priesterwijding tot lector benoemd. Om zijn hoge deugd; want hij wordt geprezen als een exemplair religieus met uitstekende gaven van geest en hart, als een man van bijzondere eenvoud en nederigheid.

Om zijn grote bekwaamheid; want hij was zeer ervaren in de wijsbegeerte, sterrenkunde, gezichtskunde en godgeleerdheid.

Als lector ontmoeten wij hem in 1672 en 1673 te Mechelen, waar onder zijn leiding Theses door de theologanten werden verdedigd. Dit ambt heeft hij vele jaren waargenomen en hij ontving daarom de titel van lector jubilatus. In zijn lectoraat heeft hij zich beijverd om op eenvoudige methode zijn studenten een zo groot mogelijke kennis aan te brengen.

Te Antwerpen, waar hij vele jaren woonde, is hij gardiaan geweest van 1682-1684 en van 1687-1690.

Tot voornamere ambten werd hij bovendien benoemd. Zo was hij definitor, custos en visitator van andere Provinciën. Ondanks zijn persoonlijke bezwaren en zijn verzet werd hij op het kapittel, dat 30 Augustus 1693 te Antwerpen werd gehouden, gekozen tot Provinciaal. Vooral toen bleken zijn edele eigenschappen en zijn bestuurstalenten. Om zijn grote wijsheid, zijn takt en zijn behendigheid werd hij daarom door zijn broeders beschouwd als een „columna sui Ordinis", als een zuil van de Orde.

Als Provinciaal kreeg hij een zware last te dragen. In Augustus 1695 werd bij de beschieting van Brussel het klooster van de Minderbroeders volkomen vernietigd. Met de hem kenmerkende energie heeft hij toen alle pogingen aangewend om daar in de grote nood te voorzien en hij mocht de troost genieten, dat zijn confraters hem edelmoedig en welwillend daarbij steunden.

Van alle kanten werd hulp verleend, zodat bouwmateriaal in overvloed per schip en kar naar Brussel werd gebracht. Al dadelijk konden daardoor kerk en klooster voorlopig hersteld worden en op 2 Februari 1696 kon te Brussel het geregeld kloosterleven wederom een aanvang nemen.
Bij het kapittel, dat op 26 Augustus 1696 te Mechelen werd gehouden, trad hij als Provinciaal af.
Hij hernam dan - raro exemplo, zeldzaam voorbeeld, voegt de Kroniek er bij - het lectoraat in de heilige Schrift te Antwerpen. Daar - zoals vroeger - was hij tevens een toonbeeld van zielenijver; onvermoeid was hij bij het biechthoren en zieken en armen stond hij met raad en daad bij.
De edele man, vrome religieus en voortreffelijke Priester overleed op 1 Februari 1701 te Antwerpen. Hij werd er begraven in de kapel van Maria Onbevlekt Ontvangen achter het hoogaltaar van de kloosterkerk.

[1] Levensbijzonderheden bij:

Franciscus Peri, Chronographia Provinciae Germaniae Inferioris, afgedrukt in Collectanea Franciscana Neerlandica I (1927) blzz. 349-376 op blz. 370.

S. Schoutens O.F.M., Antiquitates Franciscanae Belgicae I. Hoogstraten 1906 blz. 31.

A. Sanderus, Chorographia sacra. Den Haag 1727 blz. 224-226.

S. Schoutens O.F.M., Martyrologium Minoritico-Belgicum. Hoogstraten (1902) blz. 23.

S. Schoutens O.F.M. Geschiedenis van het voormalig Minderbroedersklooster van Antwerpen. Antwerpen (1907) blzz. 325-326.

D. van Heel O.F.M., Theologische en Philosophische Theses. 's Gravenhage 1931 blzz. 35-36.

R.K. HOGERE BURGERSCHOOL EN LYCEUM TE LEIDEN

DOOR P. DRS BALDUINUS DE GOEDE O.F.M.

I. ONTSTAAN EN OPBOUW

In 1924 werd door de Staten-Generaal het fameuze Stopwetje aangenomen, dat jarenlang de natuurlijke groei van het Bijzonder Middelbaar Onderwijs heeft tegengehouden. Voor de stichting van een nieuwe school zou voorlopig een speciale wet nodig zijn. Ofschoon er nu voor Leiden niet zulk een speciale wet werd aangenomen, herdacht het R.K. Lyceum aldaar in September 1952 het feit, dat op 19 September 1927 in Leiden een R.K. Hogere Burgerschool geopend werd, die zich thans tot een Lyceum heeft ontwikkeld. Natuurlijk moest deze school een oude, reeds bestaande school zijn. Maar voor Leiden en omgeving was het wel degelijk een nieuwe school, omdat zij daar de mogelijkheid opende van Middelbaar Onderwijs, die tevoren niet bestond. Wat was het geval? De paters Jezuieten wilden in 1928 hun welbekend internaat van Katwijk naar Den Haag verplaatsen. Dat internaat bestond uit een gymnasium en een H.B.S. In Den Haag bestond nog geen R.K. gymnasium, maar wel een H.B.S. Het gevolg van deze verplaatsing zou derhalve zijn, dat een R.K. H.B.S. zou worden opgeheven. Van belangstellende zijde is toen de toenmalige Deken van Leiden, Mgr. P. Dessens, gewezen op de mogelijkheid om deze kans ten bate van Leiden en omgeving te benutten. De deken richtte zich om advies tot Pater J. H. Keijsers S.J., de rector van Katwijk, maar deze gaf het plan niet veel kans van slagen: „Ook al zou het Rijkssubsidie behouden blijven, zou het aantal leerlingen toch niet voldoende zijn en men zou, zolang de school te Katwijk stond, verplicht zijn andersdenkende leerlingen toe te laten”. De gemeente Katwijk bezit immers geen inrichting voor middelbaar onderwijs.
Hiermee gaf de bejaarde deken zijn pogingen op, maar het idee werd nu geestdriftig overgenomen door Pastoor Th. M. Beukers van de St. Petrus-parochie in Leiden. Dato 8 April 1927 richtte hij een vertrouwelijk schrijven tot de ouders der leerlingen van de katholieke Leidse scholen, die daarvoor in aanmerking kwamen, met het verzoek hem onmiddellijk te berichten, of zij hun

zoon naar de R.K. H.B.S. zouden zenden, indien deze werd opgericht. Pater Keijsers wist hij te winnen voor een plan de Minister van Onderwijs, Mr. M. Waszink, te vragen de school van Katwijk geleidelijk naar Leiden over te plaatsen. De aanvraag zou gedaan worden door de St. Willibrordusstichting, waaronder de school van Katwijk ressorteerde en voorgesteld zou worden om in September 1927 met één klas in Leiden te beginnen, terwijl de andere klassen in Katwijk zouden blijven. Als motief zou worden aangehaald, dat de leerlingen, die in overgrote meerderheid hoofdzakelijk uit Leiden zouden komen, niet dagelijks op en neer zouden behoeven te reizen. Dr Th. Verhoeven van het R.K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding zou een concept rekwest opstellen.

De paters Jezuieten verklaarden echter al aanstonds, dat zij zelf niet in staat waren de leiding van een H.B.S. te Leiden op zich te nemen. Pastoor Beukers richtte zich nu tot de Provinciaal van de Paters Minderbroeders, Pater Regalatus Hazebroek, en deze berichtte op 21 Mei, dat het definitorium in zijn vergadering van 17 Mei in principe besloten had de leiding van een eventueel in Leiden op te richten H.B.S. op zich te nemen op de volgende voorwaarden: De Provincie zou behalve de directeur één of meer paters beschikbaar stellen en geen financiële lasten of verantwoordelijkheid op zich behoeven te nemen.

Het woord was nu aan de Minister. In het hem toegezonden rekwest werd hem gevraagd goed te vinden:

dat aan de H.B.S. te Katwijk een externaat wordt verbonden,

dat men in September met een of twee klassen in Leiden zal beginnen,

dat de klassen in Leiden beschouwd zullen worden als klassen van Katwijk,

dat daarom de salarissen en materiële kosten voor de klassen van Leiden op rekening van Katwijk zullen worden gesteld,

dat de huur der gebouwen in Leiden voor rekening van de Vereniging zullen blijven, totdat de school in Katwijk geheel zal zijn opgegeven,

dat van dat tijdstip af het Rijk geen vergoeding van gebouwen meer zal geven voor Katwijk maar voor Leiden.

De Minister, die zich in het begin zeer welwillend betoonde, be-

gon echter spoedig allerlei bezwaren te maken. De H.B.S. in Katwijk was niet meer volledig. Toen het besluit der overplaatsing naar Den Haag gevallen was, had men de lagere klassen niet meer aangevuld. Voor het schooljaar 1927-'28 zou er in Katwijk slechts een 4e en een 5e klas over zijn. Die afbraak noemde de Minister fataal. Wanneer de school in Katwijk nog intact was, zou hij geen bezwaren zien. Maar nu!
Intussen moesten de paters Jezuieten rekening houden met het feit, dat het subsidie voor de in Katwijk overgebleven klassen in gevaar kwam. Wanneer het aantal leerlingen zou dalen onder 40 kon de helft, indien het onder 30 werd het gehele Rijkssubsidie verloren gaan. Ondanks de moeilijkheden, die dit voor hen meebracht, verklaarden zij zich thans bereid de klas externen in Katwijk zelf te beginnen. Wel bewezen Dr. Verhoeven en Baron A. van Wijnbergen de Minister, dat de bezwaren tegen de overplaatsing ongegrond waren, dat zulk een overplaatsing geheel tot zijn competentie behoorde, dat de school een bestaande school bleef, ook al waren er geen 5 klassen meer aanwezig en dat hij van een interpellatie in de Tweede Kamer niets te vrezen had. De overvoorzichtige man bleef aarzelen. Toen nu op 8 Augustus de Provinciaal der paters Jezuieten berichtte, dat zijn paters in ieder geval in 1928 Katwijk zouden verlaten, omdat de terreinen verkocht zouden worden, vroeg men zich in Leiden met Pastoor Beukers af, of de zaak „nu voorgoed van de baan was".
Gelukkig zou het zo ver niet komen. Zijne Excellentie begon bij te draaien. Hij informeerde, of het niet mogelijk was in Leiden met 2 klassen te beginnen, dan zou de school met de klassen in Katwijk er bij wat vollediger lijken. Die 2e klas kon desnoods zeer klein zijn. Maar eindelijk werd de knoop toch doorgehakt en bij schrijven van 27 Augustus 1927 bericht de Minister, dat hij de voorgestelde overplaatsing van Katwijk naar Leiden goedkeurt.
Natuurlijk werd dit bericht in Leiden met grote vreugde ontvangen. Men had dan eindelijk zijn eigen R.K. H.B.S. Wat deed het er toe, dat die school juridisch nog een Katwijkse school was, waarvan slechts één klas in Leiden gevestigd was! Ieder wist, dat dit slechts een voorbijgaande figuur was, uitsluitend uitgedacht om de identiteit van de oude Katwijkse H.B.S. met die van Lei-

den tot uiting te brengen. Voor het schooljaar 1927-1928 was de directeur van Katwijk de officiële directeur der Leidse klas en waren de leraren leraren van Katwijk. Maar deze Leidse afdeling werd door ieder practisch als een nieuwe zelfstandige school beschouwd en als zodanig behandeld. In die geest werd ook op 29 Augustus 1927 Pater Balduinus de Goede, tot dan toe leraar aan het Gymnasium te Venray tot eerste directeur benoemd.
De Minister had met zijn beslissing wel tot het uiterste gewacht. Het was voor de nieuwe directeur, die juist van een studiereis uit Engeland terugkeerde en daardoor van de oprichting der H.B.S. in Leiden niet het minste vermoeden had, een vreemde gewaarwording, toen P. Provinciaal hem van zijn benoeming op de hoogte bracht met de mededeling, dat er nog geen gebouw en geen leraren waren en dat de school medio September moest beginnen. Toen hij op 31 Augustus in Leiden kwam, trof hij daar de directeur van Heerlen, P. Damascenus Rombouts aan. Deze had de eerste voorlopige maatregelen genomen maar moest in verband met het nieuwe schooljaar aanstonds weer naar zijn eigen school terug. Een niet genoeg te waarderen steun vond Pater de Goede in die dagen aan de man, die het initiatief van alles had genomen, Pastoor Beukers, die zich in deze dagen practisch geheel ter beschikking stelde.
De eerste en voornaamste zorg was de behuizing der school. Minister Waszink had reeds de aandacht gevestigd op de nu enige tijd leegstaande Kweekschool voor Zeevaart, maar het bestuur dier school stelde aanvankelijk zulke eisen, dat besloten werd eerst nog naar een billijker gelegenheid uit te zien. Een bezoek van Pastoor Beukers, architect van der Laan en de directeur aan een leegstaand pand naast het huis van de Secretaris der Zeevaartschool had gelukkig aanstonds de gewenste uitwerking. Reeds een dag later, op 10 September, kwam de Zeevaartschool met een veel gunstiger voorstel, dat aanvaard kon worden. Gehuurd werd alleen het schoolgedeelte van de Zeevaartschool met een kleine binnenplaats en een overdekte speelplaats van ongeveer 26 bij 8 meter. Dit schoolgedeelte, dat eerst in 1915 betrokken werd en in uitstekende staat van onderhoud verkeerde, omvatte 9 flinke klaslokalen, een gymnastieklokaal, een kleine directeurskamer en nog enige lokaliteiten, die voor onze school minder bruikbaar

waren. De huurprijs werd bepaald op *f* 3600,— per jaar, maar bij het huurcontract werd bedongen, dat de lokaliteiten, die voor de school minder geschikt waren, zouden worden omgebouwd tot een lerarenkamer, een overblijflokaal, eén kleedkamer voor de gymnastiek en een afdeling toiletten. Verder zou vanuit de overdekte speelplaats door het sousterrain heen der bestaande conciergewoning een uitgang worden gemaakt naar het Galgewater. In dat sousterrain zou tevens een spreekkamer en een kamer voor de concierge worden ingericht. Voor deze verbouwing stelde de Zeevaartschool *f* 5400,— beschikbaar. De huur werd aangegaan voor 6 jaar. Daar er voor de nieuwe H.B.S. nog geen eigen schoolbestuur was gevormd, trad het kerkbestuur der St. Petrus-parochie voorlopig als schoolbestuur op en sloot als zodanig het huurcontract dat op 17 October 1927 werd getekend.
Het was nu zaak het gebouw zo spoedig mogelijk voor zijn bestemming klaar te maken. Van het voorstel om de inventaris der Zeevaartschool over te nemen meende men geen gebruik te moeten maken. De meubelen waren over het algemeen te oud en men vroeg te veel. Er werden dus nieuwe banken besteld voor de klassen en leermiddelen voor het gymnastieklokaal. Onbetaalbaar was bij dat alles de steun van Pastoor van Leusen z.g., secretaris van het bestuur der R.K. Parochiale scholen, die zelf meezwoegde bij de inrichting van het gebouw en heel wat leermiddelen uit de inventaris zijner scholen ter beschikking stelde.
Ook de samenstelling van het lerarencorps kreeg zijn beslag. De Provincie gaf twee uitstekende krachten in de persoon van Pater Mr. Ezechiel van der Helm, die de godsdienstlessen voor zijn rekening zou nemen en Pater Dr. Sanctes Bernsen, die leraar werd in de Plant- en Dierkunde, maar wekelijks op en neer zou reizen naar Heerlen, waar hij zijn hoofdbetrekking had. Voor de keuze der overige leraren had Pater Damascenus reeds de eerste besprekingen gehouden voorgelicht door Pater Keijsers en door de Uniemoderator der R.K. Studenten, Professor P. Groenen van Warmond. Van Katwijk werden overgenomen de heren J. A. H. Cranssen, Frans M.O.-A en M. J. Bertels, Tekenen M.O. Verder werden aangesteld voor de Wiskunde Ir. G. Wiessing mijningenieur, juist uit Bolivia teruggekeerd en sterk aanbevolen door Prof. Grcenen en Prof. Dr. Ger. Brom; voor het Nederlands

W. Jacob; voor het Duits W. Vlaming, voor de Aardrijkskunde P. A. M. Haanappel en voor de Lichamelijke Oefening J. Castelein, die tevens vakleraar was aan de R.K. lagere Scholen te Leiden. Thans na 25 jaren zijn de heren Bertels, Cranssen, Castelein en Haanappel nog steeds aan de school verbonden.

Gebrek aan tijd maakte het onmogelijk een geregeld toelatingsexamen te houden. De leerlingen werden toegelaten op getuigschrift van de hoofden der scholen of omdat zij reeds een 1e klas H.B.S. hadden gevolgd. Twee candidaten werden afgewezen; toegelaten werden 18 leerlingen: 15 uit Leiden, 1 uit Oegstgeest, uit Bodegraven en uit Voorschoten.

De opening der school kon vastgesteld worden op Maandag 19 September. 's Morgens droeg Pater Provinciaal een plechtige Hoogmis op in de kerk aan de Haagweg en wees daarbij in een toespraak op het belang van het katholiek middelbaar onderwijs. Daarna geschiedde de plechtige inzegening eveneens door P. Provinciaal. Om 3 uur 's middags volgde de officiële burgerlijke opening. Als voorzitter trad hierbij op Pater Keijsers, die in een keurige speech de redenen van de overplaatsing uiteen zette, daarbij nog eens de volle nadruk leggend op het feit, dat het hier de overplaatsing ener bestaande en niet de stichting van een nieuwe school betrof. Vertegenwoordigd waren o.m. het gemeentebestuur van Leiden door de wethouders Tepe, R.K., Splinter, C.H., Goslinga A.R. en de gemeentesecretaris. Verder het bestuur van de R.K. Raadsfractie, de R.K. Vakschool, de Zeevaartschool en verschillende katholieke verenigingen. Behalve de ouders waren ook vele geestelijken en vooraanstaande katholieken aanwezig. Het woord werd gevoerd door P. Provinciaal, door wethouder Tepe namens het gemeentebestuur, door de heer J. P. Mulder, vicevoorzitter van de Christelijke H.B.S. Van Mgr. A. Callier was een hartelijk telegram binnengekomen. Om het bijzondere karakter dezer plechtigheid had men het juister gevonden de Inspecteur van het M.O. niet uit te nodigen.

Zo gauw mogelijk werd begonnen met de in het huurcontract bedongen verbouwing. Architect was de Heer J. van der Laan, aannemer de Firma Bik & Breedeveld. In Februari was alles gereed. De totaalkosten bedroegen *f* 6595,50. Hiervan betaalde de Zeevaartschool *f* 5400,—.

Met het einde van het schooljaar 1927-1928 sloten de Paters Jezuieten hun college in Katwijk en met 1 September 1928 werd de Leidse afdeling een zelfstandige school. Tevoren was op 17 Augustus ten overstaan van notaris Stumpel en de paters de Goede en van der Helm opgericht de Onderwijsstichting „St. Bonaventura", die als bestuur der school zou optreden. Als eerste bestuursleden traden op: Pastoor Beukers als voorzitter, Pater Wulfram Heiling, pastoor van de Hartebrug als vice-voorzitter, Pater Benitius Woolderink, rector van de Haagweg als secretaris en de Heer W. Heijdeman als penningmeester. Om moeilijkheden met de Duitsers te voorkomen traden in 1940 de niet-Franciscaanse leden af. Hun plaats werd ingenomen door eigen paters.

Hoe zou de jonge school zich ontwikkelen? Reeds spoedig werd het duidelijk, dat zij heel gauw uit het haar aangemeten kleed zou groeien. Toen de nieuwe directeur bij zijn komst in Leiden naar de vooruitzichten der school informeerde, werd hem door bevoegde beoordelaars verzekerd, dat het altijd een bescheiden school zou blijven met een 80, 90, op zijn hoogst 100 leerlingen. Het bleek, dat de school aan een veel grotere behoefte voldeed dan wie ook had vermoed. De 18 leerlingen van het 1e schooljaar werden er 44 in het 2e, 79 in het 3e jaar en het 4e schooljaar, 1930-1931, begon met 109 leerlingen. De in 1927 verwachte top was daarmee reeds overschreden. Op zulk een groei was de behuizing in de Zeevaartschool niet berekend. De enige oplossing kon slechts zijn een eigen gebouw, dat de mogelijkheid zou laten voor behoorlijke expansie. Hoewel men op het Ministerie van Onderwijs niet kon nalaten zijn verwondering te uiten over een groei, die heel anders was dan men had voorgesteld, vond men toch goed, dat wij uitzagen naar een geschikt terrein voor een eigen gebouw.

Bij de keuze van de plaats voor de nieuwbouw moest natuurlijk rekening worden gehouden met het feit, dat deze school een streekschool is. Men diende dus uit te zien naar een plaats, die zo dicht mogelijk lag bij het station en de eindpunten van tram en bus. Het was de Heer Alfons Schlatmann uit Oegstgeest, die de aandacht vestigde op een voor deze streekschool bijna ideale plaats, de niet meer gebruikte tennisbanen aan de Marienpoel-

straat. Er moest vlug gehandeld worden. Een korte verkenning van het terrein door de directeur had tot gevolg, dat een tweetal grondspeculanten zich de eigendom verzekerden van een deel van de benodigde grond, dat later natuurlijk tegen een hogere prijs moest worden overgenomen. Dank zij de belangeloze steun van de Heer Rübenkamp uit Oegstgeest werd de school bij acten van 11 April en 15 Mei 1931 eigenares van een terrein van ongeveer 6000 m^2, dat later bij acte van 26 Februari 1932 nog werd uitgebreid met 1535 m^2. De blijdschap over het verkregen resultaat werd echter danig getemperd, toen de gemeente Leiden van deze gelegenheid gebruik maakte om haar stratenplan in deze omgeving uit te voeren en ons dwong tot een overeenkomst, waarbij wij aan de gemeente een bedrag van *f* 14.100,— moesten betalen voor stratenaanleg, een strook grond van circa 950 m^2 gratis moesten afstaan en de verplichting moesten aanvaarden de spits toelopende punt van ons terrein in de richting van de Maredijk uitsluitend als tuin in te richten. Voor de aanleg van die tuin zou *f* 3600,— in mindering worden gebracht op de *f* 14.100,— van de straataanleg. Wij gevoelden ons lelijk gedupeerd. Het zal wel geweest zijn om ons daarover heen te helpen, dat van sociaal-democratische zijde het gemeentebestuur beschuldigd werd ons op unfaire wijze te hebben bevoordeeld.
Nauwelijks waren de eerste grondaankopen tot stand gekomen, of een heel onverwacht gevaar dreigde alles weer op losse schroeven te zetten. Onder de indruk van de grote economische crisis van 1929 en volgende jaren had de Regering tot de grootst mogelijke zuinigheid besloten en tot dat doel bezuinigingsinspecteurs aangesteld. Tegen ons plan om op het gekochte terrein een nieuw gebouw op te trekken kwam de bezuinigingsinspectie in het geweer. Zij eiste, dat eerst werd onderzocht of een ombouw van het gehele complex der Zeevaartschool niet een meer economische oplossing kon brengen. Aan de architecten Thunissen en Hendriks te Den Haag, die inmiddels waren aangezocht voor de nieuwbouw, werd nu opgedragen een plan tot ombouw te ontwerpen. Gelukkig bleek toen, dat de verbouwing van deze oude ‚kavalje', zoals de Chef van de Afdeling M.O. bij zijn persoonlijk bezoek het uitdrukte, geen besparing van betekenis zou brengen. Daarbij zou het eindresultaat toch een vrij onmogelijk schoolgebouw worden

en, summa summarum, verklaarde het bestuur der Zeevaartschool, dat het nooit de eigendom van het gebouw zou afstaan. Een bezwaar, dat ook meetelde, was, dat de Leidse Universiteit de beschikking had over het hoofdgebouw der Zeevaartschool.
Nu deze wolk was overgedreven, konden de architecten eindelijk overgaan tot de uitwerking hunner plannen. Op 16 Juli 1931 volgde de definitieve toestemming voor de bouw aan de Marienpoelstraat. Da aanbesteding had plaats op 8 Maart 1932. Van de niet minder dan 52 inschrijvers - sprekende toelichting op de economische toestand dier dagen - bleek de laagste inschrijver te zijn de Firma Venhoven en Evers te Heemstede voor *f* 161.685,—. Op 4 April werd aan deze firma de opdracht gegeven. Daar de Heer Venhoven een uitgesproken N.S.B.-er was, had het bestuur ernstig bezwaar tegen deze opdracht, maar het Departement van Onderwijs en de Rijksgebouwendienst waren voor dit bezwaar toen nog ongevoelig.
De bouw had een voorspoedig verloop en op 2 Mei 1933 kon de school officieel ingewijd worden. Om 9 uur begon de plechtige inzegening door deken A. Homulle, geassisteerd door de paters de Goede en van Genuchten als diaken en subdiaken en pater S. de Vries als ceremoniaris. Na de inzegening volgde de plechtige Hoogmis. Na de H. Mis boden de leraren aan de directeur een kelk aan voor de kapel en de jongens een Mariabeeld. Daarna volgde de plechtige opening in de aula, die geheel gevuld was met belangstellenden. Als voorzitter trad op de voorzitter van het bestuur, Pastoor Beukers. Het woord werd gevoerd door de Heer W. de Boer Chef van de Afdeling M.O. namens de Minister van Onderwijs, door de Burgemeester van Leiden, Mr van de Sande Bakhuysen, de Inspecteur van M.O., Dr W. Coops, door Professor Dr W. Keesom namens de ouders der leerlingen, door Pater Provinciaal Honoratus Caminada, door Ds Hoekstra namens de Christelijke H.B.S., door Dr Bosselaar, Rector van het Stedelijk Gymnasium, mede namens de collega's der andere gemeentelijke middelbare scholen, door deken Homulle en door de directeur. Onder de aanwezigen waren verder de professoren Barge, Berg en Carp, de wethouder van Onderwijs, Mr Tepe met zijn chef van de afdeling Onderwijs, verschillende burgemeesters van om-

ringende gemeenten en zeer veel belangstellenden. Ook de volgende receptie was zeer druk bezocht.
Eindelijk beschikte de school dan over een prachtgebouw. De architecten hadden uitstekend werk geleverd, dat ook in het gebruik in alle opzichten voldeed. De weinige fouten, waaraan men zich later stootte, mochten aan de bouwmeesters niet worden toegerekend. Tegen hun advies in waren die constructies doorgedreven door de Rijksgebouwendienst uit een overdreven zucht naar de grootst mogelijke zuinigheid. Gelukkig hadden wij geen redenen tot klagen over al te grote soberheid in de aankleding en inrichting van de school, tenzij dan in de keuze der banken. Deze bleken beslist van een te lichte constructie te zijn.
Zes jaren na de oprichting der school trokken wij het nieuwe gebouw in met een 150 leerlingen. Daar dit een capaciteit had voor ongeveer 300 leerlingen, was het redelijk te verwachten, dat het in lengte van dagen aan alle te stellen eisen zou kunnen voldoen. Wie had toen verwacht, dat reeds in 1939 het aantal van 300 zou worden overschreden en wij slechts 3 jaar later, in 1942, tot 403 zouden komen? En nog was de top niet bereikt: in 1946 steeg het leerlingenaantal tot 450. Al trad om later aan te geven redenen sedert ook een daling in tot ongeveer 370, zal het toch duidelijk zijn, dat het gebouw weer veel te klein was geworden. En de behoefte naar uitbreiding werd des te dringender door een nieuwe ontwikkeling. Met ingang van het schooljaar 1950-1951 werd de Hogere Burgerschool omgezet in een Lyceum met éénjarige onderbouw. Een reeds lang gekoesterde wens ging hiermede eindelijk in vervulling. Bij het opmaken van de plannen voor het nieuwe schoolgebouw in 1931 werd de wenselijkheid ten Departemente besproken maar toen afgewezen, omdat men het aantal leerlingen, dat wij konden garanderen niet groot genoeg vond. Een herhaalde poging in 1939 werd afgewezen met een beroep op 's Lands financiën. De oorlog met zijn nasleep hielden de zaak nog langer op, totdat eindelijk in 1950 de omzetting haar beslag kon krijgen.
Wegens het overschrijden van de pensioengerechtigde leeftijd legde op 31 December 1950 Pater de Goede zijn ambt neer. Zijn plaats werd ingenomen door Pater Walter Geurts, eerder Directeur der R.K. H.B.S. te Kerkrade. Hem wachtten reeds aanstonds

twee grote taken. Vooreerst het verkrijgen van de erkenning en subsidiëring der gymnasiumafdeling, en hierin is hij inmiddels reeds geslaagd, en op de tweede plaats de uitbreiding van het gebouw. In princiep is deze door het Ministerie van Onderwijs al goedgekeurd, de verdere plannen verkeren in een vergevorderd stadium. Bij het zilveren jubilé is derhalve de verwachting, dat binnen enkele jaren de behuizing der school weer zodanig zal zijn, dat zij in lengte van dagen zal voldoen aan alle eisen, die Leiden en omgeving aan een R.K. Lyceum mogen stellen.
Maar welke lasten zal de uitbreiding weer op het schoolbestuur leggen? Het is heel zeker, dat de gelden benodigd voor deze aanbouw een veelvoud zullen zijn van de kosten van het oorspronkelijke gebouw. Laten wij hopen, dat het bestuur daarbij alle steun zal vinden, die de zaak verdient. Helaas was dit in het verleden niet altijd het geval. Toen de Paters Franciscanen in Mei 1927 zich bereid verklaarden de leiding van de Leidse H.B.S. op zich te nemen, werd uitdrukkelijk bedongen, dat deze school geen financiële lasten voor de Orde mocht brengen. In verband hiermede vond de Bisschop goed, dat in de kerken van de dekenaten Leiden, Noordwijk, Alphen en Zoeterwoude jaarlijks 1 of 2 collectes zouden gehouden worden voor de H.B.S. in Leiden. Later toen de nieuwbouw klaar gekomen was, bepaalde de Vicaris Generaal nauwkeurig welk bedrag door elke parochie moest worden opgebracht. Helaas de weinige getrouwen niet te na gesproken, zijn de meeste parochies jammerlijk tekort geschoten.
Krachtiger steun genoten wij gelukkig van de gemeenten, waaruit wij leerlingen op school hadden. De meeste vergoedden 100 % van het tekort dat wij per leerling uit de gemeente leden, sommige 50 % of 40 %. Toch onttrokken zich ook hier een aantal gemeenten, waaronder er zijn met gemeenteraden, die in overwegende meerderheid voorstanders zijn van bijzonder onderwijs en dat terwijl diezelfde gemeenten wettelijk verplicht zijn veel hogere bedragen op te brengen voor de openbare middelbare scholen, die bezocht worden door leerlingen uit hun gemeente.

Hoe belangrijk een schoolgebouw ook is, het is op slot van zaken slechts het kleed, waarin de eigenlijke school gestoken is. De ware, de levende school dat is het onderwijs, dat gegeven wordt en de leerlingen, die er van profiteren.

Het onderwijs was natuurlijk katholiek onderwijs en het werd in de loop der jaren verzorgd door een staf van ongeveer 70 leraren. De aangename geest en door geen wanklank ooit gestoorde collegialiteit, die onder hen heersten, mogen tot bewijs strekken van het genoegen en dùs ook de ijver, waarmee zij zich van hun taak kwijtten. Weinigen van hen, indien er tenminste geweest zijn, hebben de school verlaten, omdat de geest hun hier niet aanstond. De meesten, die heengingen, zijn gegaan, omdat de school hun slechts een beperkt aantal lessen kon bieden en zij elders een vollediger taak konden vinden. Sommigen gingen hoger op. Pater Ezechiel van der Helm werd reeds in 1929 benoemd tot rector van het Missiecollege te Katwijk. De Heer Dr H. Florin werd in 1935 profesor aan de Katholieke Universiteit van Leuven. Pater Lazarus Zonderland vertrok in 1945 om Gardiaan te worden van het klooster van Nieuwe Niedorp en kort daarna pastoor te Haarlem. Pater Ir. Laurentinus Teepe verliet ons in Juli 1952, om op 63-jarige leeftijd de leiding op zich te nemen van de R.K. H.B.S. te Hollandia op Nieuw Guinea. Pater Otho Thomaasse werd in 1951 voor hogere studies bestemd. Vier gingen reeds over naar een beter leven.

De eerste was Pater Dr Sanctes Bernsen, die reeds op 5 Juni 1932 overleed in de volle kracht van zijn 44 jaren. Een geleerde van meer dan gewone begaafdheid en een pedagoog met de gratie Gods. Naast zijn leraarschap werkte hij nog met grote bekwaamheid aan de ordening van fossielencollectie Dubois en deed daarin merkwaardige vondsten. Maar zijn grote betekenis voor de school blijft de merkwaardige invloed, die hij op de leerlingen uitoefende en die zo treffend uitkwam in de diepe verslagenheid, die zijn dood verwekte.

Op 19 October 1939 volgde hem Mr J. H. L'Ortye, die op 46-jarige leeftijd onverwachts stierf als gevolg van al te grote inspanning. Hij was sedert 1931 aan de school verbonden geweest als leraar in de staatswetenschappen en de geschiedenis.

Drs J. Kaptijn werd op 16 Augustus 1948 het slachtoffer van een ongeluk bij militaire oefeningen enkele dagen voor zijn voorgenomen huwelijk. Hij had de school slechts één jaar als leraar in de Wis- en Natuurkunde gediend.
Ten slotte verloor de school op 7 Augustus 1952 haar leraar in de Natuurkunde Ir P. C. C. Korte. Sedert 1940 aan de school verbonden had hij ondanks zware rheumatische pijnen de eindexamencandidaten met een buitengewoon succes opgeleid - van de 39 candidaten verwierven er 32 een vrijstelling -. Ook hij stierf plotseling, in de nacht, voordat hij na een schijnbaar geslaagde kuur uit het ziekenhuis naar huis zou terugkeren. Mogen zij reeds het loon genieten voor alles wat zij ook voor de school hebben gedaan.
Ook onder de leerlingen eiste de dood haar slachtoffers op. Terwijl zij nog leerling waren stierven 5 jongens aan ziekte, 2 door een ongeluk. 10 oudleerlingen gaven hun leven voor het vaderland hetzij als militair hetzij als lid der verzetsbeweging; 7 hunner hadden de school verlaten met het einddiploma. Nog 6 andere afgestudeerden werden reeds eerder tot een beter leven opgeroepen en 4, die de school eerder hadden verlaten.
Tot en met het schooljaar 1951-1952 werden in het geheel 2080 leerlingen ingeschreven. Men houde hierbij voor ogen, dat wij in 1927 begonnen met slechts één klas van 18 leerlingen en dat derhalve de school eerst in het schooljaar 1931-1932 tot 5 klassen was uitgegroeid; de 5e klas telde toen 10 leerlingen.

De volgende tabel moge de groei der school illustreren:

1927-28	20	leerlingen,	waarvan	4	buitenleerlingen
1928-29	44	„	„	12	„
1929-30	79	„	„	39	„
1930-31	109	„	„	50	„
1931-32	138	„	„	61	„
1932-33	149	„	„	64	„
1933-34	164	„	„	71	„
1934-35	187	„	„	98	„
1935-36	205	„	„	112	„
1936-37	197	„	„	102	„
1937-38	215	„	„	112	„
1938-39	256	„	„	142	„
1939-40	305	„	„	186	„

1940-41	340	leerlingen,		waarvan	215	buitenleerlingen	
1941-42	368	„		„	238	„	
1942-43	403	„		„	265	„	
1943-44	403	„		„	264	„	
1944-45	438	„		„	296	„	
1945-46	418	„		„	264	„	
1946-47	459	„		„	306	„	
1947-48	451	„	+ 37 meisj.	„	312	„	+ 23 meisjes
1948-49	425	„	+ 58 „	„	297	„	+ 33 „
1949-50	408	„	+ 66 „	„	297	„	+ 33 „
1950-51	372	„	+ 92 „	„	259	„	+ 72 „
1951-52	358	„	+110 „	„	253	„	+ 77 „

Sedert het schooljaar 1947-1948 werden ook meisjes tot de school toegelaten. Zij werden echter ondergebracht in een eigen gebouw en staan onder leiding der Zusters van Tilburg. Wij laten deze afdeling verder buiten beschouwing.
Bij de bespreking van deze cijfers kunnen wij steunen op het gezaghebbend rapport over de ontwikkeling en bevolking der school, dat in 1950 werd uitgebracht door het Katholiek Sociaal Kerkelijk Instituut te Den Haag.
Wij zien dan een geleidelijke groei, die reeds enige jaren voor de oorlog sterker wordt, zich onder de oorlog handhaaft en ook daarna nog enige jaren doorgaat. In 1947 wordt een top bereikt met 459 leerlingen. Het gemiddelde aantal leerlingen der H.B.S.-sen A en B met 5-jarige cursus was toen 337. In het gehele land waren er toen 70 van deze scholen, waarvan 12 met meer dan 500 leerlingen en 10 met een leerlingenaantal tussen 400 en 500. Onder de Leidse middelbare scholen is onze momenteel de grootste, ofschoon de jongste.
Waaruit is deze groei te verklaren? Het Kath. S.K. Instituut meent, dat hier vooral de volgende omstandigheden gelden:

1) Het percentage kinderen, dat na de lagere school verder studeert en het middelbaar onderwijs volgt, stijgt nog steeds. Vooral is dit het geval bij de katholieken, die op dit punt een achterstand hebben in te halen en hun emancipatie nog lang niet hebben voltooid. Deze ontwikkeling begint ook op het platteland in de loop der jaren steeds meer door te zetten.

2) Lycea en H.B.S.-sen als vorm van onderwijs genieten een grote populariteit als direct gevolg van

a) het feit, dat overheidsorganen en bedrijfsleven van hun ambtenaren steeds meer diploma's vragen en het H.B.S.-diploma accepteren;

b) het feit, dat de wet aan het einddiploma het recht verbindt om verder te studeren aan enkele faculteiten.

3) De groei en het veranderend karakter der forensengemeenten, waar steeds meer hoge ambtenaren, intellectuëlen enz. wonen, die voor hun kinderen middelbaar onderwijs verlangen.

4) De ontwikkeling van de bollencultuur en de mede daaruit voortkomende welstand van deze streek.

5) De steeds gunstiger wordende communicatiemiddelen.

Opvallend is, dat de laatste jaren het aantal nieuwe leerlingen en ook het totaal aantal leerlingen is teruggelopen. Vooral uit Leiden en Den Haag komen er minder. Daar een zelfde verschijnsel zich ook bij de andere Leidse middelbare scholen voordoet, vermoedt het K.S.K.I., dat deze teruggang althans gedeeltelijk een gevolg is van de sterke daling in het geboortecijfer, die zich in Nederland voordoet vooral in de jaren 1932-1937 tengevolge van de grote economische crisis. Is deze veronderstelling juist, dan is voor de komende jaren weer een stijging te verwachten. Inderdaad begon de cursus 1952-'53 met 385 leerlingen.

Maar voor de katholieke middelbare school te Leiden zijn er nog andere zekere oorzaken van het teruglopen van het leerlingenaantal. De oprichting van de R.K. H.B.S. te Gouda, van het R.K. Lyceum te Delft en van de 2e R.K. H.B.S. te Den Haag moest tot gevolg hebben dat leerlingen, die zich tot nu toe op Leiden hadden georiënteerd, nu naar scholen gingen, die dichter bij huis lagen.

En zou - dit geldt dan weer voor het gehele middelbaar onderwijs - de gedaalde welstand met de sterk gestegen kosten van het levensonderhoud ook hier niet van invloed zijn?

Bij de tabel van de schoolbevolking gaven wij voor elk schooljaar ook aan het aantal der leerlingen, die niet uit Leiden kwamen, de z.g. buitenleerlingen. Terwijl de eerste jaren de leerlingen in hoofdzaak kwamen uit Leiden en de onmiddellijke omgeving, loopt het aantal Leidse leerlingen in de loop der jaren geleidelijk

terug tot ongeveer een derde van het totaal. Met het stijgen van het aantal buitenleerlingen wordt ook het aantal gemeenten, waaruit leerlingen worden aangetrokken, groter. Ten slotte kan de kring, die de school bestrijkt, ruwweg worden aangegeven met een lijn getrokken vanuit de Noordzee op de hoogte van Hillegom, die via Lisse, de Haarlemmermeer en Alkemade naar Woerden loopt en vandaar via Gouda, Zoetermeer, Rijswijk en Voorburg bij Scheveningen weer de zee bereikt. Door de oprichting van bovengenoemde scholen wordt het gebied de laatste jaren in het Oosten en het Zuiden enigszins ingekort. Boven werd reeds opgemerkt, dat het aantal leerlingen uit Leiden de laatste tijd een weinig terugloopt. In stijgende lijn bewegen zich de cijfers van de forensenplaatsen Wassenaar, Katwijk en Noordwijk en voor de bollenstreek.

Het aantal en het percentage leerlingen uit verschillende standen en sociale milieus loopt natuurlijk sterk uiteen. Aan de hand der beroepsclassificatie, die gevolgd werd bij de volkstelling 1947, komen wij voor deze school tot de volgende indeling:

I. Bedrijfshoofden en -leiders in landbouw, handel en nijverheid, winkeliers, directeuren, ingenieurs enz. 58 %

II. Vrije intellectuele beroepen (leraren, onderwijzers, beroepsofficieren, notarissen, hoger politiepersoneel) 15 %;

III. Ambtenaren en administratief personeel (hoger en lager) 15 %;

IV. Overige hoofdarbeiders (handelsreizigers, vertegenwoordigers, verzekeringsagenten, lager politie- en brandweerpersoneel, lagere beroepsmilitairen, verplegend personeel, winkelbedienden enz.) 9 %;

V. Handarbeiders 5 %;

VI. Zonder beroep of niet te classificeren 3 %.

III. DE RESULTATEN VAN HET ONDERWIJS

Wanneer men spreekt over de resultaten van het onderwijs aan een bepaalde school, denkt men gewoonlijk op de eerste plaats aan de uitslag der eindexamens. Aan de Leidse H.B.S. boden zich

in de jaren 1932-1952 933 candidaten aan voor het eindexamen: 621 voor het diploma B en 312 voor diploma A. Van de B-candidaten verkregen het diploma 521 (bijna 84 %), 18 trokken zich onder het examen terug en 82 werden afgewezen. Van de A-candidaten slaagden er 271 (goed 87 %), 1 trok zich terug, afgewezen werden 40 candidaten. Men dient hierbij echter rekening te houden met het feit, dat in 1945 aan de 62 leerlingen der 5e klas B-afd. en de 22 der 5e klas A het einddiploma zonder examen werd geschonken, terwijl aan 7 leerlingen het noodeinddiploma-B en aan 2 hetzelfde diploma-A werd uitgereikt. Deze diploma's werden gegeven aan de leerlingen, die in 1943 voortijdig de school moesten verlaten in verband met de beruchte Arbeidsdienst. Voorwaarde was, dat hun Kerstrapport voldoende was. Ook wordt ieder jaar aan een aantal leerlingen, die bevorderd zijn naar de 4e klas maar om een of andere reden de school verlaten, het getuigschrift uitgereikt van met goed gevolg afgelegde 3-jarige H.B.S.

Het percentage der geslaagden vertoont geen belangrijke verschillen voor de verschillende beroepsgroepen, waaruit zij zijn voortgekomen. Opvallend gunstig zijn wel de resultaten van de beroepsgroep V, die der arbeiderskinderen. De verklaring zal wel zijn, dat alleen de bijzonder begaafde kinderen uit deze groep het middelbaar onderwijs gaan volgen.

Met het einddiploma wordt de schoolloopbaan van de leerlingen afgesloten. Maar de waarde van het diploma wordt voor hem uiteraard eerst bepaald door hetgeen hij met dit diploma weet te bereiken. Een school, die belang stelt in de resultaten van haar onderwijs en het wel en wee van haar leerlingen zal vanzelf met belangstelling de verdere levensgang van haar oud-alumni volgen. De Leidse school heeft door het houden van enquêtes geregeld getracht zich hiervan op de hoogte te houden. Van 638 oudleerlingen beschikt zij over de nodige gegevens, zodat een betrouwbaar beeld kon verkregen worden. Uit deze gegevens blijkt, dat 40 % der geslaagden een verdere intellectuele opleiding volgde: 35,9 % deed dit door verdere studie aan de universiteit of hogeschool; 2,5 % werd priester, 1,6 % onderwijzer. Van de academici studeerden Wis- en Natuurkunde 22,3 %; Medicijnen 21,8 %; Economische en Sociale Wetenschap 19,2 %; Technische Hoge-

school 18,8 %; Rechten (ook Indisch Recht) 9,6 %; Landbouwhogeschool 5,2 %; Letteren en Wijsbegeerte 1,3 %. Van de overige geslaagden werd 23,8 % ambtenaar of employé; de ligging in de invloedssfeer van Den Haag zal wel mede-oorzaak zijn van dit vrij hoge cijfer. Naar de agrarische beroepen ging 1,3 % en naar de overige sociale groepen 34,9 %.

Met dit alles is natuurlijk het volledige resultaat van het onderwijs nog lang niet gepeild. Daarvoor zou het nodig zijn, dat wij wisten wat elke oudleerling thans betekent voor Kerk en Maatschappij en wat de school tot zijn levensgroei heeft bijgebracht. Deze wetenschap zal ons altijd ontgaan. Hier kunnen wij slechts komen tot indrukken. Met grote dankbaarheid mogen wij zeggen, dat deze indrukken zeer gunstig zijn. Wat, in ieder geval, wel te constateren valt, is dat een groot aantal oudleerlingen met hartelijkheid en dankbaarheid aan de oude school en de jaren daarop doorgebracht terugdenkt. Getuige het grote aantal, dat jaarlijks de reunie der oudleerlingen bezoekt. Wanneer ieder jaar weer een 250 reunisten bijeenkomen, ondanks het feit, dat zij in de loop der jaren naar alle richtingen uiteengaan, dat velen een jong gezin hebben, hetgeen zij moeilijk kunnen verlaten of door militaire dienst en beroepsplichten aan hun verblijfplaats gebonden zijn, dan hebben hun schooljaren wel wat voor hen betekend, dan mogen wij aannemen, dat zij voor hun leven een en ander vandaar hebben meegenomen. De school kan slechts hopen en bidden, dat dit altijd zo zal blijven of zo mogelijk nog beter zal worden.

GERARD VAN BERKENRODE

DOOR P. DR WILLIBRORD LAMPEN O.F.M.

In ons artikel: Het getuigenis van Florentius van Leiden aangaande de Martelaren van Alkmaar [1] hebben wij medegedeeld, hoe een Consultor S.R.C. aan de historiciteit van Gerard van Berkenrode scheen te twijfelen, omdat er van hem in geen enkel archiefstuk melding gemaakt werd. Deze Gerard is het - volgens Florentius van Leiden - geweest, die de Alkmaarse Minderbroeders ter dood veroordeeld heeft. Hij was te Enkhuizen de commissaris van Willem van Oranje. Later is hij opgetreden als afgevaardigde van Sonoy, zoals wij aangehaald hebben uit de *Tabula Chronologica Episcopatus et Ecclesiae Harlemensis.*[2] Daarin wordt vermeld, dat de afvallige priester Gerard van Berkenrode met Jan Colderman in opdracht van Dirk van Sonoy, bestuurder van Noord-Holland, de stad Haarlem voor de Prins trachtte te winnen en dat er 3 Juli (1572) een overeenkomst werd gesloten.
Nu kwam ons onlangs in handen een vrij zeldzaam werk van A. Beeloo, *Noord-Holland en de Noord-Hollanders in den vrijheidsoorlog tegen Spanje* (Haarlem 1852).
In dit boek vinden wij op blz. 75 het verhaal van Gerards pogingen om Haarlem voor de Prins te winnen. De bron van Beeloo is ons tot heden niet bekend, maar deze is niet de *Tabula.* Immers behalve Berkenrode en Colderman (hier Kolterman geheten) komt er nog een afgevaardigde voor: Pieter Kies. Ook worden zij niet lasthebbers van Sonoy, maar van de Prins genoemd, van wie zij een lastbrief hadden. In ieder geval is dit verhaal een bevestiging voor het bestaan en de hoedanigheid van Gerard van Berkenrode, de auctor intellectualis van de moord op vijf Alkmaarse Minderbroeders.
Daarom moge hier de tekst van Beeloo volgen:
„. . . .op den 3den Julij 1572 werd de stad Haarlem, op de grens van Noord- en Zuid-Holland, zoo gewigtig voor de gemeenschap tusschen de twee groote deelen van dit belangrijke gewest, ook aan 's prinsen zijde gebragt. Steunende op den grooten aanhang,

welken de prins ook in deze stad had, trachtten zijne lasthebbers hare omkeering zonder schokken en zoo ordelijk mogelijk te doen plaats hebben. Het waren *Geerart van Berkenrode*. Hans Kolterman en Pieter Kies. Zij wendden zich te dien einde dadelijk tot de overheid.

Deze wilde echter in 't eerst niets van hen hooren, maar weldra beangst voor de beweging, welke de tegenwoordigheid van 's prinsen gezanten in de stad veroorzaakte, meende zij iets te moeten doen, en ontbood *Berkenrode* en Kolterman in den Raad. Daar vertoonden dezen hunnen lastbrief en eisten onmiddellijk en bepaald antwoord. De regering echter verzocht eenig uitstel, voorgevende eerst te willen onderzoeken, hoe de zaken in de naburige steden stonden, ten einde zich daarnaar te gedragen.

Doch Kolterman sloeg dit ronduit af, en gaf der regering alleen tijd van beraad tot den voormiddag van den volgenden dag. Daarop volgde het verdrag, waarbij de stad verklaarde: „zich te zullen houden aan den eed, vroeger aan den koning en den prins als zijnen stadhouder gedaan, Alva voor vijand te verklaren, en het vendel van Ruychaver te zullen innemen."

De mededeling van de *Tabula* wordt hierdoor wel bevestigd en daarom ook wordt geloofwaardig, wat deze vermeldt, namelijk, dat Berkenrode „sacerdos apostata" was. En hierdoor kunnen wij aannemen, wat Florentius van hem zegt: „tyrannus quidam sacerdos apostata, nomine Gerardus de Berkenroye, homo impius et crudelis, qui in illa nefandissima causa Commissarius Principis Auriaci habetur." [3]

Hierna verhaalt Florentius, dat Berkenrode Pater Daniël toesprak en hem een hostie toonde („nescitur an consecrata", voegt Florentius erbij), zeggende:

„Hiccine tuus est Deus, quem hactenus coluisti? Dic nobis palam, si hic est Christus tuus?" Cui constantissimo pectore pius Pater respondit: „Si Hostia illa, quam hic coram ostendis, a legitimo sacerdote est consecrata iis verbis, quibus usus est Christus, nobis quoque utendum praecepit, fateor vere esse Deum meum, et Christum Salvatorem, qui in cruce pro humano genere pependit".

Tyrannus, ubi veram de veritate Corporis Christi confessionem a Patre sancto accepit, infremuit spiritu et ait: „Haec tua confessio publica tibi tuisque erit mortis causa" et statim post occasum solis

ductis sub patibulo, quod ante Praetorii domum quam civicam vocant, erigebatur, sententiam mortis tulerunt in eos, quod tamquam patriae proditores et papisticae fidei professores, die crastino mane propriis funibus morituri suspenderunt". (Hier is de tekst blijkbaar bedorven. Of heeft Florentius een lapsus van zijn latijnse pen gehad?).

Vraagt men zich nu af, hoe Florentius de inhoud van het gesprek tussen Berkenrode en Pater Daniël heeft kunnen kennen, dan blijft er wel geen andere uitleg waarschijnlijk dan deze, dat Pater Daniël hierover aan zijn medegevangenen verteld heeft. Of waren zij bij het onderhoud tegenwoordig geweest, dan kan ook iemand anders het gesprek, wat de inhoud betreft, hebben weergegeven in het bijzijn van de soldaat, die met hen gevangen was en die later vrijgelaten werd. De vorm van het gesprek is natuurlijk naar de gewoonte van die tijden min of meer gefantaseerd.

Volgens het handschrift van de abdij Parck bij Leuven, uitgegeven door Pater A. van Lommel S.J.[4] en getiteld: „De Martyribus Fratrum Minorum Provinciae Germaniae Inferioris" zou Berkenrode een niet-geconsacreerde hostie getoond hebben en wel „coram numerosa multitudine hominum". Indien dit waar is, kan men het getuigenis van Leydanus gemakkelijker aanvaarden, daar er dan genoeg getuigen waren, al zijn hun namen ons niet bekend. Ofschoon de auteur - misschien Willem Estius - bijna letterlijk overeenkomt met Leydanus, heeft hij toch enkele bijzonderheden, die Leydanus niet vermeldt. Zo weet hij van Gerard „de Berckenroede" (anders gespeld dan bij Leydanus) te vertellen, dat hij was „piis quidem atque nobilibus ortus parentibus degener filius, crapula et ebrietate infamis".

Het is jammer, dat wij zelf niet meer kunnen vaststellen, hoe oud het handschrift van Parck is. Pater van Lommel zegt wel,[5] dat de schrijftrant van een tijdgenoot is, maar ondanks onze nasporingen en die van Pater G. Gorris S.J. bleek het handschrift nu onvindbaar. De abdij van Parck heeft het uitgeleend en niet meer teruggekregen. Zodoende kan moeilijk afdoende vastgesteld worden, of Leydanus van deze auteur afhangt of omgekeerd. Nolet[6] meent dat het laatste duidelijk is.

Volgens Petrus Opmeer,[7] die onafhankelijk van Leydanus schrijft, heeft Berkenrode Pater Daniël bij zich laten brengen „ad se ad-

ductum" en „prolato quo sacrificantes utuntur Orthodoxi Sacerdotes, pane azymo" de Gardiaan toegesproken. Opmeer zegt niets over het geconsacreerd zijn of niet, maar Pater Daniël antwoordt o.a.: „an etiam benedictio sacerdotalis consecraverit omnino ignoro". Daarop legt hij dan een belijdenis van zijn geloof in de heilige Eucharistie af.

Opmeer weet ook nog enkele bijzonderheden over Gerard:

„Erat in oppido Gerhardus Berckenrodius Caninefas vir stolidus aeque ac crudelis, ex avo adulteriis per Hollandiam nobilitate ortus (bastaard), cui quod presbyteratu se iam dudum abdicaverat, et patria (Haarlem?) idcirco fuerat exterris, multum fidebat Aurantius (Oranje) imperiumque in piratas ipsi commiserat".

Zowel Florentius als Opmeer verhalen, hoe Berkenrode 24 Juni 1572 „tussen vijf en zes" (Florentius), „sole vixdum ortó" (Opmeer) Broeder Adriaan van Gouda laat komen en hem vrijheid belooft, indien hij zijn medebroeders ophangt, hetgeen deze weigert. Opmeer noemt de broeder „senex, canitie venerabilis". Het antwoord van de broeder verschilt bij beide schrijvers, maar de inhoud is ongeveer dezelfde.

Met dit alles is Gerard van Berkenrode zeer getypeerd. Het gezag van Opmeer staat ons er borg voor, dat hij over Berkenrode goed was ingelicht. De Amsterdammer Bontius had reeds voor het verschijnen van Leydanus bij zijn kennissen informaties ingewonnen over de Martelaren in Holland, over wie toen veel gesproken werd. Toen Bontius onverwacht overleed, heeft Petrus Opmeer de gegevens verwerkt. Zijn zoon, eveneens Petrus geheten, gaf het werk na de dood van zijn vader (in 1594 of 1595) uit in 1625. Henricus Sedulius[8] hangt van Opmeer af in het verhaal over de Martelaren van Alkmaar. Hij heeft het nog niet uitgegeven werk van Opmeer: *Decades duae, in quibus martyrii* gebruikt en naar hij zelf getuigt, de geschiedenis van de zes Alkmaarse Martelaren afgeschreven: „et quidem bona fide" (getrouw), doch enkele dingen moesten verbeterd worden, zegt hij. Sedulius had dus wel de geschiedenis zelfstandig onderzocht en hij kon dat gemakkelijker, daar hij in 1606 Provinciaal geweest was en dus mensen kende en boeken bij de hand had. Daarom geloven wij niet, dat men zich vergist, zoals Nolet meent, wanneer men aan Sedulius een

bijzondere waarde toekent, hoezeer hij in zijn verhaal, wat de vorm betreft, afhankelijk is van Leydanus.
Al met al hebben wij dus genoeg historische zekerheid aangaande Gerard van Berkenrode en de droevige rol, die hij gespeeld heeft bij de veroordeling van de Martelaren van Alkmaar.

1 Deze *Bijdragen* Bundel IX (1952) blz. 335.
2 Aldaar blz. 338.
3 Historia Passionis Novorum in Germaniae Inferioris Provincia Constantissimorum martyrum etc. Ed. 2. Ingolstadii 1582, p. 17 s.
4 Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht 13 (1885) blz. 305 vv.
5 Aldaar blz. 311.
6 De Alkmaarsche Martelaren. Hilversum 1929 blz. 16.
7 Historia Martyrum Batavicorum. Coloniae 1625 p. 15.
8 Historia Seraphica etc. Antverpiae 1613 pp. 661 ss.

HET MINDERBROEDERSKLOOSTER TE ROERMOND

DOOR P. DALMATIUS VAN HEEL O.F.M.

ENIGE BIJZONDERHEDEN

1609 Juli 18. Ambrosius de Spinola had een bevelschrift aan de Overste Storm doen toekomen met de strekking om zijn compagnie naar Maastricht te zenden, alwaar zij zich ter beschikking van de Gouverneur Antonius Grenet, heer van Werp, zou stellen. De soldaten weigerden gehoorzaamheid, alle pogingen van de Overste en van de Magistraat om hen daartoe te brengen waren te vergeefs, zodat de Aartshertogen gecommitteerden naar Roermond afvaardigden ten einde de zaak te onderzoeken en de weerspannigen te straffen.

Graaf Hendrick van den Bergh liet er vijf en wel de voornaamsten gevangennemen en door het gerecht ter dood veroordelen. Zij werden tot de galg verwezen; twee kregen echter nog gratie. „De 20 Juli, zegt de Kroniek, zijn die andere drye geleydt, om te executeeren ende comende aent minnebroeren cloister, so by fortune open stond, hebben in hun daerinne gesalveert.

Maar syne genaden graaf Hendrick heeft sie daeruyt doen haelen, midts commenderende ende de magistraet om assistentie tot dienst van Syne Mat. aenroepende welcker hun nyet en gebeurde te verweygeren, ende gevonden synde, is den einen verbeden ende den 30 Juli dander twee gehangen worden ende daernae op den hoogen kerckhoff ter aerde bestaedt".

Men dient hierbij te weten, dat het klooster als geestelijke vrijplaats of bezittende het recht van asyl, zonder toestemming der kerkelijke overheid onschendbaar was. Het voorgevallene had thans ten gevolge, dat bisschop Cuyckius de graaf Hendrick van den Bergh en de Magistraat van Roermond wegens schennis van kerkelijke vrijdom in de ban heeft geslagen.

Bij brief van 24 Augustus werd echter door tussenkomst van de Aartshertogen en van de Markies de Spinola de banvloek door de bisschop van Roermond ingetrokken.[1]

[1] Gem. arch., Omslag 4 n. 11; Sivré, Inventaris, 11, 420 v.; Limburg's Jaarboek, XXI (1915), 262; Habets, III, 401 v.; Kroniek der Stad Roermond van 1562 tot 1638 uitgegeven door F. Nettesheim.

1646. Pater Petrus Marchant, Commissaris generaal der Minderbroeders vraagt aan Baron Rimboucourt, Gouverneur van Gelderland, vrijheid van inkwartiering enz. voor de Syndicus van het Minderbroedersklooster te Roermond.

Aen myn heere, mijn heere den Baron Rimboucourt, Gouverneur van het hertochdom van Gelderlandt enz.

Verthoont oytmoedelyck paeter Petrus Marchant, commissaris generael van de ordre van St. Franciscus van dese provincien, hoe dat Tielmannus Wustinck, geestelycken Vaeder of Syndicq van het clooster der recollecten binnen Ruremonde, in gevolghe van seeckere acte van sauvegarde van hunnen doorluchtichste hoechheden van date den acht May 1601, is in possessie van exemptie van logeringhe ende belastinghe vanden volcke, van orloghe, die andere ongevrijdde ter oorsacke van dien syn doende, welcke te vooren oock is gegeven geweest van Philippus coninck van Hispanien, volgende syne antecesseurs declarerende, de syndicquen vry en exempte te syn door syne brieven off opene patenten van date 1 February 1555, ende daernaer bevesticht door den Aertshertoch Eernestus ende Albertus noch synde Cardinael ende Aertshertoch van date den 26 Junij 1594 ende 31 May 1696, ende wederom daer naer geconfirmeert, respectivelycke gedateert den 29 January ende 14 Augusty int jaer 1626, welcken volgende die syndicquen met diversche vonnissen gegeven van den secreten Raede als van Brabant, syn vry ende exempte gehouden geweest, blyckende by die stucken ende patenten, in copie hier mede gaende.

In conformityt van de welcke al hoewel die van de magistraedt van Ruremonden hun soude wel behoeren te reguleren, so ist nochtans, dat sy doen voorschreven Tielmannus Wustinck syndicq off geestelijcker Vader vanden voorschreven convente dryghen te overlasten met soldaten, waer door niet alleenlycke het voorschreven convent grotelyckse geinteressert en is, maer oock die voorschreven exemptie geinfrigeert, ende die voorsyden vonnissen ende patenten gecontrarieert worden, maer alsoo U Exc. in qualityt van gouverneur van het hertichdom van Gelderlandt machtich is om dit te redresseren ende die voorscreven ordonnantie te doen onderhouden van soo veel monarchen ende rechters, respectivelycke te doen onderhouden, in de possessie van die

welcke voorgemelden Wustinck ende alle andere geestelycke vaders syn tot noch toe geweest.
Bidt daerom die voorscreven verthoender oytmoedelycker V. Exc. gelieve gesindt te syn door eenen openen brief die voorschreven magistraedt van Ruremonde t'ordonneren ten huyse van den voorschreven Wustinghs geene soldaten in toecommende tyden te logeren, off en cas daer van eenighe gelogeert waren promptelycke op een andere te fournieren ende hun vry te houden soo van logeren, service als ander diergelycke lasten volgens het inhoudt der voorschreven monarchen ordonnantie ende vonnissen. Midts inde selve ordonnantien wordt scherpelyfk gecommendeert aen alle gouverneurs ende coninks officieren op pene van eeuwiche indignatie de voorschreven geestelicke Vaeders te doen mynteneren. Welcke doende etc.[2]

1646-Augustus 30. Schrijven van Stadhouder Baron de Ribaucourt aan Magisstraat van Roermond.
Messieurs
Le Rev. Père Commissaire general de l'ordre de St. Francois m'a presenté la Requeste icy joincte et comme il remontre, que de tout temps le sindicque de leurs couvents par tout seroyent exempts de logements des gens de guerre, selon qu'il m'a faict veoir par les coupies des actes et ordonnances qu'ils en ont, mentionnez en ladite Requeste, jay bien voulu vous envoyer laditte Requeste affin que me veuiller informer comme en avez usé jusques a present et si ainsy est comme ils disent et que mesmes l'avez ainsy pratticqué jusques a present, je desire que lesdits sindicques ne soyent frustrez de leurs privileges, ainsi qu'ils soijent maintenu en iceulx et que les exemtiez desdits logements et sur ce notre Seigneur vous ayt en sa sainte garde. Bruxelles de 30 d'Aout 1646.[3]

1738-September 18.
Cancellaer ende Raeden van Sijne Keijserlijcke ende Catholijcke Majesteyts souverainen Raede geordonneert in t'overquartier des vorstendombs Gelre....

[2] Gem. arch., Omslag 27 n. 20.
[3] Gem. arch., Omslag 27 n. 20 m. Vgl. Sivré, Inventaris, IV, 289.

Geinformeert sijnde datter onlangs op den naeme van den Raede alhier, afgesonden soude sijn geweest naar Brabant aen de Overstens der P.P. Minderbroeders aldaer, eenige informatien raeckende het gedragh van den Pater der selver ordre Lector jubilatus Minten, verclaeren het selve gedragh noijt in twijffelinge gestelt te hebben ende dijensvolgens noijt daer over aen de voorschreve overstens geschreven te hebben, oft gedachten te hebben gehadt, om daer over aen de selve te doen schrijven.
Actum in de cancellarie tot Ruremonde den 18en September 1738.
Was geparapheert Jw. v.
Lager stondt: Cancellaer ende Raeden van Sijne Keijserlijcke ende Catholijcke Majesteyts souverainen Raede des Vorstendombs Gelre.
Onder stont: Ter ordonnetie van selve, was onderteekent J. C. de Winckel.
Ter sijde was den segel van sijne Maiesteit in roode hostie overdeckt met eene papiere sterre.

Accorddert bij mij L. Mooren
van Sijne Doorlucht.ste
Hoogweerdigheijt den Heere
Bisschop van Ruremonde.[4]

1794-Mei 21. De gardiaan der Minderbroeders te Roermond vraagt aan het Stadsbestuur vergoeding voor de schade welke de kinderen der academie die 10 maanden in het klooster hebben gewoond, daarin hebben aangebracht.
Vertoont met alle oodmoedigheyd ende Eerbiedinge den onderschreven guardiaen der Paters Minderbroeders Recollecten deser stadt Ruremonde, hoe dat de kinderen der academie van sijne Keijselycke en Conincklijkcke Majesteijt gelogeert hebben in ons Clooster ten tyde van ontrent de 10 maenden, maer niet sonder groote schade, soo van vensters, deuren, mueren, sloeten en posteleijne steentiens, en so voorts, sonder de andere schaede aen Uwe Edele seer wel bekent, dewelcke wij in die tijd geleden hebben, soo is dat den voorsz. suppliant Uwe Edele oodmoedelijck is versouckende en ter liefde Gods is biddende van ons Clooster in de voorseijde schaede te willen indemnizeren en hierom hebbe ick

4 Bissch. archief te Roermond, Portef. 62, XXXVI n. 1.

goedtgevonden van door de meesters der ampten van ons clooster te laeten visiteren en waerderen de schade der selve, welckers staet Uwe Edele hier bygevoeght belieft te sien en is als volght:

	patt	schel.	stuyv.
Ten 1 - Den metselaere heeft bevonden de schaede van	21	6	7
Ten 2 den schrynwercker	3	4	3
Ten 3 den gelasemaecker	5	5	6
Ten 4 den sloetmaecker	4	0	0

Op welckers goedtheijd betrouwende, verpligt sig den suppliant met sijne geheele gemeinte den genaedigen Godt te bidden tot welvaren deser stadt en U Edele.
Gegeven te Ruremonde in ons convent der Paters Minderbr. Recollecten den 21 Mei 1794.

Fr. Rumoldus Dewael gardiaen onw.

Gericht aan: Aende Edele voorsigtighe ende genaedighe Heeren Borgemeister Schepenen ende Raedt deser stadt Ruremonde.[5]

[5] Gem. arch., Omslag n. 172.

1315. P. Symon.
1382. P. Tilmannus.
1527. P. Johan Stycker.
1626. P. Petrus Stommel.
1572. P. Gregorius van Maldert.
1576-1589. P. Laurentius ab Icha.
Vóór 1590. P. Martinus Francus.
1601. Balduinus van Cranendonck.[1]
Joannes van Haarlem.
Christophorus Hompes.
Mathias Canisius.[2]
Vóór 1617. Henricus van der Schuren.
1614. Balduinus van Cranendonck.
1621. P. Lazarus Sanguessa.[3]
1628. P. Martinus Buteel.[4]
1632. P. Franciscus Pratanus.
1635. P. Bartholomeus Moenen.[5]
1637. Wijckmans.[6]
1644. P. Aegidius Walravens.[7]
1647. P. Joannes Bentinck.[8]
1649. P. Guilielmus Timmermans.
1650. P. Theodorus van der Smitsen.
1653. P. Bartholomeus Moenen.
1655. P. Bonaventura Randenraet.[9]
1658. P. Joannes Deckers.
1660. P. Theodorus van der Smitsen.
1663. P. Marianus Broeckmans.[10]
1666. P. Petrus Zorilla.[11]
1668. P. Joannes van Ophem.
1669. P. Jacobus Eenens.[12]
1672. P. Joannes Rijcquaert.
1675. P. Arnoldus van Buscom.[13]
1678. P. Guilielmus de Backer.
1681. P. Gisbertus van Halen.[14]
1684. P. Guilielmus Duijckers.
1684. P. Petrus Schot.[15]
1689. P. Georgius de Haeze.[16]

1692. P. Henricus Dierna.[17]
1692. P. Andreas van Houten.[18]
1693. P. Bonaventura Ververs.
1696. P. Mathias van Aerssen.[19]
1699. P. Nicolaus Bertencamps.[20]
1701. P. Franciscus Sanguessa.
1704. P. Joannes ab Albada.[21]
1707. P. Franciscus Sanguessa.
1708. P. Nicolaus Bertencamp.
1711. P. Franciscus Sanguessa.
1714. P. Joannes Mertens.
1717. P. Fredericus de Crauwe.
1720. P. Caspar Schenk.
1723. P. Joannes Mertens.[22]
1726. P. Henricus Warrimont.
1729. P. Joannes Mertens.
1732. P. Martinus Minten.[23]
1735. P. Joannes Mertens.
1738. P. Michael Geurts[24]
1741. P. Wilhelmus Grouwels.[25]
1744. P. Henricus Verlegh.[26]
1745. P. Jacobus Wuijts.[27]
1747. P. Wilhelmus Grouwels.
1750. P. Joannes Swillens.[28]
1753. P. Wilhelmus Grouwels.
1756. P. Joannes Driessens.[29]
1759. P. Wilhelmus Grouwels.
1762. P. Joannes Driessens.
1765. P. Wilhelmus Grouwels.
1768. P. Mathias Swevenziel.
1768. P. Philippus Schuchgen.[30]
1773. P. Franciscus Thijssen.[31]
1775. P. Petrus Brants.[32]
1777. P. Franciscus Thijssen.
1780. P. Franciscus Thijssen.
1781. P. Joannes Mertens.[33]
1794. P. Rumoldus Dewael.
1798. P. Herman van Loozen.

[1] Was Custos van de Provincie en gardiaan te Antwerpen, alwaar hij overleed 1621-Mei 8. Zie Recommend. boek van Antwerpen, blz. 36.
[2] Was in 1614 gardiaan te Venlo.
[3] Was gardiaan te Venlo 1617-1619, en in 1627. Zie Schoutens, Martyrol. bij 27 Juni.
[4] Was gardiaan te Venlo in 1614.
[5] Was gardiaan te Venlo 1640-43; van 1647-49; van 1668-71.
[6] Zie Franciscana VI (1951) blz. 98.
[7] Was gardiaan te Venlo 1649-52.
[8] Was gardiaan te Venlo 1646-47.
[9] Was gardiaan te Venlo 1660-63.
[10] Was in 1673 gardiaan te Slavanten.
[11] Was gardiaan te Venlo in 1671, werd later Predicator Regius en Definitor generalis, overleed te Brussel 1693-November 21. Zie Martyrol. bij 21 Nov.
[12] Was in 1684 gardiaan te Slavanten.
[13] Was in 1679 Lector Theol. te Antwerpen en van 1683-86 gardiaan te Venlo.
[14] Zie Recommend. boek van Antwerpen blz. 57; Martyrol. bij 23 Augustus.
[15] Zie Recommend. boek van Antwerpen blz. 20. Was Lector Theol. te Brussel in 1682 en te Leuven in 1684.
[16] Zie Recommend. boek van Antwerpen blz. 70. Lector Theol. te Antwerpen in 1682, 1685, 1688.
[17] Lector Theol. te Brussel in 1679, 1681, 1682, 1689, 1690. Zie Martyrol. bij 9 Januari.
[18] Zie Recommend. boek van Antwerpen, blz. 93.
[19] Lector Theol. te Roermond in 1690, 1694, 1695.
[20] Lector Theol. te Roermond in 1688, te Antwerpen in 1693, te Leuven 1693, 1694. Zie Martyrol. bij 17 Augustus.
[21] Was Lector Theol. te Mechelen in 1698, 1700.
[22] Was Lector Theol. te Roermond in 1712.
[23] Was Lector Theol. te Roermond in 1723. Zie Martyrol. bij 18 December.
[24] Was Lector Theol. te Leuven in 1734, 1739.
[25] Was Lector Theol. te Leuven in 1711, 1712, 1714.
[26] Was Lector Theol. te Mechelen in 1739.
[27] Was gardiaan te Diest in 1777.
[28] Was in 1740 gardiaan te Slavantan.
[29] Was Lector Theol. te Antwerpen in 1740, 1741, 1744.
[30] Was Lector Theol. te Antwerpen in 1752, te Leuven in 1756, gardiaan te Antwerpen 1763, 1764, Definitor 1771.
[31] Was Lector Theol. te Antwerpen in 1750, 1751, 1752, 1754, 1755; gardiaan te Slavanten in 1755, 1761, 1767.
[32] Was Lector te Roermond in 1771.
[33] Was Lector Philosophie te Tienen in 1769, Lector Theol. te Leuven in 1775, 1776, 1777, 1780, Lector te Antwerpen in 1772 en gardiaan te Slavanten in 1782.

De laatste jaren van de 18e eeuw waren voor de Minderbroeders te Roermond vol van kwellingen. In 1794 gebruikten de keizerlijken gedurende enige tijd de kloosterkerk tot kazerne. In Februari van het volgend jaar werden de Paters door de Fransen geroepen als oppassers in het militaire hospitaal, met streng verbod van de stervenden kerkelijk bij te staan. Vijf Paters overleden bij die gelegenheid ten gevolge van de besmetting.

In het begin van 1797 werd besloten om het klooster op te heffen. Van wege het bewind der Republiek werden aan de kloosterlingen bons aangeboden, en wel 15.000 livres aan elke Pater, aan de lekebroeders naar rato, maar de Minderbroeders gaven te kennen dat hun suppressie onwettig was en zij weigerden eenparig het geld aan te nemen.

Dit zo lezen wij in Habets[1] bracht de Fransen in woede. De 13e Februari 's middags te drie uur reed een piket chasseurs, de sabel in de vuist, vergezeld van enige gendarmen en aangevoerd door een commissaris der republiek en de agent der Municipaliteit in volle draf naar het klooster. Bij het zien hiervan stroomden de burgers der stad naar de Neerstraat. Daar de Minderbroeders zeer gezien waren bij het volk, was men bevreesd voor een oproer. Een rumoer van ontevredenheid verspreidde zich onder de menigte. Men wilde naar binnen. Toen verscheen de Pater-koster Wouters op de drempel des kloosters en vermaande de burgers van vreedzaam te blijven en zich te schikken naar de wil van God. Dezen, begrijpende dat een oproer voor de Paters nadelig zou wezen, hielden zich bedaard, maar bleven het einde der zaak afwachten.

Middelerwijl doorliepen de Fransen de kerk en het klooster en verbrijzelden enige beelden. Hun eerloosheid ging zo ver, dat zij de amicten als zakdoeken medenamen en de priestercingels aan de sabels en aan de schako bonden. Men vond er 's avonds in de herbergen, gekleed in misgewaden. Ten acht uur verschenen de commissaris voor het volk en verklaarde dat de Paters eerst de volgende dag zouden vertrekken. Na de zegen van de gardiaan ontvangen te hebben, werden zij een voor een, met een brandende

[1] Almanak van het Arrondissement Roermond voor het jaar 1869, blz. 89-91.

kaars naar de deur geleid. Daarna werd het klooster gesloten.
Krachtens het decreet van 12 Messidor an 6 (1798-Juni 6) en 6 Fructidor an 6 (1798-Augustus 23) werden verbannen de Paters Bartholomeus Bachers, Egydius Claessens, Egydius Hubrechts, Antonius Hoube, alsook de Paters Wilhelmus van Hamme, Godfried Soffers en Petrus Wouters. De drie laatste Minderbroeders werden 1799-Juli 10 gevangen genomen en geweldadig heengevoerd naar het eiland Rhee in Frankrijk. De archivaris Van Beurden heeft in Limburg's Jaarboek uit een handschrift een beschrijving gepubliceerd van die vermoeiende tocht door België en Frankrijk en van alles wat de Minderbroeders en andere geestelijken hebben moeten doorstaan. Eerst op 2 September zijn zij op het eiland aangekomen en overgebracht naar de citadelle.
Pater Godefridus Soffers heeft om zijn hoge ouderdom verkregen om te Maastricht te mogen blijven; hij heeft het klooster der Cellebroeders voor arrest gekregen en is in hetzelfde jaar, op het feest van Onnozele kinderen, aldaar overleden.
Op 9 Februari 1800 werden Pater Wouters en van Ham in definitieve vrijheid gesteld en zijn na een moeilijke reis in Roermond teruggekomen en hebben zich gevestigd bij particulieren.
Omtrent deze twee gevangen genomen Paters bericht het handschrift:
Den 16 December 1800 s'nagts om half twelf is te Ruremonde overleeden voorzien zijnde met de H.H. Sacramenten van onze Moeder de H. Kerke ten huijze van de weduwe Geurts geboren Gabriels, den Eerw. Pater Andreas Guilielmus van Ham, Minderbroeder van het convent van Ruremonde, gebooren te Antwerpen:
In het jaar 1805 den 3 Meij, H. Cruijsvindingsdag, s'morgens om half seven is te Ruremonde overleden, voorzien zijne met de H.H. Sacramenten van onze Moeder de H. Kerk, den Eerw. pater Petrus Wauters, sacrist van het gesupprimeerd klooster der eerwaarde paters Minderbroeders tot Ruremonde, hij was geboortig van Mechelen in Brabant, R.I.P.
Ook over twee andere Minderbroeders, die verbannen werden vindt men bijzonderheden vermeld. Pater Antonius Houben schreef den 18 Pluv. jaar 9 (7 Februari 1801) aan de prefect, dat hij Roermond had verlaten en een tijd lang in de Meijerij van s'Hertogenbosch had vertoefd en weder was teruggekomen „pour

m'informer s'il n'y avait pas moyen de pouvoir rester et vivre en paisible citoyen", maar hij werd te Herten opgelicht en naar Réthel gebracht, waar hij nu ziek in het hospitaal lag. Nadat de prefect vernomen had, dat P. Houben zich sedert de afkondiging der wet van 9 Ventôse jaar V van alle kerkelijke bediening onthouden had, verklaarde hij dat hij zou teruggevoerd worden „de brigade en brigade" en onder toezicht der politie zou worden geplaatst.

Pater Bartholomeus Backer ex-Recollect, oud 55 jaren en woonachtig te Roermond, vroeg 4 Juni 1800 om van de lijst der emigranten geschrapt te worden. Backer was over de Rijn gevlucht, maar nu teruggekeerd.

De Minderbroeders moesten Roermond verlaten, maar de Minderbroederskerk (thans in handen van de Protestanten), de Minderbroederstraat, de kunstig gebeeldhouwde preekstoel en biechtstoelen in de Kathedrale kerk zullen immer de gedachte levendig houden aan de zonen van St. Franciscus, die zovele eeuwen eervol en verdienstelijk op velerlei gebied in genoemde stad werkzaam zijn geweest „in sanctitate et doctrina".

JOANNES BOENER. Hij werd geboren te Roermond in 1591 en was de zoon van Jacobus Boener, raadsheer aan het Hof aldaar en van Anna Cremer.

Op jeugdige leeftijd trad hij in de Orde van de Minderbroeders en werd een begaafd en welsprekend predikant. Behalve te Roermond, weerklonk zijn welsprekend woord te 's-Hertogenbosch en te Antwerpen. Hier werd hij in 1640 door een pijnlijke ziekte aangetast, zodat hij niet tenzij met moeite op krukken zich kon bewegen. Grote devotie had hij tot de Moeder van Smarten; in een vurig gebed nam hij tot haar zijn toevlucht en deed haar een belofte ingeval hij genezing zou bekomen. En Maria verhoorde hem, hij stond geheel genezen op. De getuigenis van deze wonderbare genezing werd door Antwerpse geneesheren bevestigd en door een Notaris ondertekend. Pater Boener overleed omstreeks het jaar 1645.[1]

Hij is ook bekend als schrijver. De volgende geschriften, die tot de dag van heden haar waarde hebben behouden, zijn van hem bekend:

I. Verae // ad vivvm effigies // bb. martyrvm // gorcomiensivm // Qui Brielae Hollandiae opido, pro fide // Catholica fortiter obiere mortem//. M.D. LXXII, IX Iulij // Gravure (Marteldood in schuur te Brielle). *Sylvae-dvcis // Typis Antonij Schefferi, sub intersignio // Missalis,* M.DC.XXIII.

Het werkje bestaat uit drie delen.

De titel van het 1e gedeelte, tevens de titel van het gehele werkje, is hierboven afgeschreven.

De titel van het 2e gedeelte luidt als volgt: *Appendix // continens // martyria // Quorundam aliorum ex // ordine // ff. minorvm // Regularis obseruantiae Prouinciae // Inferioris Germaniae a Geuzijs // in Belgio crudeliter occi//sorum // cvm // Adiunctis effigiebus.*

Het 3e gedeelte (een soort van klein toevoegsel) draagt het volgende opschrift: *Excercitivm // pietatis // Ad SS. // martyres // meditatio.*

Het 1e gedeelte bevat het voorwerk: opdracht aan de Ridderschap

en de Steden van „*Gelria Superior*" door „*Fr. Ioannes Bonervs minorida*" gedateerd „*Syluae ducis e cellula nostra 26 Iunij M.DC. XXIII*". *Approbatio, Censvra, Licentia Svperiorvm, Epigrammata* op 19 ongepagineerde bladzijden (blz. 20 blanco); voorts de „*nomina bb.martyrum gorcomiensium*" op pag. 1 en 2; daarna een „*brevis ac svccinctvs passionis bb. martyrvm gorcomiensivm Recensus*" op pag. 3-10; eindelijk het voornaamste gedeelte „*praecipvi // vitae actvs singv//lorvm beatorvm // martyrvm // gorcomiensivm// .... E nobili Historia Gvilielmi Estii compendiose extracti*" (pag. 11), op pag. 12-75; waarop dan volgt: *De floscvlo miracvloso Ad BB.Martyrum sepulchrum*" op 4 ongepagineerde bladzijden. Dit gedeelte bevat 15 later bijgedrukte portretten in koper die alle de woorden „ad vivum" dragen.
Het 2e gedeelte (52 pag.) bevat korte berichten aangaande nog 18 martelaren van de Minderbroeders. Vóór elk bericht is ruimte opengelaten voor een later bij te drukken portret, doch geen van de 18 is er op gedrukt.
Het 3e gedeelte (13 pag.) bevat een „*Meditatio*", „*Doctrinalia*", „*Alloquivm*", „*Hymnvs de SS.Martyribus*" enz.
Ten slotte een houtsnee met het opschrift „*Penses a la fin*".[2]
De Staten van het Overkwartier schenken (1624-Juni 10) een vereering van 100 gulden aan Jan Buener, minderbroeder, wegens een aan de Staten opgedragen en vereerd werkje getiteld Historia Martirum Gorcomiensium.[3]

II. *Waerachtighe ende levende figueren van de H. Martelaers van Gorcum. Met een cort verhael van het leven ende sterven.* (Door Joannes Boener, O.F.M.)
S'hertoghenbossche, A. Scheffer, 1623.
Hierin „*Lofdicht*".
Dit werkje werd opgedragen aan Lucia van Hohenstein, echtgenote van de edelman Petrus van Broeckhoven, Raad van Ontvanger generaal der Staten van Brabant in het Kwartier van 's Hertogenbosch. Men vindt hierin de portretten van 15 Martelaren van Gorcum, te weten elf Minderbroeders, twee pastoors van de stad, van Godefridus van Duijnen, werelds priester voorheen pastoor te Parijs en van Pater Joannes van Oisterwijk, Regulier Kanunnik.

De originele afbeeldingen in 8.- heeft Tybout Theodoricusz. een burger geboortig van Gorcum getekend. Dat de gelijkenis juist was, werd 26 Juli 1574 bevestigd door Johannes Jansen Robertsz., pastoor in Arckel een dorp gelegen bij Gorcum, door Simon Jansz. Cocx, priester en kapelaan van de kerk te Gorcum, door Wilhelmus van Est Matthiasz. alle drie burgers van Gorcum, aldaar geboren en opgevoed. Alsmede door fr. Paulus van 's Hertogenbosch en fr. Jacobus Gemont, die in het klooster te Gorcum de laatste jaren met de heilige Nicolaas, gardiaan en Gezellen hebben gewoond. De beeltenissen met de bevestiging werden door Willem van Esdt bij testament nagelaten aan zijn neef P. Nicolaus van Esdt, O.F.M. Zo kwamen zij terecht in het Provinciaal Archief.[4]

III. *Deliniatio historica // Fratrvm Minorvm // Provinciae Germaniae Inferioris // e Gevsiis in odivm fidei // crvdeliter occisorvm. Exhibita per F. Joannem Boenervm //eiusdem Ordinis Religiosum.*
Historische af-beeldinghe // der Minder-Broeders // vande Neder-landtsche Provincie // die om t'gheloof wreedelijck van de Geusen ghedoodt zijn. // Verthoont ende in't licht ghebrocht door F. Joannem // Boener Minderbroeder. (Vignet: Franciscus ontvangt de H. Vijf Wonden).
Antverpiae //, ex officina Plantiniana. Balthasaris Moreti, 1635. Latijnse en Nederlandse titel en tekst.
Aan het hoofd van dit boek twee opdrachten van Pater Boener, de een aan het Kapittel van de Minderbroeders, gedateerd Mechelen den 14 Januari 1635; de andere gedagtekend Antwerpen 10 December 1634. Deze opdracht deed hij aan zijne zuster Agnes Boener, gehuwd met Petrus Coix (Cocx) Licentiaat in de Rechten en Stadhouder der Heerlijkheid Dalenbroeck. (Tot Antwerpen uut onse celle den 10 Dec. 1634).
Hierin en ook in het voorgaande geschrift een wapen: Een keper, onder vergezeld van een roos. Helmteken: de keper tussen een open vlucht, de rechter vleugel, boven de roos en beneden rood gearceerd; de linker boven rood gearceerd en beneden de roos. Devies: Per virtutes in honores. De twintig gravuren [A. P(auli) fecit]: I. Christus coninck der Martelaren. 2. Het Martelie vanden

Eerw. P. F. Joannes Amicvs. 3. Het Martelie vande ses Martelaers van Alckmaer. 4. Het Martelie van F. Angelbertvs Terbvrgivs Leke-broeder. 5. Het Martelie vande elf Martelaars van Gorcum. 6. Het Martelie vanden Eerw. P. F. Reynervs a Lintris. 7. Het Martelie vanden seer Eerw. P. F. Ioannes Mahvsivs. 8. Het Martelie vanden Eerw. P. F. Gvilielmvs Govdanvs. 9. Het Martelie van B. Ioannes Cvyper Leke-Broeder. 10. Het Martelie van B. Arnoldvs Knapper Donaet. 11. Het Martelie vanden E. P. F. Adrianvs Beverloo. 12. Het Martelie van F. Nicolavs Delfivs. 13. Het Martelie vanden Eerw. Pater f. Ioannes Schevrmans. 14. Het Martelie van F. Ioannes van Amsterdam Diaken. 15. Het Martelie vanden Eerweer. Pater F. Ioannes Gray. 16. Het Martelie vanden Eerw. P. F. Ioannes Pvteanvs. 17. Het Martelie vanden Eerw. P. F. Martinvs Svetens. 18. Het Martelie vanden E. P. F. Albertvs van Leyden. 19. Het Martelie vanden Eerw. P. F. Thomas van Beringhen. 20. Een nieuwe wonderliicke victorie van F. Joachim van Delft, Leke-broeder.

Bij het vijfde plaatje als bijschrift, aansluitend bij de titel: de namen der elf Minderbroeders. De Nederlandse namen stemmen, wat spelling enz. betreft overeen met die van Waerachtighe ende Levende Figueren, alleen de volgorde is enigszins anders.

Licentia Superioris: F. Iacobvs Pinckart, Provinciae Vicarius, Leuven 1634-Dec. 11; Approbatio Censoris: Gaspar Estrix, plebaan van Antwerpen, Antwerpen 1634-Dec. 10.[5]

IV. *HANDT-BOECXKEN // der Broederschaps vande SEVEN WEE-EN // der // H. MAGHET MARIA//. Met diversche Oeffeninghen en(de) // Ghebeden/ op de seve Wee-en. //Door F. I. B.* (Joannes Boener), *Minder-Broeder.*

Vignet: een kopergravure van Maria, het hart doorstoken met een zwaard.

t'Antwerpen // By Arnout van Brakel/ op de // Wyngaert Brugghe/ 1652.[6] Bij de „*Ghebeden vande seven Wee-en*" zijn kopergravuren welke daarop betrekking hebben.

Achter aan: Licentia Svperioris. F. Hermannvs Lisens Provinciae Germaniae Inferioris Minister (M. DC. XXXIX. xx Januarij) en Approbatio. Gaspar Extrix, Plebanus & librorum Censor (23 Januarij Anno 1639).

In Van Doorninck, Vermomde en naamloze schrijvers, kol. 257 wordt nog vermeld:

J. B. (J. Boener?)
V. a. *Waerom van veele heretycken en van vele quade catholycken. Ghemaeckt door...... t'Shertoghenbossche, Jan Scheffer.* 1614. in 12.-.

V. b. *Den Ban van alle heretiken, politiken, oft sand-grondige catholiken. Alwaer bethoont wordt, dattet gheene lidtmaten der H. kercken en zyn, die voordrachtelijck twijfelen, ende niet vast enghelooven, datter gheen salicheyt buyten der seluer kercke te vinden is. Ghemaeckt door......*
Antwerpen, by Franch. Fickaert, 1616.

BERNARDINUS SURIUS, geboren vóór het einde van de 16e eeuw te Roermond, trad op jeugdige leeftijd in de Orde van St. Franciscus, maakte het noviciaat in het klooster te Boetendaal en zijn theologische studiën in het klooster te Roermond. Na zijn priesterwijding heeft hij verschillende belangrijke functiën in de Provincie vervuld, o.a. was hij instructor van de novicen en in verschillende kloosters gardiaan. In 1644 ontving hij verlof om een pelgrimstocht te ondernemen naar het H. Land. Hij vertrok daarheen met de lekebroeder Philippus Sincetiers en kwam te Jerusalem in 1646. Hier werd hij Commissaris van het H. Land en van het H. Graf. Na vier jaar keerde hij naar Holland terug en publiceerde een uitvoerige beschrijving van zijn reis. In de *Kwartier-recessen* deel 13 blz. 159 staat: „7 Februari 1665. Op de dedicatie die den eerw. pater Bernardinus Surius den Ridderschappe en de steden was doende van syne gedaene reysen naer t'heylige landt, versoeckende dat het boeck op costen van de lanstschappen en de protectie des selfs mochte uytgedaen, syn tot dyen eynde syn eerw. 200 Rycxdallers toegeleyt, waarvan ordonnantie op den onraet sal worden gedepescheert". In 1665 vierde hij het gouden Jubilé in de Orde van St. Franciscus. Bij die gelegenheid schonken de Staten van het Overkwartier aan Pater Bernardinus Surius eene almoesse van 200 brabantsche gulden tottet solemniseren van sijn Jubilé.[7] Het Stadsbestuur liet zich bij deze gelegenheid niet onbe-

tuigd en schonk de Minderbroeder op zijn aanstaand Jubileum een halve ahm wijn, 5 Rijksdaalders en een portie visch. Hij overleed te Roermond 1665-April 3.[8]

Hij publiceerde:

Den godvruchtighen pelgrim ofte Ierusalemsche Reyse, in dry boecken bedeylt. Waer in veel gedenck-werdighe saken verhaelt werden, mitsgaders eenighe gheestelycke Betrachtinghen, passende op de Mysterien van ieder heylighe plaetse.

Alles ooghelijck bemerckt bij een vergadert door den E. P. Bernardinus SVRIVS, Minder-broeder Recoll.. eertydts Commissaris van het H. Land, ende President van t'H. Graf ons Heeren binnen Jerusalem in de jaren 1640, 1645 ende 1647.

Tot Brussel by Jan Mommaerts, in de Druckerye 1650.[9]

Opdracht: Aen de deught-Rycke ende seer eerweerdighe Vrovwe Me-vrovwe MARIA ROVELLY Abdisse van het breedt vermaert Klooster van de Alder-heylighste Moeder Godts ter Kammeren bij Brussel, van de Orden des Alderglorieusten Patriarch, ende honigh vloeyende Leeraer der H. Kercke S. Bernardus . . . . . . F. Bernardinus Surivs, Minderbroeder Recollect. Wt onse Celle der Minderbroeders Recollecten tot Halle desen 30 Januarii 1650.

Hierbij de afbeelding van de Abdis, staande, in de linkerhand de staf en een kruis, met de rechterhand, waarin een rozenkrans, steunende op een doodshoofd. Boven ter linkerzijde: een wapen waaronder Dieu sevl. Beneden naast de doodskop een boek waarop: den godtvr. pelgrim. Onder het vers:

Kost deez Plaet de ziel uyt-beelden
Soo wel als sy t'Aensicht doet
Wat en sou dit Beide niet gelden
Midts de Deught woont int gemoedt.

J. M.

Le pieux pelerin: ou voyage de Jerusalem. Divisé en trois livres contenans la description topographique de plusieurs royaumes, pais, villes, nations estrangères, nommément des quatorze religions Orientales, leurs moeurs et humeurs tant en matière de religion, que de civile conversation. Joinct un discours de l'Alcoran, et un Traicté de la cité de Jerusalem et de tous les Saincts lieux de la Palestine.

Le tout remarqué et receuillé par le R. P. Bernardin Surius, Récollet, Président du S. Sépulchre et Commissaire de Terre-Saincte èn années 1644, 1645; 1646, 1647.
A Brusseles chez Francois Foppens, 1666.[10]

Spieghel van berouw, boet-oeffeninghe ende groote liefde tot onsen Salighmaker Jesus Christus, waer in verthoont wordt het ydel leven, dolinghe bekeeringhe, leet-betuyghenisse, ende de salighe doodt vande H. Maria Magdalena, eerst eene wereldtsche slavinne van de sonde, daerna d'aenghename minnaresse des Heeren.
Vergadert uyt de H. Schrifture, Oude Vaders ende Kerckelijcke Jaer-boecken, door Br. Bernardinus Surius, Minderbroeder Recollect.
T'Antwerpen bij de weduwe van A. Cnobbaert, 1653.[11]

Broeder PETRUS VINCKEN. Omtrent hem wordt in het Recommendatieboek van het klooster bij 1732-Juni 28 aangetekend: hij was een zeer begaafde beeldhouwer, die voor onze kerk vervaardigd heeft een nieuw altaar ter ere van de H. Antonius van Padua, een nieuwe preekstoel en andere zaken (waarschijnlijk ook de biechtstoelen). Hij overleed op 28 jarige leeftijd, na zeven jaren in de Orde te hebben doorgebracht.

Broeder JOSEPH HALLE. De Magistraat van Roermond schrijft (1662-Augustus 19) aan de gardiaan van het klooster der Minderbroeders, dat de spits van de toren der parochiekerk door ouderdom bouwvallig is geworden. Men heeft besloten een sierlijke torenspits te maken, welke zou strekken tot luister der kerk van de Christoffelstad. Daar echter in de stad geen bekwame architect gevonden wordt, dan alleen een broeder van het klooster genaamd Joseph van Halle, verzocht de Magistraat de gardiaan uit genoemd klooster, dat de broeder zich met het ontwerp van de torenspits zou belasten en toezicht houden op de uitvoering van de werkzaamheden, tevens vroeg hij verlof om het benodigde hout op de plaats bij het klooster te mogen leggen en doen bewerken. De gardiaan voldeed volgaarne aan het verzoek van de magistraat en stond broeder Joseph toe zich met de werkzaamheden te belasten. Op 23 Augustus 1662 nam de Magistraat het besluit „dat op de

hoogkerck deser stadt eene nieuwe cappe gemaeckt sal worden volgens de modellen afgeteeckend door broeder Joseph Recollect ende daertoe geemployeerd alle bequaeme middelen overmits de bouwvalligheyt van t'oudt capwerck tegenwoirdich daerop staende".[12]
Toen de toren van de hoogkerk in 1663 een andere spits gekregen had, werd aan de architect Broeder Joseph (van Halle, Minderbroeder) voor zijne diensten gedaen aen den toren deser stad, een nieuwe hoed en zes rijksdaalders vereerd voor de reis naar Brusel.[13]

PATER CHRISTOFFEL ROYAS van SPINOLA, O.F.M., bisschop van Wenen-Neustadt. Hij is bijzonder bekend om zijn werkzaamheid voor de kerkelijke hereniging. Hij werd in 1626 te Roermond, waar zijn vader Spaans officier was, geboren, studeerde te Keulen en werd daar Minderbroeder. Aan de Keulse Hogeschool doceerde hij philosophie en theologie, werd bekend in verdere kringen en bekleedde in zijn Orde hoge ambten. In 1663 was hij Visitator van de Thuringse Provincie; in het jaar daarop nam hij deel aan het Generaal Kapittel te Rome, waar men hem koos tot Definitor Generaal. In hetzelfde jaar benoemde men hem tot titulair bisschop van Knin in Dalmatië. Sedert 1686 was hij bisschop van Wenen-Neustadt. Als biechtvader van Prinses Margareta Theresia kwam hij reeds in 1661 naar Wenen. De echtgenoot van de Prinses Keizer Leopold I leerde hem kennen en gaf hem verschillende diplomatieke opdrachten, o.a. om de Rijksvorsten over te halen de Turken te helpen bestrijden. Het meest lag hem aan het hart de hereniging van de Katholieken en Protestanten, waarvoor hij 20 jaar lang vele reizen maakte en onderhandelingen voerde. Zijn werkzaamheid voor de hereniging werd uitvoerig beschreven door M. Haniz, een Duitse Jesuiet. Hij stierf in Maart 1694, hoog vereerd en diep betreurd door de besten van zijn tijdgenoten, weinig bekend en nog minder gewaardeerd door het nageslacht.[14]

Pater NICOLAUS BERTENCHAMPS. Karel II, koning van Spanje, en Heer van Bovenkwartier van Gelder, werd 26 December 1685 in de Derde Orde van St. Franciscus opgenomen. Hij

stierf 1700-November 1 en 1701-Januari 30 werd in de Minderbroederskerk te Roermond een plechtige uitvaart gehouden voor zijn zielerust.
Bij die gelegenheid trad Pater Bertenchamps, gardiaan van het klooster, als lijkredenaar op en prees in tegenwoordig van alle hoogwaardigheidsbekleders s'konings liefde voor Maria. De Moeder van onze Heer Jesus Christus beminde hij met onuitsprekelijke liefde, omdat zij de Heer der majesteit ons tot een broeder gemaakt heeft, en wij door haar barmhartigheid verworven hebben. Op haar, na Christus, boven allen betrouwend, had hij haar tot voorspreekster van zich zelf en de zijnen aangesteld, en bijzonder zijne doodstrijd haar aanbevolen. De oude en prijzenswaardige devotie van de gelovigen voor haar Onbevlekte Ontvangenis wilde hij op het voetspoor van zijn voorgangers bevorderen, en hij hield te Rome een bijzondere verzorger daarvoor uit onze Seraphijnse Orde, die voor dat geheim boven alles ijveren moest, en in zijn testament bepaalde hij, dat die verzorger daar zou blijven, niet enkel om de besluiten van de Pausen ten gunste van deze vrome mening te handhaven, maar ook om met alle mogelijke middelen te bewerken, dat het door een eindbeslissing als een geloofspunt aan alle Katholieken zou worden voorgesteld. Middelerwijl wilde hij volgens het verlangen van zijn koninklijke vader, dat het beeld van de Onbevlekte Ontvangenis op al zijn vaandels zou prijken.[15]

De lijkrede verscheen in druk onder de volgende titel:

Oratio funebris in exequiis Caroli II Hispiarum & Indiarum Regis Catholici & dicta Coram Supremo suae Majestatis in Ducatu Geldriae Consilio, Aliisque Civitatis Ruraemundensis Primoribus & incolis, Per Nicolaum de Bertenchamps, Conventus Ruraemundensis Fratrum Minorum Recollectorum Guardianum in Choro Ecclesiae ejusdem conventus die 30 (Januarii) Anni 1701. Ruraemundae, Typis Fr. Maximiliani Ophovii.[16]

In een beschrijving van het Minderbroedersklooster van Roermond, verdient een bizondere vermelding Pater FRANCISCUS LUDOVICUS SANGUESSA, die meerdere jaren in dit klooster heeft gewoond, het verschillende malen als gardiaan heeft be-

stuurd en later op verdienstelijke wijze de bisschoppelijke stoel van Roermond heeft bekleed.

Frans Lodewijk Sanguessa, gesproten uit een Spaans geslacht in de omtrek van Pampeluna [17] werd te Mechelen geboren 1663-Juli 4 uit Christiaan Lodewijk Sanguessa en Anna Francisca Havens. Het H. Doopsel werd hem toegediend in de St. Romboutskerk te Mechelen, peter en meter waren: Frans Sanguessa, lid van de Grote Raad en Martina Siraso.

Hij nam het kleed aan van St. Franciscus te Leuven (1682-Augustus 3), waar hij 1683 Augustus 19 de plechtige kloostergeloften aflegde en in 1687-November 20 voor de eerste maal de H. Mis opdroeg. Van hem zijn bekend: Theses Theologicae de Sponsalibus, Contractu et Sacramento Matrimonii ad mentem Seraphici Doctoris Ecclesiae S. Bonaventurae et Subtilis Scoti, quas Praeside F. Guilielmo van Goorlaacken Ordinis F. F. Minorum Recollectorum Sacrae Theologiae Lectore defendet F. Franciscus Sanguessa.... Lovanii, Typis Martini Hullegaerde ante Academiam. Anno 1688 in 4.-10 pag.[18] Theses Theologicae de Hierarchia Ecclesiae, quas Praeside Bonaventura van den Dyck, defendet Franciscus Sanguessa, Lovanii in conventu FF. Min. Recoll. die 10 Aprilis 1690 hora ante meridiem, Leuven Van Overbeke in 4.-15 blz.[19]

In 1692 werd hij benoemd tot Lector van de Philosophie in het klooster te Venlo. Hier bleef hij tot het jaar 1695, wanneer hij Lector werd te Thienen. in 1696 volgde zijn benoeming tot Lector van de Theologie in het klooster te Roermond. Hier was hij ook van 1707-1708 Lector van de H. Schriftuur. In dit klooster was hij ook gardiaan 1701-1704, 1707-1708, 1711-1714. In 1705 was hij gardiaan te Brussel. Verschillende andere eervolle posten heeft hij bekleed; zo verkoos men hem in 1708 tot Definitor, in 1714 tot Custos en Secretaris van de Provinciaal. In die jaren was hij Visitator van de Provincie van het H. Kruis. In het Kapittel 1717-Augustus 29 te Leuven gehouden koos men hem tot Provinciaal.

De bisschop van Roermond Angelus, graaf d'Ognies, die in de jaren, dat Sanguessa te Roermond verbleef de grote gaven van geest en hart van de Minderbroeder had leren kennen, verzocht hem als coadjutor. Na vele onderhandelingen werd de benoeming

in 1721 door Paus Clemens XI goedgekeurd en op 28 Mei van dat jaar door Paus Innocentius XIII bekrachtigd. Op 10 Augustus had de wijding plaats, welke geschiedde door Mgr. d'Ognies, bijgestaan door Petrus Joseph Francken Sierstorff, bisschop van Antwerpen en Lodewijk Frans Rossius de Liboy, suffragaan van Luik.
De nieuwe bisschop voerde het familiewapen van de Sanguessa's n.l. in een veld van zilver een rechtstaande beer van Sabel, leunende tegen een boom au naturel, met de wapenspreuk: ascende fortiter, descende suaviter.
In hetzelfde jaar verscheen te Brussel bij Zacharias Beltens, drukker en boekverkoper in de Korte Ridderstraat een lofdicht op de wijding van Mgr. F. L. Sanguessa, O.F.M., opgesteld door F(rater) P(hilippus) R(avoux?) minorita I(ndignus). Dit stuk 4 blz. in folio draagt tot titel: Blijden verwelkomen gelukwensch van de overvreughdige stadt Mechelen op de langh verwachte komst van den alderweerdigsten pater Franciscus Ludovicus Sanguessa, bisschop van Utica en medehelper van zijne Hoogwaerdigheyt van Ruremonde.[20]
Op het archief van de stad Roermond bevindt zich een handschrift dragende de volgende titel: Carmen etc. Reverendissimo D. Francisco Sanguessa episcopo consecratum necnon illustrissimi Domini D. Angeli episcopi Ruraemundensis coadjutori, ipso consecrationis tempore Ruraemundae dedicatum anno 1721 Augusti die 10. Dit handschriftje bevat 12 blz. in 4.- op het einde staat: offerebat conventus Crucigerorum Ruraemundensium.[21]
Mgr. d'Ognies overleed 1722-9 April. Bij de begrafenis op 24 April hield Mgr. Sanguessa de lijkrede naar aanleiding van de tekst Joes XX: „Mulier quid ploras". Deze lijkrede bevindt zich in handschrift in de acta episcopalia en draagt de volgende titel: Oratio funebris in solemnibus exequiis illustrissimi et reverendissimi Domini D. Angeli Comitis d'Ognies et d'Estrées, episcopi Ruraemundensis, dicta in cathedralis ecclesiae choro post solemne Missae sacrificium, die 24 Aprilis 1722 per illustrissimum Dominum Franciscum Ludovicum Sanguessa, ex Ordine Fratrum Minorum, episcopum Ruraemundensem episcopum Utiensem, defuncti coadjutorem et successorem.
Een uitvoerige beschrijving van de werkzaamheden van Sanguessa

als bisschop geeft Habets, II, 544 v.v. Slechts een zaak willen wij vermelden. Bij de dood van Pieter Govaerts, Vicaris van s'Hertogenbosch in 1726 werd o.a. ook Sanguessa als candidaat door de Nuntius aanbevolen. De Paus liet weten, dat hem de benoeming van Sanguessa niet onaangenaam zou zijn. De Congregatie van de Propaganda Fide noch de Nuntius hadden bezwaren tegen de benoeming, mits het gelukte de admissie van de Staten Generaal te verkrijgen. Toen echter Sanguessa verlof vroeg aan de Staten Generaal werd dit geweigerd; er werd gewezen op de Resolutie, waarbij Regulieren niet alleen van de kerkelijke ambten werden uitgesloten, maar hun zelfs het betreden van Staats gebied werd verboden. Alle bemoeiingen door vrienden en bemiddelaars in Den Haag gedaan om voor Sanguessa admissie te verkrijgen bleven vruchteloos. Daar er gevaar bestond dat de Staten, ingeval de Paus niet naar hun zin handelde, een Jansenistische bisschop van Utrecht als Vicaris van Den Bosch zouden aanstellen, berichtte Sanguessa bij schrijven van 6 December 1727 aan de Nuntius, dat hij van de waardigheid afzag, om groter kwaad te voorkomen.[22]

Sanguessa overleed 1741-Augustus 11 op 79 jarige leeftijd. Hij heeft met heel veel moeilijkheden te kampen gehad en met recht staat in het Recommendatieboek van het klooster te Weert van hem opgetekend: „Illius agere patientia, vivere certamen, mori corona".

Na de vespers van die dag werd de gardiaan van de Minderbroeders en de prior van de Kruisheren namens het Kapittel aangezegd, te willen zorgen, dat twee van hun kloosterlingen in gezelschap van twee priesters van de domkerk dag en nacht tot aan de begrafenis bij het lijk van de bisschop bleven bidden.

De plechtige begrafenis had plaats 26 Augustus in de domkerk De steenhouwer Wilmart te Namen verplichtte zich een steen voor het graf van Mgr. Sanguessa te beitelen volgens volgende akte berustend in het bisschoppelijk archief te Roermond, vergezeld van een potloodtekening van het grafmonument.

„Le soussigné chanoine de Ruremonde, éxecuteur du testament de feu Monseigneur Francois Louis Evêque de Ruremunde d'une part et Mre Francois Wilmart, Maître tail-

leur de pierre d'autre part sont convenus comme s'ensuit, qu' en trois mois le dit Francois Wilmart, livrérat une pierre noire de la meillieure sorte dite marbre noire, de la longueur de sept pieds 8 pouces et de langeur de $4^1/_2$ pieds de l'epaisseur de $7^1/_2$ pouces, sur laquelle pierre bien polie, il taillerat les armes de feu mon dit Seigneur avec les ornements en basrelief et deux anges pleurans assis aux cotés de l'écriteau sur la même forme, que le dessin delivré et signé de part et d'autre. Le tout bien conditionné et exécuté selon l'art, le quel ouvrage étant fait ainsi que l'epitaphe: hic jacet etc. Etant tout perfectionné le maître tailleur le livrera à ces propres frais jusqu'au rivage de la Meuse à Namur, et le remettra sur le basteau.
Le tout pour la somme de 45 écus monnaie du Roi, sous reserve encore d'une gratification d'un Louis d'or qui serat payé au dit maître si l'ouvrage est proprement exécuté et accompli. En foi de qoui les susdits controleurs ont signé la presente en double à Namur le 11e Juillet 1742.

L. Mooren. Francois Wilmart.[23]

De arduinen zerksteen die zijn graf dekte lag jaren geleden vergeten en verstoten op het plein van de Munster kazerne. Hij was versierd met het bisschoppelijk wapen en droeg het volgende opschrift:

D.O.M.
Hic jacet
Illustrissimus ac Reverendissimus
Dominus Franciscus
Ludovicus Sanguessa
Mechliniensis, Ordinis Fratrum Minorum
Recollectorum, nonus Ruraemundensium
Episcopus, Primas Gelriae
Obiit 11 Augusti anno 1711, aetatis 79
R.I.P.

In zijn testament bepaalde Mgr. Sanguessa o.a. „myn uiterste begeerte is, dat na voldoening mijner legaten en eventuele schulden, de overschietende penningen bij vorme van aalmoezen zullen gegeven worden aan de Provincie van de Paters Minderbroe-

ders Recollecten van Brabant, om volgens het welbelieven van de tijdelijke Provinciaal verdeeld te worden over 25 kloosters, ieder naar proportie van zijne armoede, hetgeen voor elk klooster een kleine aalmoes zal zijn, dienende ter recognitie van bewezen vriendschapsdiensten, waarvoor ieder der voornoemde conventen belast is met een solemnele zielmis gedurende drie jaren op de verjaardag van mijn overlijden".[24]

Het portret in olieverf van bisschop Sanguessa in 't bisschoppelijk paleis te Roermond stelt een groot zwaar man voor met een ernstig maar niet onaangenaam uiterlijk, dubbele kin en zwarte ogen, die diep in zijn hoofd zijn teruggedrongen. Ook in het Minderbroedersklooster te Weert bevindt zich een geschilderd portret.

In de pastorie te Gennep was in October 1889 een kopergravure in folio formaat, voorstellende bisschop Sanguessa in zittende houding zonder baard, maar met lange haren en goedig gelaat, na zijn dood in 1741 door P. B. Bouttats geschetst.[25]

1 Zie over hem: *Ned. Biogr. Woordenboek*, VIII, kol. 136; *Bijdr. v. d. Gesch. v. d. Provincie der Minderbr. in de Nederlanden*, Bundel V (1948) 317 v.v.; Paquot, *Memoires* etc. T. II (1768), 356; Dirks, *Histoire litteraire et bibliogr.* etc. 190; *Biographie Nationale de Belgique*, II (1868) 594-595; *Kerkel. Courant* 12 Juni 1858; *De Navorscher*, X, blz. 4, 88, 263; *Limb. Jaarb.* XXI (1915) 224; Kronenburg, *Maria's Heerlijkheid in Nederland*, VII, 441.

2 Vgl. Acquoy, in *Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis*, N.S. dl. I (1902), blz. 123-124. Zie ook beschrijving in *Bibliotheca Belgica*, 2e Serie, tome II, B. 294. Een exemplaar in kloosterbibl. te Weert.

3 *Gem. archief te Roermond, Kwartierrecessen* dl. VII, 104; Vgl. Sivré, II 226 v.

4 Exemplaar in kloosterbibl. te Weert. Zie ook *Collectanea Franc. Neerl.* II, 476.

5 Exemplaar kloosterbibl. te Weert. Over de gravuren zie: Reusens, *Iconographie des bienheureux Martyres de Gorcum*, Louvain 1867, 15-17; *Collectanea Franc. Neerl.* II (1931), 477.

6 Exemplaar in kloosterbibl. te Alverna. Dirks, blz. 191 maakt in navolging van Paquot melding van een vroegere uitgave, verschenen te Antwerpen, by Guil. Lesteens, MDCXXXIV. Daar de licentie van de Provinciaal en de Approbatie van de Censor dagtekenen uit het jaar 1639 achten wij het waarschijnlijk dat die vroegere uitgave niet is verschenen in 1634 maar in het jaar 1639.

7 Besluit in Kwartierrecessen, dl. XIII, 57; Vgl. Sivré, IV, 327.

8 *Gem. archief te Roermond, Donderdagsche Protocollen*, blz. 148.
Zie over Surius: *N. Ned. Biogr. Woordenboek*, IX (1933) kol. 1087; *Limburg's Jaarboek*, XXI (1915), 227; *Bijdr. Haarlem*, XI, 351; Schoutens, *Martyrologium*, p. 58; *Recommendatieboek v. h. klooster Roermond* 3 April 1665; Paquot, *Memoires* etc., IV, 70; Dirks, *Bibliographie* etc. p. 235.

9 Exemplaar in kloosterbibl. te Weert en Alverna; een exemplaar: Brussel, J. Mommaert 1659 in kloosterbibl. te Megen; een exemplaar: Brussel J. Mommaert, 1661 in kloosterbibl. te Alverna; een exemplaar: Brussel J. Mommaert, 1665 in kloosterbibl. te Weert; een exemplaar: Antwerpen, H. Verdussen (Approb. 1705) in kloosterbibl. Weert; een exemplaar Gent, C. J. Fernand, 1789 in Cat. van Leeuwen, Juli 1914 n. 244; Een exemplaar: Brussel, Mommaert, 1666 in Cat. van Leeuwen n. 195 (1909) n. 5106; Dirks vermeldt nog de volgende uitgaven: Brussel, Franc. Foppens, 1649; Brussel, by Jan Mommaert, 1653; Antwerpen by Godtgaf Verhulst, 1669.

10 Exemplaar: kloosterbibl. te Weert.

11 Exemplaar: kloosterbibl. te Weert.

[12] *Archief Roermond,* Minute in Omslag 36 n. 20. Zie ook aangaande het bouwen der torenspits: *Jura et Privilegia civit. Rurem.* dl. IV, blz. 44 vs., 45 vs., 47, 49, 51, 57 vs., 60, 62, Vgl. Sivré, IV, 408.

[13] Sivré, IV, 408.

[14] Zie: Wetzer en Welte's *Kirchenlexikon* I (2e Aufl. Breisgau 1899) kol. 620-625; *Lexikon für Theol. und Kirche,* IX, 725 f.

[15] Vgl. J. A. F. Kronenburg, *Maria's Heerlijkheid in Nederland,* VII, 414.

[16] *De Godsdienstvriend,* Juni 1861.

[17] Zijn Spaanse afkomst maakt hij zelf bekend in een Memorie, in 1727 ingediend aan de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden, die echter zijn afstamming niet als een titel van aanbeveling beschouwden.

[18] Exemplaar s'Gravenhage, Kon. Bibl. Zie Van Heel, *Theses,* blz. 84.

[19] *Handelingen v. d. Kon. Kring v. Oudheidkunde, Letteren en Kunst v. Mechelen,* dl. XLIII (1938) blz. 22 noot 2.

[20] Habets, II, 543 noot 1.

[21] Habets, II, 543 noot 1.

[22] Zie over deze kwestie: het Proefschrift van Dr. G. P. J. Giezenaar, *De strijd tusschen Kerk en Staat over de benoemingen der Apostolische Vicarissen van s'Hertogenbosch in de 18e eeuw.* (Utr. 1938), blz. 45, 46, 47, 55, 57, 58, 59, 60.

[23] *De Maasgouw,* VI, 199.

[24] Een afschrift van het testament bevindt zich in *Rijksarchief te Maastricht, Testamenten in prothocol van 1737-1753,* fol. 50 vs.-61 vs.

[25] Over Sanguessa zie: Habets. *Gesch. v. h. Bisdom Roermond,* I, 248, II, 223, 225, 227, 228, 247-254, 256, 300, 326, 327, 336, 338, 391, 392, 438, 440, 531-533, 536, 557, 560, 565, 604-606, 631, 655, III, 13, 18, 108, 113-115, 140, 162, 167, 200, 317, 323, 325, 373, 405, 406, 565-569; Brom, *Archivalia in Italië,* I, n. 2075, *De Godsdienstvriend,* dl. XCIV (1865), 147-158, dl. LXXXVI, blz. 40-43; Schutjes II, 226; *Studien,* dl. XXVII (1887) 160; *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome,* fasc. XVI (1935), 380-83; Ladislas Kerckhove, O.F.M., *Z.H. Exc. Mgr. Frans Lodewijk Sanguessa, IX bisschop van Roermond,* in: *Handelingen v. d. Kon. Kring van Oudheidkunde, Letteren en Kunst te Mechelen,* jaarg. 1938, t. XLIII, pag. 15-53; *De Maasgouw,* jaarg. VIII, 137, 199.

BIJLAGE I.

BOEKEN VAN DE BIBLIOTHEEK VAN HET KLOOSTER TE ROERMOND, AANWEZIG OP DE BIBLIOTHEEK TE WEERT

Biblia Sacra cum Glossa ordinaria (Antverpiae MDCXXXIV).
Bibliothecae FF. Minorum Ruremundensium.

Theophylacti in Quatuor Evang. Enarrationes (Coloniae MCXLII).
Ex libris Arnoldi de Ruremunde.

D. Dionysii Carth. Enarationes.... in Josue etc. (Coloniae MDLII).
Bibliothecae Fratrum Minorum Ruremundensium.

D. Dionysii Carth. In Quatuor Evangelistas enarrationes
(Coloniae MDXXXVIII).
Bibliot. ff. Recoll. Rurem.

Commentaria in Salomonis Proverb. auct. Corn. a Lapide (Antverpiae 1635).
Bibl. FF. Min. Ruremundensium.

Commentaria In Ieriam etc. auct. Corn. a Lapide (Antverpiae 1631).
Bibliothecae FF. Minorum Ruremundensium Convent. Ruremundens. frm Min: Recoll.m.

Commentaria in quatuor Proph. Maiores auct. Corn. a Lapide (Antverpiae 1622).
Conventus Ruremundensis frm. Min. Recollm.

Petri Redami. Commentaria in libros Machabeorum Canonicos (Lugduni 1651).
Bibliotheca FF. Min. Recoll. conventus Ruremundensis.

Evangeliarum Dilucidationum libri VIII auct. Vincent, Regio (Coloniae 1615).
ffm. Minorum Recollect. Ruremundens.

Magna Bibliotheca Veterum Patrum et antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum (Col. Agrip. 1618).
Bibliothecae FF. Minorum Ruraemund.

Omnium operum Divi Eusebii Hieronymi Stridonis tom.primus.
Bibliothecae ff. Minorum Recollect. Ruraemundensium.

Omnes quae extant D. Hieronymi Stridonensis Lucubrationes etc. (Basileae MDLIII).
Fr. Christophorus Gompels testamento reliqt ffbus minoribus Ruremundensibus.

Sancti Gregorii Nazianzeni operum tom. secundus (Lut. Parisiorum 1611).
Bibliothec. Fratrum Minorum Ruraemundensium.

Divi Augustini in sacras Pauli epistolas interpretatio (1499).
Biblio. FF. Minorum Ruremund.

D. Aurel. Milleloquium Veritatis (Lugd. 1555).
Biblio. FF. Minorum Ruremund.

Aurelii Augustini opusvula plurima (1491).
Biblio. FF. Minorum Ruremund.
Ruperti Abbatis Libri XLII (Antverpiae 1565).
Bibliotheca ff. Minorum Ruremundensium.
Quartus tomus Divi Ambrosii continens explanationes ... (Basileae 1555).
Bibliothecae FF. Minorum Ruraemundensium.
D. Cyrilli Alex. Epistolae et Synodiae Constitutiones (Coloniae 1546).
Bibliothecae FF. Minorum Ruremundensium.
Mart. Azpilcuetae Opera (Col. Agrip. 1616).
Bibliothecae ff. Mino. Recol. Ruremundensium.
Praxis criminalis Regularium a Paulino Lucense (Antverpiae 1616).
Bibliothecae FFrum Minorum Recollect. Ruremundens.
Decretalium Gratiani (Lugduni 1600).
Bibliothecae FF. Minorum Ruraemundensium.
Collectanea Doctorum auct. Aug. Barbosa (Lugd. 1656).
Bibliotheca FF. Minorum Ruraemundensium.
Prosp. Fagani Jus Canonicum (Col. Agrip. 1681).
Bibliothecae ff. Minorum Ruraemundensium.
Sanctiones Ecclesiasticae per Franc. Ioverium (Parisiis 1555).
Bibliothecae FF. Minorum Ruraemundensium.
Epistola pastoralis D. Humb. a Praecipiano (Lovanii 1692?).
F. Franc. sanguessa Minorita.
Bibliothecae FF. Minorum Ruremund.
Quaestiones Regulares et canonicae auctore Emanuele Roderico (Antverpiae 1616).
Bibliothecae ffrum Minor. Recollect. Ruremundens.
Disputationes Bellarmini (Ingolstadii 1596).
Bibliothecae FF. Minorum Ruraemundensium. His tribus tomis controuersiarum fidej nostram bibliothecam illustravit generosiss. D.D. Hermannus comes de Bergis, Gubernator Gelriae quij obiit. . . .
S. Thomae liber tertius Sententiarum (Venetiis 1490).
Bibliothecae FF. Minorum Ruraemundensium.
Generalis discursus in summa Alexandri Ales (Nuremberg 1482).
Bibliothecae FF. Minorum Ruraemundensium.
S. Bonaventurae Opera (Moguntiae 1609).
Bibliothecae FF. Minorum Rurem.
Franc. Suarez Opera Omnia (Mogentiae 1621).
Bibliothecae FF. Minorum Ruraemundensium.
Controversiae theol. inter S. Thomam et Scotum (Col. Agrip. 1620).
Bibliothecae FF. Minorum Ruraemundens.
Joh. Gerson. Opera (1494).
Bibliothecae FF. Min. Ruraemundensium.

BOEKEN IN DE NEDERLANDSE TAAL OP DE BIBLIOTHEEK VAN DE MINDERBROEDERS TE ROERMOND

Adrianus Adrianensis, Van de Liefde Gods.
Adrianus van Meerbeek, Chronica totius orbis, flandrice.
Aenleydinge tot het opreght geloof.
Alphonsi De Benavides, Verhaal.
Alphonsus Madriliensis, De vero Dei serviendi methodo, flandrice.
Andreas Boutens, Een salige Eeuwighijt.
Andreas de Boeije, Levens der getroude persoonen.
Andreas de Soto, Schole der eenicheyt (Zie Dirks, blb. 144).
Anton Verdier, Verscheyde Lessen.
Anton Walckiers, Van de Goddelijcke Liefde (Zie Dirks, blz. 294).
" " Geestelijcken Driakel (Zie Dirks, blz. 294).
Antonianisch Lilienbondelijn.
Antoni Smijters, Epiteta, flandrice.
Antoon Gonzales, Jerusalemse Reijse, 2e deel.
Antoon Guevarra, Leeringhe der Religieusen.
Arnout van Gelder, Vlaemschen Boer; Rampsaligen val etc.; Jaergetijdt van den oncapten Capucien etc.; Hamerstede te doen verdwijnen; Item Zeebrandt om te verdrijven de zeemonsters. Item Cataloge van de Reformateurs oft voorlopers van Antichrist.
August van Teylingen, Paradijs der Wellust.
Benedictus van Engelant, Regel der Volmaektheijt.
Beniamin Campioen, Voor de onbevlekte Ontfanckenis.
Benigni Fremaut, Geestelyck Palmboom.
Bernardi Lutsenburgii, Sermones ejus, flandrice.
Bernardini Surij, Jerusalemsche Reyse (Zie Dirks, blz. 236)
Besirij Vinge, Beschrijv. van Vranckrijck.
Biblia Sacra Flandrica Antverpiae impressa. 1657.
Boeck des Geloofs door Nicol. Grenier.
Boijesteau, het wonderlijck schatboek der Historien.
Bonaventura, Speculum disciplinae, Flandrice.
Bonaventura Schuivers, Seraphijnse oeffeninghe.
Bonifacius Maes, Instructie voor de Geestelijcke Vaders der Minderbroeders (Zie Dirks, blz. 342).
Catholiecken Echo.
Christelijcke Waerschouwinge tegen de Lasteringen ende leugenen Calvini.
Christoph. Geeffonteijne, Verantwoordinge onser Voorouders Religie.
Cornelis Thilmanni, Seraphiense Historie (Zie Dirks, blz. 162).
Cornelis de Vroom, Spiegel der sielen (Zie Dirks, blz. 346).

Cornelius Hazart, Uijtwendige Ceremonien der Roomsche Kerck aengaende den H. Dienst der Missen, het eeren van de Reliquien der Heyligen, Process. Pelgrim, Wijwater, t' begraven der Dooden.
De Groote Evangelische Peerle.
Den 1e Regel van S. Clara met haer Testament.
Dirck Volckaerts, tegen Calvien.
Eligij A. Gauda, Toevlucht der beladene zielen.
Emond Auger, Catechismus ende Summa der christelijcke Religie.
Engelberti Spitholdi, Devote Oeffeninge. Item Engelans Memoriael.
Epistolen ende Evangelien vant geheel Jaer.
Franciscus van Bruggen, getrouwen Leijtsman.
Franc. Cauwe, Het Leven ende Goddelijcke Leeringe van Sr. Francisca Clara van. St. Lieve, Penitent (Zie Dirks, blz. 269).
Franc. Coster, Dominicale, flandrice.
„ „ Festivale, flandrice.
Franc. van Leeuwe, Christelijcke Leeringe der Bichte.
Franc. De la Croix, Hortulus Marianus, flandrice.
Franc. a Puero Jesu, noodigh onderwijs om wel te bichten.
Franc. Ribera, Vita S. Theresia de Jesu, flandrice.
Franciscus van de Werve, Spiegel der sondaren (Zie Dirks, blz. 291).
„ „ „ „ , Voorspraeck der sielen (Zie Dirks, blz. 290).
Gaudentius vanden Kerckhoven, Verclar. op den Reg. der Minderbr. (Zie Dirks, blz. 323).
Geldersche Lantrechten.
Godtvrugtige Practijcke voor alle dagen en principale Feesten des iaers.
Guil. Huijgens, Christelijcke Brieven.
Hantboexken vant Broederschap der H. Engel Bewaerder.
Henrici Adriani, Catholiecke Sermonen in Dominicas et Festa.
Henr. de Pape, het leven van Petrus De Alcantara (Zie Dirks, blz. 235).
Henr. Jongen, Marianum Hasletum, flandrice (Zie Dirks, blz. 238).
Henr. Pennetier, Verworpinge vant misbruijck der Sententien der H. Schrift.
Henr. Sedulius, Ons L. Vrouwe van Maestricht (Zie Dirks, blz. 135).
Heriberti Rosweyden, General Legende der H.H.
Herman Petri, Seraphienschen Sterren hemel van de H.H. van den 3en Regel (Zie Dirks, blz. 322).
Herstelden Leeuw Der Vereenighde Provincien.
Het Broederschap van den Schapulier.
Het Leven ende werken van de H. Gertrudis.
Hugo Quarre, den geestelijcken Schadt.
Jacobus a Passione Dni, De Stralen der Sonne van S. Elias.
Jacobus Raps, Vitae S. P. N. Francisci et S. S. Ordinis, flandrice (Zie Dirks, blz. 205).
Jacobus Susij, Tijdingen van Concinuna.
Jasonus Petroni, Kettersche Spinnekop.
Joes Boechelius, Mirakelen van Ons L. V. van Haerlem.

Joes a Castro, Sedige Sinnebeelden (Zie Dirks, blz. 326).
Joes Bapt. Castelet, De Zeesterre voor alle verseijlde Christenen.
Joes a Gorcum, Troost der Siecken.
Joes Lixbona, Regel der volmaecktheit.
Joes Mantelij, Confraternitas Augustiniana, flandrice.
Joes de Wert, Den Dagh des Geestelijck Levens.
Joseph Marelete, Hantboexken Der Catholiecke waerheijt.
Judoci Redd, Verclaringe vant Catholieck Geloof.
Laur. Scepper, Controversiae, flandrice (niet in Dirks, blz. 295).
Leven van Jesu Christi. Manuscriptum.
Leven van de H. Terese van Jesu.
Lucae Pincelli, Spiegel der Volmaecktheijt.
Ludov. Maeckeblijde, Den Lusthof.
„ „ , Troost der sieken.
Mart. Becani, Vant vagevier.
Martini Donckani, tegen den Biekorf.
Martini Harneij, Redelijcke gehoorsaenheyt der cathol. Nederlanden int lesen der H. Schrift in de Gemeijne Tale.
Matth. Croonenborgh, Het leven van S. Agnes, Maria Huyn binnen Venlo met een Jaerlijxe Exercitie (Zie Dirks, blz. 289).
Matth. Croonenborgh, Twee geestelijcke colommen (Zie Dirks, blz. 289).
„ „ , den geestelijcken Leijtsman (Zie Dirks, blz. 288).
„ „ , Van de bight ende Communie (Zie Dirks, blz. 289).
Matth. Launoy, Verclaringe en verwerpinge vant misbruyck der Sentent. der H. Schrifture.
Matth. Zelhorst, Gereformeert Predicant.
Mirakelen van O. L. V. van Aerlem (Haerlem) door Joes Buechelius van Helmont.
Mirakelen van O. L. V. van Kevelaer.
Mirakelen van O. L. V. van Ommel.
Mirakelen van O. L. Vr. van Scherpenheuvel.
Nicol. Grenier, Boeck des Geloofs.
Pauli de Bari, De eensaemheyt van Pelagia.
Pauli de Bari, Het open Paradijs der Moeder Godts Maria.
Pauli a S. Magdalena, De christelijcke Volmaekheijt.
Petri Canisii, Catholiecken Hantboeck.
Petrus Mattemin, Sermoonen, 10 tomen.
Petr. Ribadeneria Generale Legende.
Petr. de Smedt, Voorbereijdinge tot de doodt.
Petr. Valle (Vaele) Klijn gtijden vant medelijden van onse L. Vrouwe. Lofzangen ende Klijn Philterken getrocken uijt den H. Bonaventura (niet in Dirks, blz. 311-312).
Privilegien van het Roosen cransken.
Seraphiensche Historie.
Werelts Spiegel der Rijcken etc.

Stiel van Procedeeren der stadt Mechelen.
Theod. Volckarts tegen Calvinum.
Vignolae Regels der architectuer.
Vita S. P. N. Francisci et S. S. Ordinis, flandrice.
Vita Franciscae Clarae van Lieven, Flandrice.
Vita S. Gertrudis, flandrice.
Vita S. Theresiae de Jesu, flandrice.

Naar aanleiding van hetgeen wij geschreven hebben over het ORGEL in de Minderbroederskerk te Roermond (Bijdragen Bundel X, blz. 29) schrijft ons de Heer M. K. J. Smeets, archivaris te Roermond het volgende: Het orgel moet in het midden der 18e eeuw vervaardigd zijn, verhuisde omstreeks 1822 naar de Munsterkerk (nadat het in 1821 te koop was aangeboden). In 1831 wordt het beschreven „Eenen schoonen Orgel waarop staan de beeldtenis van den Koning David en 4 Engelen voortkomende van de Paters Minderbroeders alhier." Het werd vermoedelijk gebouwd door de bekende Luikse orgelbouwer le Picard. Het is omstreeks 1890 van de Roermondse Munsterkerk overgegaan naar de Gereform. Oosterkerk te Utrecht, waar het thans nog aanwezig is.

ADAM SASBOUT

DOOR

P. MARCULPHUS HEIJER O.F.M.

Hetzelfde jaar 1572 werd Cornelius Musius, rector van het Sint Aachtenklooster te Delft, in Leiden wreedaardig vermoord.
Pieter van Opmeer, een van hen, die het leven en de marteldood van Musius hebben beschreven, trouwde 1547 met Sophie Sasbout, de nicht van Adam Sasbout zijn vader. Adam Sasbout, van dit huwelijk in kennis gesteld, kon zich de forse, levendige Amsterdammer met zijn breed en ietwat rood gezicht, best herinneren. Hij had op het „Buslidianer Collegie" gestudeerd: een vlot student, die lust had in de studie en over een uitstekend geheugen beschikte. Er stak in die jonge man een geschiedschrijver....

In zijn jeugd had Adam Sasbout zich eveneens aan „historien"[1] bezondigd, zij het in humanistische zin. Het schrijven van thuis herinnerde hem opnieuw aan zijn „jeugdzonde" en aan het offer, dat hij hiervoor had gebracht. Sedertdien leefde hij - „allen menschelicken dinghen vergeten, allen dinghen, die opter aerden sijn, verwonnen hebbende"[2] - onbelemmerd naar God gericht. God had hem bovendien op de smalle weg geplaatst en op die smalle weg ging hij tot het uiterste. Zijn gezondheidstoestand nam gestadig af, doch geen enkele uitzondering stond hij zichzelf toe, nergens achtte hij zich van ontslagen. Zo goed wist hij zijn toestand te verbergen, dat niemand er aan dacht hem tegemoet te komen. Wanneer, naar zijn zin, wat al te veel aandacht aan hem werd geschonken, dreef hij eenvoudig de spot met zichzelf en hing van 's mensen ellendigheid zulk een overdreven beeld op, dat allen in de lach schoten.
„Ik vraag u" - zei hij dan, herinnerend aan zijn tweede preek op As-Woensdag[3] - „ik vraag u, wat is er lelijker dan een mens? Gij zijt geheel van slijm en aarde. Wat is uw hersenpan anders dan een aarden pot? Wat is uw brein? Stof, met water aangemengd. Wat zijn uw wangen, uw lippen? Aarde, met bloed gekleurd. Wat is uw buik, wat zijn uw ingewanden, wat is uw lichaam? Een zak, vol drek. Wilt ge u daarop verhovaardigen? Ziet, wat drek de buik, wat vuiligheid de oren, welk een onreinheid de neusgaten afscheiden. Wat vermanen deze dingen"....

„Ghedenckt, o mensche, dat ghij stof zijt" - antwoordden de medebroeders, die onderhand Adam Sasbouts lijfspreuk wel kenden.
„Ghedenckt, o mensche" - herhaalde Adam Sasbout en sloeg de ogen neer. Dit neerslaan van de ogen prees hij als een sieraad en een teken van een wel-geregeld hart anderen aan.[4] Zij moesten dat evenwel verstandig doen, dat wil zeggen: als het nodig was, de ogen gerust opslaan. Wanneer was dat nodig?
„Als ge bemerkt, dat uw broeder in nood verkeert en gij slaat uw ogen naar hem op, doet gij wel". . . .
Wanneer Adam Sasbout zelf in nood verkeerde, sloeg hij de ogen ten hemel en weigerde elke hulp van mensen, behalve als hij niet weigeren kon. Toen hij voor de eerste maal op de preekstoel een bloedspuwing kreeg en tot zijn schrik bemerkte, dat hij geen zakdoek bij zich had, nam hij er dankbaar een aan van iemand, die er hem een presenteerde. Voor een volle kerk kon hij geen „hulp" weigeren! Van zijn tante Catharina vander Burch, begijntje te Delft, weigerde hij die „hulp" heel beslist. Zij had, ter oorzake van zijn herhaalde bloedspuwingen, zakdoeken voor hem vervaardigd[5] en ze hem voor eigen gebruik toegezonden. Voor eigen gebruik betekende voor Adam Sasbout in „eigendom" bezitten en dat was hem, uit kracht van zijn kloosterlijke armoede, verboden. Hij mocht „niet dan den armen cost ende cleeren"[6] hebben en hierop beriep hij zich tegenover zijn tante om zijn weigering te rechtvaardigen. Het was, vond hij, een „redelijker verklaring" dan te zeggen, dat hij uit kloosterlijke armoede helemaal geen zakdoeken gebruikte.[7] Het laatste zou zij niet geloven, het eerste kón zij begrijpen, al zou de diepere grond van zijn weigering haar ontgaan. Welke was deze diepere grond? Adam Sasbout was wijs genoeg geweest om zelf na te denken over hetgeen, in de natuurlijke orde, zelfs voor de meest verstorven monnik, zeer schone en zeer hoge dingen blijven: eigen haard en gezin, of - met andere woorden - vrouw en kind. Hij was echter tevens nederig genoeg geweest om zijn eigen opvatting hieromtrent prijs te geven voor het inzicht, dat de „beschaving" zo talloos velen het geloof in de goedheid van de mens, speciaal in de goedheid van de vrouw, had ontnomen. Dit gemis aan geloof drukte hij uit op een wijze,

welke - in z'n algemeenheid - beslist foutief genoemd moet worden.
„Een vrouw" - zei hij - „kwetst en slaat, die zij aanziet" . . . .
Zelfs omtrent het ongehuwde leven van de vrouw in de wereld was zijn oordeel hard en, in z'n algemeenheid, eveneens onjuist. „Velen zijn er geweest" - zei hij in zijn preek over de opneming van Maria ten hemel [8] - „die haar leven hebben beëindigd, zonder ooit een man te hebben bekend. Haar is geen lofprijzing ten deel gevallen vanwege haar maagdelijke reinheid, want . . . . zo zij de kans hadden gekregen, waren zij allen getrouwd om, samen met een man, kinderen voort te brengen" . . . .
Wanneer men Adam Sasbout op de man af had gevraagd, of deze beide opvattingen in al hun hardheid evenzeer golden voor zijn moeder-zaliger en zijn getrouwde zusters, als voor de beide Delftse begijntjes: zijn zuster Eva en tante Catharina vander Burch, aan welke laatste hij trouw de groeten deed [9] in zijn brieven naar huis, was hij heel zeker voor de algemeenheid van zijn uitspraken teruggeschrokken. De pijnlijke vraag bleef hem bespaard. In plaats daarvan moest hij ervaren, hoe Renaissance en Humanisme hem wel degelijk iets hadden geroofd van de onbevangen bewondering van de Middeleeuwer, die in elke vrouw de lieve Moeder Maria zag, Haar in elke vrouw vereerde en bezong. Renaissance en Humanisme hadden ook voor Adam Sasbout de „beschaving" ontdekt. Als jong student kon hij geen tien, twintig, dertig verzen, hij kon al de twaalf boeken van Vergilius' Aeneas [10] en van Homerus' Ilias [11] van buiten opzeggen. Hij schudde Plato, Ovidius en alle mogelijke Griekse en Latijnse schrijvers uit de overvloed-horen van zijn fameus geheugen. Naar de mode van die tijd, benutte hij deze kennis van profane auteurs voor zijn preken. Hij was nu eenmaal een humanist en preekte een keer op Allerzielen naar aanleiding van een proza, dat hij een jaar tevoren had gehoord.[12] Dat proza luidde aldus:
Hoort, gij aarde. Hoort, gij wolken boven de grote zee.
Hoort, al wat leeft onder de zon.
De eer en de glorie van deze wereld zijn zo vals als zij vergankelijk zijn.
De tijdelijke dingen, welke niet van blijvende aard zijn, getuigen hiervan.

De hoogste, de verhevenste kunst is van geen waarde.
Adeldom is van geen nut.
Dapperheid baat de mens niet.
Niemand verheffe zich op een schoon en wel-gevormd lichaam.
Wat baten afkomst en geslacht!
Dit alles verdwijnt als sneeuw voor de zon.
Met Helena verging de allerschoonste Paris. Waar is de edele en grootmoedige Achilles?
Waar is Plato? Waar is Porphyrius?
Waar zijn Tullius en Vergilius?
Waar is Diogenes, waar Empedocles?
Waar is de voortreffelijke Aristoteles?
Waar is de hoogmoedige koning Alexander?
Waar is Hector van Troye, die zeer dappere man?
Waar is Samson, van allen de sterkste?
Waar is Salomon, die zo wijs was?
Waar is David, de rijke?
Zij zijn allen gestorven, wijl zij sterfelijke mensen waren.
Het is in een ogenblik gebeurd.
O, goedertieren God, heersend over hen, die in U geloven, wees ons allen genadig, indien Gij uw oordeel uitspreekt over de kwaden. Amen.

In het kort gezegd, verklaarde Adam Sasbout, kwam de inhoud van dit proza neer op de spreuk van de wijze man: ijdelheid der ijdelheden, welke hij zich tot lijfspreuk maakte, evenals het Ghedenckt, o mensche. Beide spreuken gaven uitdrukking aan zijn geliefde thema: de kortstondigheid van het leven[13] Zij toonden aan, dat de Middeleeuwer niet helemaal dood was in Adam Sasbout, die bij al zijn geleerdheid geen hoogmoedig man was geworden, geen zelfgenoegzaam individualist als Erasmus, noch een felle en verbitterde bestrijder van de kwalen van zijn tijd. Wat hij - in het vol besef van eigen tekort-komingen - bestreed, was de bandeloosheid en de verwildering, waartoe de Renaissance met al haar wijs humanisme de waardigheid, de vrijheid en het verstand van de mens had verlaagd. Een verfijnde en van hogerhand bevorderde vorm van deze bandeloze verwildering waren bij openbare en feestelijke gelegenheden de mythologische voorstellingen, waarbij lichamelijk schoon - op schilderijen, of in levende-beelden-groepen

- zonder enige beperking publiek werd vertoond. Populaire zinnelijkheid heette dat.[14] Adam Sasbout vond het een even bedroevend tijd-verschijnsel als - voor jaren terug - dat der Adamieten te Amsterdam. Hij kon alleen maar niet begrijpen, waarom deze laatsten in het cachot werden gezet, terwijl het eerste van overheidswege werd toegestaan en begunstigd. In het een en het ander zag hij dezelfde „wellusticheyt" als in het gedrag van sommige jonge mensen op straat. Naar buiten wapende hij zich tegen deze „wellusticheyt" door de ogen neer te slaan. Hij had waarachtig het getuigenis van de heidense schrijver Terentius niet nodig om te weten, hoe funest het zinloos beschrijven en vooral het zinloos uitbeelden en vertonen van lichamelijk schoon konden zijn. Hij wist echter wel degelijk misbruik van gezond inzicht te onderscheiden en beschouwde - wat in zijn mond klinkt als een noodkreet - een wel-gevormd, gezond en krachtig lichaam als een excellente gave.[15] Gezond en zuiver bekeken, betekende lichamelijk schoon voor Adam Sasbout uitsluitend naakte waarheid, welke hem als in een spiegel de harde eis van allerstrengste onthouding voorhield. In deze spiegel kon hij alleen met neergeslagen ogen zien, want „onze ogen" - zei hij [16] - „zijn de poorten van de ziel en als deze poorten voor alle dingen open staan, komen de beelden van alle dingen daardoor de ziel binnen en verstoren de inwendige rust van de mens". . . .

Om deze inwendige rust, zo moeizaam verworven, verkoos Adam Sasbout een kluizenaar te zijn in het klooster, een eenzame onder zijn medebroeders, zo-als elke mens, die oprecht naar God streeft, een eenzame is en doorgaans verkeerd wordt begrepen, zodra hij zich als gewoon mens voordoet. Zo iemand mag alleen in God verbonden zijn met hem of haar, die in eenzelfde eenzaamheid van ziel naar God streeft. Zulk een kan hij alleen met naar God gerichte en voor de wereld gesloten ogen zuiver aanschouwen.

Dit was wel de subliemste, de heldhaftigste oplossing, welke Adam Sasbout, naar het voorbeeld van zijn heilige vader Franciscus, aan het meest normale en natuurlijke in hem wist te geven. In dit verband krijgt, zowel zijn ogenschijnlijk harde oordeel over de vrouw in het algemeen, als zijn weigering aan Catharina vander Burch in het bizonder, een heel diepe zin. Door beide wapende hij zich naar binnen en beveiligde alzo, wat niet anders dan goed en

LICHAMELIJK SCHOON BETEKENDE VOOR ADAM SASBOUT NAAKTE WAARHEID, WELKE HEM ALS IN EEN SPIEGEL....

Eigen foto

schoon voor hem kon zijn, tegen elk kontakt van buiten-af. Zijn „teerinck" deed hem hierin verder gaan dan Franciscus. . . .

Toentertijd hield de politiek van keizer Karel V de gemoederen hevig gespannen. Grote en machtige rijken waren hem onderworpen, hij had zijns gelijke niet in heel de christenheid. Adam Sasbout liet zich door deze grootheid niet misleiden. Niettemin moest hij van de luister, waarmee 's keizers zoon Philips als troonopvolger in de zuidelijke Nederlanden was ontvangen, even melding maken.
„Gij hebt gehoord" - zei hij op de vierde Zondag van de Advent 1549 - „hoe die van Antwerpen onlangs Philips, de zoon van „Carolus den keijzer, altijt vermeerder des rijcx" hebben ontvangen. Gij hebt gezien, welke grote dingen zij daar hebben opgericht: (levende) beelden en schilderijen, kostelijk geschilderd, heerlijk en wonderlijk".[17] Naar schatting had het feest de stad Antwerpen honderd- à drie-honderd-duizend gouden kronen gekost.[18]

1 Vita-Michiel, p. 22.
2 Verburch, fol. 43r.
3 Sermoonen, fol. 85v.
4 Sermoonen, fol. 137r.
5 Vita-Michiel, p. 17, 27.
6 Corte Bescrivinghe. BGBH 50, 1933, bl. 407.
7 Hesse, SA 16, 1910, bl. 146.
8 Sermoonen, fol. 151r.
9 OBC-Bruggeman, n. 43.
10 Vita-Michiel, p. 3. Boitet, bl. 669.
11 Waddingus 18, p. 370.
12 Sermoonen, fol. 184r.
13 v. Mierlo, bl. 288.
14 Huizinga, bl. 450.
15 Sermoonen, fol. 152r.
16 Sermoonen, fol. 136v.
17 Sermoonen, fol. 210v.
18 Surius, p. 574.

Gedateerd 26 Maart 1550 verschenen op last van zijne keizerlijke majesteit „die catalogen oft inuentarissen vanden quaden boucken, ende van andere goede, diemen den ionghen scholieren leeren mach: na aduys der Uniuersiteyt van Loeuven" [1] Of Adam Sasbout aan deze catalogen had mee-gewerkt of niet, doet weinig ter zake. Het was werk in zijn geest: het kwaad gerust met name noemen, er niet omheen draaien, doch meteen het goede er scherp tegenover stellen. In diezelfde geest had hij het concilie van Keulen gezien over de hervorming van de clerus [2] en dat van Trier over de hervorming van de kerkelijke tucht.[3] Zo bezag hij hetgeen de generaal van de Orde, Andreas Insulanus, had bepaald omtrent verbetering van de kloostertucht en ter bevordering van de goddelijke diensten. Het was alles in de lijn van het concilie van Trente, dat in zijn werkzaamheid wel zeer werd bemoeilijkt door de tijdsomstandigheden....

Ten gevolge van dezelfde tijdsomstandigheden, welke het concilie van Trente in z'n werkzaamheid bemoeilijkten, verbleef Jan Leonard vander Eijcken nog altijd in Leuven. Adam Sasbout, vijf jaar geleden als diens plaatsvervanger benoemd, vond hierin een welkome gelegenheid om als professor van de universiteit te bedanken. Trouwens, zijn gezondheidstoestand liet geen dubbel professoraat meer toe. Hij begon verontrustend mager te worden en dat hij het uithield, was alleen hieraan te danken, dat hij zich stipt hield aan de voorschriften van de doktoren, onder wier behandeling hij door zijn oversten was gesteld, opdat hij de Kerk zo lang mogelijk van dienst kon zijn.[5] Adam Sasbout wenste zelf niets liever dan de Kerk van dienst te kunnen zijn. Hij gevoelde echter maar al te goed, dat het met zijn dienst welhaast gedaan zou zijn. De dood begon hem danig op de hielen te zitten. Begin Maart 1550 stierf in het klooster pater Adam Bogaert, die voor zijn intrede rector magnificus was geweest van de universiteit.[6] Nauwelijks zeven maanden later, 3 October, stierf Tilman Clerx, zijn oud-regent. Een week na diens dood was er een plechtige uitvaart voor hem vanwege de universiteit in Sint Pieter, waarbij

Adam Sasbout werd verzocht de lijkrede te willen houden. Hoewel hij zelden meer preekte, nam hij deze uitnodiging aan: hij was deze rechtvaardige - zo noemde hij Tilman in de tekst van zijn lijkrede - te veel dankbaarheid verschuldigd.

„Wat heeft hij niet gedaan" - sprak Adam Sasbout[7] - „om de vervallen godsdienst te herstellen! Allen, in wie hij enig talent ontdekte, spoorde hij aan zich te geven aan de studie van de wetenschappen, voornamelijk van wijsbegeerte en theologie. En het bleef niet enkel bij aansporingen. Hij hielp door zijn raad, door zijn invloed, door zijn aanzien. Hij hielp zelfs met zijn vermogen. Allen, die om hun geleerdheid te goeder faam bekend stonden en die hij door zijn aangeboren scherpzinnigheid bekwaam oordeelde, wist hij te bewegen iets groots te ondernemen. Hij drong, neen, hij dwong hen als het ware zich met een of andere kerkelijke bediening te belasten, en - wat ik zou wensen, dat allen van hem leerden - voortdurend hield hij zijn ogen en zijn reine handen opgeheven naar God. Hij had de algrote God zich te verwaardigen de studie en de ondernemingen van allen te zegenen, een einde te maken aan de rampen van de Kerk en haar wederom in het volle licht te stellen" . . . .

Dat was wederom echt Adam Sasbout, die - wat het zwaarste was - het zwaarste liet wegen: de Kerk en wat deze waarlijk heilige, vrome en rechtvaardige man, Tilman Clerx, voor haar had gedaan. En niet enkel voor de Kerk!

„Aan de verdiensten van deze schuldeloze mens" - aldus richtte Adam Sasbout zich rechtstreeks tot de mensen van Leuven - „aan de verdiensten van deze schuldeloze mens en aan die van enkele anderen schrijf ik het toe, dat in voorleden jaren, toen Maarten van Rossum brandend en plunderend rondtrok en zich voor onze poorten had gelegerd, de stad niet werd ingenomen. Aan eigen beleid, of aan menselijke hulp, kon Leuven deze bevrijding niet toeschrijven. De stad was geheel in verwarring en hulp was er niet . . . .

Gij, Leuven, moet deze man nu missen. Hij is gestorven en van de aarde weggenomen. Ach, welk een groot goed is u door de dood van Tilman ontvallen! Wat mij echter het meest bedroeft, is dit: wie van het gewone volk denkt er aan, welk een nadeel,

welk een ramp de dood van deze man betekent voor de christelijke godsdienst". . . .
De Kerk en de godsdienst! Naar deze beide waren de zorgen uitgegaan van Tilman Clerx, naar deze gingen de zorgen uit van Adam Sasbout, die binnen de gewijde kloostermuren feitelijk niets anders deed, dan wat hij als de grote verdienste van zijn oud-regent aanmerkte: voortdurend zijn ogen en handen ten hemel geheven houden en God bidden, dat Hij zijn studie en zijn ondernemingen mocht zegenen. En wel mocht de studie van Adam Sasbout gezegend heten! De faam van zijn geleerdheid was tot aan het hof van keizer Karel V doorgedrongen. Aan dat hof te Brussel vertoefde toentertijd „den president eertijds des rijcx van Napels, wiens memorie ick hier verhale" - zei Adam Sasbout [8] - „op dat, na zijn exempel, ghij allegader verwect sout worden tot liefde ende neersticheyt der heyliger Schriftueren". . . .
Wat had Adam Sasbout in die president getroffen, dat hij hem aan zijn gehoor ten voorbeeld dorst stellen?
„Ick heb liever" - had de president hem gezegd [9] - „een veers van desen psalm, die ick in mijn handen hebbe, mij beduyt te werden, dan dat mij duysent gouden penninghen ghetelt souden worden". . . .
Het vers, waar de president op doelde, stond in de honderd-achttiende psalm en Adam Sasbout gaf hiervan een zo alleszins bevredigende verklaring, dat de president zich opgetogen tot keizer Karel richtte om van hem de toestemming te bekomen de pater mee naar Italië te mogen nemen. De keizer gaf zijn toestemming, doch Adam Sasbout weigerde mee naar Napels te gaan. Toen wendde de president zich tot de gardiaan van het klooster.
„Het spijt me voor u" - zei de gardiaan - „doch ik kan er niet aan denken deze man, die ik tot de besten reken van de Orde, aan iemand af te staan!"
„En de keizer gaf verlof". . . .
„Het verlof van zijne keizerlijke majesteit bindt mij tot niets. Alleen de overheid van de Orde kan hier beslissen, doch afgezien daarvan, durft u het op uw verantwoording nemen deze zwakke man zulk een reis te doen ondernemen! U zoudt hem eerder naar de hemel helpen, dan dat hij uw volk van nut kon zijn". . . .
Dat dorst de president niet aan. Hij nam afscheid, in de hoop -

zo-als hij zeide [10] - even goede vrienden te mogen blijven. Waarom niet! Op stuk van zaken, vond de gardiaan, was in het verzoek van de president een eervolle onderscheiding gelegen voor de uitmuntend-geleerde [11] Adam Sasbout, wiens bescheiden mening doorgaans het meeste gewicht in de schaal legde tijdens de theologische disputen, welke regelmatig in de communiteit werden gehouden.[12] Voor Adam Sasbout had dit allemaal niets te betekenen. Volgens hem had die jonge man in Gouda hem het best doorzien en op zijn juiste waarde geschat.

Adam Sasbout was aan zijn vriend, pater Jacobus, als reisgezel toegewezen, toen deze een keer zijn familie in Gouda mocht bezoeken.[13] Hij had in de vreugde van het weerzien gedeeld. Er viel een kleine schaduw over deze vreugde, toen een jongeman aan tafel zijn mond omtrent de gast voorbij-praatte. Na tafel door pater Jacobus hierop attent gemaakt, kwam de jongen zijn verontschuldiging aanbieden bij Adam Sasbout.

„Och" - zei deze en klopte de jongen eens vriendelijk op de schouder - „je had nog veel dwazere dingen van mij kunnen zeggen" . . . .

Daarmee was de zaak voor hem afgedaan geweest. Uit dit kleine voorval trok hij echter voor zichzelf de konklusie, dat een monnik voor zulke gelegenheidsbezoeken feitelijk zijn eenzaamheid niet behoorde te verlaten.[14] Familie-bezoek was, volgens hem alleen verantwoord, als de familie in nood verkeerde en dat deden ze thuis helemaal niet, toen Adam Sasbout naar Delft werd gezonden om deel te nemen aan een vergadering van de Orde, welke daar in het herbouwde klooster aan de Nieuwpoort werd gehouden.[15] Adam Sasbout ging niet naar huis. Als ze van thuis hem wilden spreken, konden ze hem in het klooster komen opzoeken. Dat kón, ja. Maar burgemeester Jan Sasbout dacht er niet over. Hij ging zijn zoon eenvoudig halen om de middag thuis door te brengen. Provinciaal, die de vergadering voor-zat, vond dat vanzelf-sprekend, Adam Sasbout niet. Als de provinciaal hem echter zond, mocht hij niet weigeren. Thuis gedroeg hij zich als in het klooster, gehoorzaam aan zijn vader, alsof het zijn gardiaan was.[16]

Anna Duistia vond, dat hij wel een nieuwe pij mocht hebben . . . .

Al deze dingen kwamen Adam Sasbout in de geest, toen einde 1551 heel Leuven in opschudding geraakte door de gevangenname

van pater Adriaens S.J. Deze gevangenname geschiedde op last van de regent van de paedagogie de Valk, wijl de Jezuiet een van de beste studenten van die paedagogie geloften deed afleggen en hem heimelijk naar Keulen had laten vertrekken om daar in de Societeit te treden. In vrijheid gesteld op voorwaarde, dat hij de „vluchteling" onmiddellijk naar Leuven liet terughalen, werd de pater ten laste gelegd, dat hij de student, die bij hem inwoonde, geloften had doen afleggen, zonder voorkennis van de ouders en zonder voorafgaande proeftijd. Het geschil nam pas een einde toen pater Adriaens, Februari 1552, een brief ontving van zijn generaal, Ignatius van Loyola, die hem gelastte zijn verontschuldiging aan te bieden aan de regent van de Valk-paedagogie. Tegenover de regent verdedigde Ignatius evenwel het recht van de kinderen om, zelfs buiten weten van de ouders, geloften af te leggen en in het klooster te gaan. Voordat deze brief in Leuven aankwam, werd in verschillende kerken van de stad gepreekt over roeping en kloosterleven. Adam Sasbout preekte hierover op Driekoningen. Op de hem eigen; welsprekende wijze wijdde hij uit over het volgen van de ster, een meesterlijk betoog, waarin hij terloops de moeilijkheden memoreerde, welke hij zelf bij het volgen van zijn kloosterroeping had ondervonden. Onder zijn gehoor bevond zich Frans de Costere, die, hoewel zijn ouders er tegen waren, nog datzelfde jaar naar Keulen vertrok en Jezuiet werd. Ruim vijftig jaar later schreef hij: „Den weerdighen Adamus Sasbout, Minnebroeder, seyde eens in een Latijnsch sermoon, dat ick hoorde, hoe hij sommighe doctoren in der godtheyt te Loven raedt vraeghde van zijnen roep totte h(eylighe) religie der Minne-broederen, die hem raeden eenighen tijdt te verbeyden, quia sat cito, si sat bene: haest genoech, is 't wel genoech. Hij beyde tot het eynde des jaers ende doen gevoelde hij hem veel louwer dan in 't beghinsel, soo hij 't doen beklaegde. Dus verliet hij dien weerlijcken raedt, die hem bijna in de wereldt gehouden hadde, ende volghde den roep des H. Gheestes" [17]

In de zomer van 1552 reisde Adam Sasbout naar Delft om zijn speciaal geliefde broer [18] Gerard bij diens eerste plechtige H. Mis te assisteren. Hij stond subdiaken, zijn broer Sasbold de eer latend diaken te zijn.

Het feest, dat hij na de plechtigheid thuis mee-vierde, beschouwde hij voor zich-zelf - hij was nog maar vel over been[19] - als een afscheidsfeest. Zo begreep het zijn zuster Margaretha, die haar oudste jongen: Sasbout Vosmeer, 13 Maart 1548 geboren, door hem liet zegenen. Adam Sasbout zegende zijn kleine naamgenoot met een drievoudige zegen en gaf hem daarbij een drievoudige vermaning. De uitkomst bewees, schreef Sasbout Vosmeer later, dat deze vermaning een profetie was geweest[20]....

1 Knuttel I, bl. 22.
2 1548. Petavius III, p. 249.
3 1549. Petavius III, p. 249.
4 Vita-Michiel, p. 40.
5 v. Heel, AFH 24, 1931, p. 206.
6 Hoevenaars O.F.M., CFN I, bl. 363.
7 00 p. 694b.
8 Sermoonen, fol. 24r.
9 Sermoonen, fol. 24r.
10 Vita-Michiel, p. 15-16.
11 Herincx I, p. 4.
12 Vernulaeus, p. 243.
13 Vita-Michiel, p. 12.
14 Estius, Annotationes: index controversiarum de monachis et aliis religiosis.
15 Vita-Michiel, p. 14.
16 v. Heel, AFH 24, 1931, p. 203.
17 OGE 9, 1935, bl. 307. Sermoonen, fol. 35v. Verburch, fol. 92.
18 Bijlage I, brief 10 Augustus 1543.
19 Vita-Michiel, p. 16.
20 v. Heel, AFH 24, 1931, p. 203.

Adam Sasbout had eens gezegd: „Op het einde gaat het met de wereld als met een boek, dat wij hebben uit-gelezen. Wij doen het dicht en sluiten het"[1]....
Tegen het einde van het jaar wist Adam Sasbout voor zichzelf heel zeker, dat „zijn boek" weldra ging gesloten worden. Hij begon orde op zijn zaken te stellen. Dat was gauw gebeurd. Hij schreef een laatste brief naar huis, gedateerd 10 December 1552, waarin hij nog eens recht hartelijk groette: zijn vader en „moeder" en tante Catharina, zijn broers en zusters en.... zijn vrienden.[2] Met dezelfde koerier zond hij pastoor Jacob vander Goude diens aantekeningen terug op Isaias en sloot een paar brieven in voor de medebroeders in Leiden.
„Wat mijn gezondheid betreft" - schreef hij - „het gaat. Gods wil is mijn wil"....

Zijn ziekte was voor Adam Sasbout van die aard geweest, dat hij elke dag leefde, alsof hij 's avonds ging sterven.[3] Ghedenckt, o mensche! Deze praktische toepassing van „die ghedenckenisse des doots" had hem met verloop van tijd die serene rust bezorgd, welke door de gesloten „poorten van zijn ziel" naar buiten uitstraalde en aan zijn uitgeteerd gelaat de echt menselijke schoonheid schonk van een volkomen uitgewogen leven.
Ghedenckt, o mensche! Het had op zijn lippen bestorven gelegen. Het was de lijfspreuk geworden, waarmee zijn medebroeders hem een enkele maal heel fijntjes hadden geplaagd. Hemzelf had deze lijfspreuk een keer zo'n sombere kijk op het getal der uitverkorenen bezorgd, dat hij er danig van was geschrokken.
„Ik vraag het u" - had hij in een preek op Septuagesima gezegd[4] - „ik vraag het u, hoeveel appelen er op de boom blijven staan, nadat ze geplukt zijn! Twee, drie, vier of vijf, waar de plukker niet bij kon"....
Zo gering, meende hij, was het getal der uitverkorenen, vergeleken bij hen, die verdoemd werden. Nochtans - had hij er terstond aan toegevoegd - wij mogen niet mistroostig of kleinmoedig worden....

Adam Sasbout was helemaal niet kleinmoedig of mistroostig. Hij had het immer aangedurfd, wat hij preekte. Hij dorst het bijgevolg aan, zichzelf tot het „klein" getal der uitverkorenen te rekenen. Wel-bewust en volkomen overgegeven wachtte hij de dag af, waarop hij zich mocht neerleggen om te gaan sterven....
Nieuwjaar was alweer voorbij en op zulk een Nieuwjaarsdag - wat kwam het er nog op aan, wanneer - had hij de president van de hoge raad en „den doorluchtighe heere ende vriendt des keijsers, mijne heere N"[5] herdacht. Bittere ernst was het hem geweest, toen hij zei: „En ook wij zullen hem morgen of overmorgen, dat is, na korte tijd, navolgen. Naakt en bloot worden wij voor de rechter geleid, waar ons de beloften worden voorgelegd, in het doopsel gedaan en waarmede wij aan de boze vijand en zijn werken hebben verzaakt"....
Adam Sasbout vreesde het niet, voor de rechter te worden geleid. De eeuwigheid, welke in zijn jeugd zulk een kwellend probleem voor hem was geweest, was van lieverlede het grote, felle licht geworden, waarin hij aldoor klaarder was gaan zien „wat dienste, wat danckbaerheydt"[6] hij het Kindeke, dat weldra zijn rechter zou zijn, moest wedergeven. Alles had hij Het gegeven, niets voor zichzelf behouden en na korte, heel korte tijd, ging hij aan dat Kindeke zijn leven dankbaar teruggeven....
Midden Maart legde de zeer godvruchtige Adam Sasbout[7] zich neer op zijn strozak, zijn harde strozak, om uit te rusten van zijn rusteloze leven. Dat leven vormde met al het andere, waaraan hij - zonder zich te sparen - zijn krachten had besteed: de prediking, de studie, de goederen van het Evangelie, zijn rekening voor God.[8] Zij lag in zijn handen, zo rein als de handen van een kind. Zij lag in zijn hart, zo goed en zo zuiver als het hart van zijn moeder. Zij lag in zijn ziel, zo blank....
Uit eigen beweging vroeg Adam Sasbout de heilige sacramenten der stervenden te mogen ontvangen. Hij sprak zijn biecht, ontving het heilig Oliesel en de heilige Teerspijze uit handen van Frans van Dommelen, zijn gardiaan. Na de bediening was hij het liefst alleen gebleven. Zijn vriend, pater Jacobus van Gouda, bleef bij hem en met deze bracht hij de laatste dagen door in gebed en overweging, precies zo-als hij het had gedaan, toen hij met hem op reis ging. Professoren en studenten van de universi-

teit, die hem bezochten, zeiden niet te kunnen geloven, dat hij ging sterven. Adam Sasbout wist beter en wendde, wanneer zij waren heengegaan, het gelaat naar de muur, de witte muur van zijn cel. Zo lag hij in de vroege morgen van het feest van Sint Benedictus, de wel-gezegende....
„God" - begon hij te bidden - „help mij, help mij"....
„Maak mij levend"....
„Heilig mij"....
„God, op U stel ik mijn vertrouwen"....
„In eeuwigheid zal ik niet beschaamd worden"....

....

Pater Jacobus waarschuwde de gardiaan.
De dokter werd gehaald, professor van de medische fakulteit.
Samen met de gardiaan en enkele medebroeders kwam de dokter bij het sterfbed, gaf de stervende wat wijn te drinken.
Adam Sasbout proefde, zette het glas terzijde.
„Smaakte het" - vroeg de dokter.
„Ik heb nooit verstand van wijn gehad"....

....

Adam Sasbout sloeg de ogen op.
Hij keek zijn medebroeders aan, keek de dokter aan.
„De een komt" - zei hij - „de ander gaat"....
De ogen werden groot, hij staarde strak voor zich uit.
„Adam" - zei de dokter - „de Bruidegom komt"....
„Hij roept mij"....
„Ik volg Hem"....

....

„Ik volg Hem"....
Hij wendde het hoofd naar de muur,
de witte muur,
van zijn cel......

....

Voor Adam Sasbout begon het „echte" leven.
In „eewicheit der eewicheden"....

Zijn vader, broers en zwagers, vrienden, professoren en studenten van de universiteit begeleidden Adam Sasbout naar zijn graf in de kapittelzaal van het klooster....

1 Comm. in Is., 00 p. 150a. Vgl. Herincx I, p. 277.
2 OBC-Bruggeman, n. 43. Vgl. v. Heel, AFH 24, 1931, p. 203.
3 Vgl. a Lapide.... in Maiores, p. 316.
4 Sermoonen, fol. 54r.
5 Sermoonen, fol. 19v.
6 Sermoonen, fol. 28v.
7 Herincx II, p. 56.
8 Comm. in Ep. ad Phil., 00 p. 416b. Vgl. a Lapide.... in Omnes, p. 606.

Geboren te Delft 21 December 1516 als tweede zoon uit het gezegend huwelijk van de latere burgemeester Jan Sasbout met Elisabeth vander Burch, stierf Adam Sasbout - de oom, niet de broer van de Apostolische Vikaris Sasbout Vosmeer [1] - 21 Maart 1553 te Leuven aan de tering. En hoewel hij, een enkel feit uitgezonderd, dat nog onder voorbehoud werd overgeleverd, geen bizondere dingen had gedaan, waren allen, die hem van nabij hadden gekend, eenparig van oordeel, dat inderdaad een heilig priester, een heilig kloosterling was heengegaan. Het schijnt zelfs, dat onmiddellijk na de dood van deze uiterst-akkurate Schriftuurverklaarder[2]....

van deze zeer diepzinnige theoloog [3]....

deze zeer vrome Minderbroeder [4]....

deze minnaar van de allerhoogste armoede [5]....

een proces tot zalig- en mogelijke heiligverklaring is voorbereid. Zelf had Adam Sasbout, anno 1552, enige gelegenheidspreken uitgegeven, drie preken namelijk over de heiligheid, waarvan de twee laatste speciaal handelden over de heiligheid van de priester. Deze drie preken droeg hij op aan zijn broers, Gerard en Sasbold. De eerste stond toen vlak voor zijn priesterwijding, de laatste voor zijn diakenwijding.

Datzelfde jaar 1552 zond hij zijn inaugurale rede over de ware Kerk van Christus en zijn lijkrede op Tilman Clerx aan oom Joost Aemsoon vander Burch, kanselier te Brussel, met het verzoek ze voor hem te willen uitgeven.[6] Terstond echter na de dood van Adam Sasbout begonnen leerlingen en vrienden zijn overige nagelaten werken te verzamelen. Dit was een heel werk, daar ze voor het grootste deel moesten worden samengesteld uit de scripta's, welke onder zijn leerlingen verspreid waren. Deze scripta's waren zodanig doordrongen van de geest van Jan Hassel, de voormalige leermeester van Adam Sasbout, dat een oppervlakkig man ze gemakkelijk voor diens kommentaren kon houden. Franciscus Lave [7] overkwam zulks ten opzichte van Adam Sasbouts kommentaar op Isaias, een zekere Nectarius [8] ten opzichte van de kommentaren op de brieven van Sint Paulus. De een beschuldigde Adam Sasbout er van de kommentaren van zijn leermeester een-

voudig op eigen naam te hebben uitgegeven, de ander was tenminste zo eerlijk te beweren, dat ze door zijn vrienden en vereerders op zijn naam waren uitgegeven, alsof de theologische universiteit, het een zowel als het ander, zomaar zonder meer zou hebben goed-gevonden....

De werken van Adam Sasbout werden eerst afzonderlijk uitgegeven, sommige in Leuven, andere in Antwerpen. In 1568 echter verscheen bij Joannes Birckmann te Keulen de eerste uitgave van de Opera Omnia, welke 1575 en 1608 bij de weduwe Birckmann werden herdrukt.[9] De twee laatste uitgaven behelzen:

In Isaiam prophetam commentaria.

In omnes D.Pauli et quorundam aliorum Apostolorum epistolas explicatio.

Opus Homiliarum.

Oratio quodlibetica demonstrans veram Christi Ecclesiam.

Oratio funebris in obitum Praesidis Collegii Pontificii in Academia Lovaniensi.

Iliados A.Homeri Rhapsodiae translatio.[10]

Van de kommentaar op Isaias vermeldt Cornely[11] nog een Leuvense editie van 1558, terwijl van hetzelfde werk nog een afzonderlijke uitgave verscheen in 1558 bij Plantijn te Antwerpen.[12] Beide uitgaven ontbreken in de lijst der werken van Adam Sasbout bij v. Heel.[13] Eveneens ontbreken daar de afzonderlijke uitgaven van een verklaring op de brieven van Sint Paulus van 1556, van de kommentaar op Isaias van 1563 en van de preken, uitgegeven te Leuven 1570. Deze laatste drie uitgaven worden vermeld in de kataloog van v. Leeuwen, nn. 416, 1300 en 4088....

Omstreeks 1604 werd het auteurschap van de kommentaren op Isaias en de brieven van Sint Paulus aan Adam Sasbout betwist door een Antwerpse kanunnik, die weer eens beweerde, dat het niets anders waren dan de diktaten van Jan Hassel, uitgegeven op naam van Adam Sasbout, hetgeen later nog eens trouw werd nageschreven.[14]

De Apostolische Vikaris, Sasbout Vosmeer, schreef vanuit Rome aan de Antwerpse kanunnik een hartig briefje, waarin hij hem kort en bondig wees op het onhoudbare van zijn mening.[15] In zijn levensbeschrijving van Adam Sasbout kwam Sasbout Vosmeer nog eens uitdrukkelijk op de bewering van de kanunnik terug.[16]

Michiel Vosmeer bond tegen dezelfde kanunnik de strijd aan in een uitvoerig verweer, dat hij opdroeg aan de toemalige praeses van het Pauskollege te Leuven, Jacobus Jansonius. Hij gaf het uit, tegelijk met het leven van Adam Sasbout en diens preken [17] ... Ik moge er hier terloops op wijzen, dat zeker één werk van Adam Sasbout aan de nasporingen van zijn vrienden is ontsnapt. Het is een theologisch-ascetisch traktaatje over de zeven hoofdzonden, welke strijden tegen de zeven gaven van de heilige Geest. In de zeven beden van het Onze Vader wordt, volgens Adam Sasbout, de tegenstelling opgeheven. Het traktaatje, dat een zeer persoonlijk karakter draagt, bevindt zich in handschrift in het archief van de oud-bisschoppelijke clerezie te 's Gravenhage.[18] Ik hoop het later uit te geven. In een preekbundel van een zeventiendeeeuwse Minderbroeder vond ik bovendien een interpretatie van Adam Sasbout op vers 15 en volgende uit het derde hoofdstuk van de Apocalyps.[19] Verdere nazoekingen mogen aantonen, of we hier inderdaad te doen hebben met een fragment uit een tot nog toe onbekend werk van Adam Sasbout, een kommentaar namelijk op het boek der Openbaringen van Sint Jan....

Tot zover, wat de werken van Adam Sasbout betreft. Tezelfder tijd, dat aan de uitgave van zijn geschriften werd gewerkt, begonnen de drie gebroeders: Sasbout, Michiel en Tilman Vosmeer, vooral tijdens hun studie te Leuven, gegevens te verzamelen voor een biografie van hun hoog-vereerde oom, de broer van hun moeder, Margaretha Vosmeer-Sasbout. Een Leuvens professor, Gulielmus Lupus: Willem Wolffs, had reeds een „libellus de vita Adami Sasbout" geschreven, dat Michiel Vosmeer in zijn biografie alleen maar vermeldt en waaruit hij als een soort grafschrift de volgende versregels aanhaalt:

De spiegel van deugd voor zijn omgeving, drietalig vertolker
Der heilige Schrift, de Delftenaar Adam is gestorven.
Zijn lichaam vergaat tot stof. Zijn woord, zijn kennis, zijn deugd
Kunnen voor de leerlingen, die nog leven, nooit verloren gaan.[20]

Tilman Vosmeer, tot nu toe als biograaf van zijn heeroom onbekend, liet een ontwerp-levensbeschrijving na, waarin omtrent de jeugd van Adam Sasbout enkele bizonderheden voorkomen, welke noch bij Michiel, noch bij Sasbout Vosmeer, noch in de „corte bescrivinghe des levens van Adam Sasbout" worden aangetroffen.

Zowel de „corte bescrivinghe" van een onbekend auteur - gepubliceerd door pater v. Heel [21] - als de ontwerp-biografie van Tilman Vosmeer berusten in het boven reeds genoemd archief van de oud-bisschoppelijke clerezie.[22] Uit datzelfde archief publiceerde pater Dalmatius v. Heel de wel voltooide, doch nimmer gedrukte levensbeschrijving van Adam Sasbout, geschreven door Sasbout Vosmeer.[23] Deze levensbeschrijving van Sasbout Vosmeer komt in hoofdzaak overeen met die van zijn broer Michiel, welke tegelijk met de preken, het verweer tegen de Antwerpse kanunnik en voorzien van een portret van Adam Sasbout, gegraveerd door J. Wirincx, in 1613 te Keulen verscheen.

Uit een onderlinge vergelijking van het werk der gebroeders Vosmeer blijkt, dat zij vrij zelfstandig te werk zijn gegaan. Zo-als reeds werd opgemerkt, vermeldde Tilman uit de jeugd van Adam Sasbout enkele bizonderheden, welke noch bij Michiel en Sasbout, noch in de „corte bescrivinghe" voorkomen. Sasbout Vosmeer geeft enkele dateringen, welke weer bij Michiel ontbreken, terwijl alleen deze laatste gebruik maakte van de korrespondentie van Adam Sasbout met zijn naaste familie, speciaal met zijn vader, broers en zusters.[24]

Door pater Dalmatius van Heel gepubliceerde, onbekende bizonderheden omtrent pater Henricus Sedulius O.F.M. [25] - aan wie Michiel de kopie van zijn levensbeschrijving ter inzage zond - werpen een eigenaardig licht op de moeilijkheden van allerhande aard, welke Michiel Vosmeer bij de uitgave van het leven van Adam Sasbout heeft ondervonden. In een brief van 12 Juni 1609 aan zijn broer, de Apostolische Vikaris, had Michiel zich reeds beklaagd over de afwijkende houding van zijn neef Michaël Sasbout en van zekere Joannes Deensius. Beiden waren van mening, dat Adam Sasbout zichzelf genoeg was en de lofrede van Michiel Vosmeer wel kon missen. Had wellicht Michiel, alvorens zijn kopie aan pater Sedulius te zenden, deze eerst aan Michaël Sasbout en Joannes Deensius ter inzage gegeven en was dus hun oordeel zoveel als een vernietigende kritiek op zijn werk, dat werkelijk meer een lofrede is dan een biografie, of.... had hij bij hen aangeklopt om een bijdrage in de honderd daalders, welke de Antwerpse drukker Trognaeus, door Sedulius bereid gevonden, had bedongen als tegemoetkoming in de kosten van de uitgave!

R. P.

ADAMI SASBOVT DELFI.

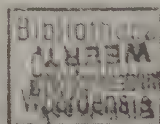
EX ORDINE MINORVM S. THEOL. PRO-
FESSORIS CELEBERR.

HOMILIAE
accuratè recognitæ.

ACCESSERE REVER. P. VITA
&
RESPONSIO ADVERSUS AEMVLVM.
item
ARGVMENTA HOMILIARVM

Tria hæc nunc primùm edita curante
MICHAELE VOSMERO.

COLONIAE VBIORVM,
Ex officina Bernardi Gualteri.
ANNO M. DC. XIII.

TITELPAGINA VAN MICHAEL VOSMEERS WERK OVER ADAM SASBOUT, DAT HIJ - BLIJKENS DE EIGENHANDIG GESCHREVEN OPDRACHT - AAN P. SEDULIUS TEN GESCHENKE GAF

Zowel het een als het ander laat zich lezen uit de klaagbrief aan de Apostolische Vikaris, die Michiel om bemiddeling had verzocht. Intussen wachtte Michiel, door pater Balduinus Junius oftewel Boudewijn de Jonghe[26] tot spoed aangezet, tevergeefs op de terugzending van zijn kopie, welke hij, na de afwijzing in Delft, omstreeks 1610 aan pater Sedulius had gezonden. Meer dan een jaar later, Zaterdag voor Beloken Pasen 1611, kreeg hij eindelijk bericht van pater Sedulius, ontstellend bericht! Voor Pasen had Sedulius des nachts, toen hij bezig was het Vita na te kijken, zich even van zijn cel verwijderd, niet langer - zo-als hij schreef - dan de natuur eiste. Toen hij op zijn cel terugkwam, vond hij enige van zijn eigen geschriften, plus het Vita van Adam Sasbout, door een omgevallen kaars verbrand. De preken, met de aantekeningen, welke Sedulius daarop had gemaakt, waren behouden gebleven. Hoezeer hij het verlies van het Vita betreurde, hij troostte zich - antwoordde Michiel aan pater Sedulius - met de gedachte, dat het verbrand en niet gestolen, of op een andere wijze was verloren gegaan. Hij had echter geen moed,-was bovendien op dat moment te slecht behuisd, om terstond het leven opnieuw te schrijven en zo duurde het nog twee volle jaren, eer het leven van Adam Sasbout, waarop zo lang was gewacht, kon verschijnen....

Al deze arbeid: het opsporen en uitgeven van de werken, het schrijven van zijn biografie en wat daarmee samenhing, sloot als vanzelf-sprekend aan op de verering, welke Adam Sasbout zowel binnen als buiten de Orde genoot. De toenmalige provinciaal, pater Gerardus Jaceanus, maakte in 1595 melding van deze verering in een zakenbrief aan de Apostolische Vikaris, Sasbout Vosmeer.[27] Enkele jaren na de dood van Adam Sasbout had reeds Alexander Farnese aan Philips II als zijn wens te kennen gegeven, dat de koning uit de verschillende religieuze Orden mannen zou aanwijzen, die, evenals Franciscus Titelman en Adam Sasbout, door hun deugd en hun geleerdheid de Kerk voor verdere rampen zouden behoeden.[28] Wel een sprekend bewijs, hoe hoog o.a. Adam Sasbout toen reeds stond aangeschreven! Van de eer en de achting, welke hij bij medebroeders en buitenstaanders genoot, mogen hier de voornaamste bewijzen volgen!

Theodorus Graminaeus, die op last van Birckmann de Opera Omnia van Adam Sasbout drukte, schreef in zijn opdracht-brief aan

de aartsbisschop van Keulen: Onnodig de lof te verkondigen van deze katholieke schrijver. Uit elke zin van zijn werk proeft men zijn buitengewone wijsheid[29]....
De Keulse boekverkoper Bernardus Gualterus verontschuldigde zich tegenover Sasbout Vosmeer, dat in Bellarminus' werk „de scriptoribus ecclesiasticis" Adam Sasbout de laatste plaats innam. Waarom, vroeg hij. Omdat hij van al de anderen de meest duistere is, de minste in deugd? Omdat hij in leeftijd en kennis de jongste is? Geenszins. Adam Sasbout, die de rij sluit, heeft in zijn preken en commentaren het bewijs geleverd van zijn kennis en van zijn deugd[30]....
Onder hen, die over Isaias en de brieven van de Apostelen hebben geschreven, munt vooral uit Adam Sasbout. Wat hij schreef, getuigt van zijn kennis, van zijn vroomheid en is uiterst geschikt voor de praktijk van het leven[31]....
Negen jaren leefde Adam Sasbout in de Orde van Sint Franciscus. Bij allen verwierf hij een grote achting voor zijn persoon vanwege zijn heilig leven[32]....
Zelfs niet-katholieken prezen Adam Sasbout „vermidts sijn gheleertheyt, welsprekentheyt, grooten ijver ende sijn Godtvruchtigheit[33]....
Adam Sasbout, een deftig godtgeleerde van de order der Minderbroeders en bij uytnementheit ervaren in de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche tale[34]....
Zijn uytlegging over den propheet Esaias, brieven van Paulus en van eenige andere Apostelen zijn zoo deftig en geleerd, dat dezelve bij alle gezindheden in groote achtinge zijn[35]....
Wat er tenslotte binnen de Orde leefde, vatte Henricus de Bukentop samen in de opdracht van zijn Bijbels Woordenboek, dat hij wijdde:

TER ZALIGER GEDACHTENIS
aan den eerbiedwaardigen en zeer religieuzen pater
F. ADAM SASBOUT
van de Orde der Minderbroeders
eertijds te Leuven in het convent van de allerheiligste
Drievuldigheid
zeer beroemd professor in de heilige Schrift
EEN MAN
uitmuntend door zijn wijsheid, zijn vroomheid, zijn geschriften.

Na deze plechtige aanhef spreekt de Bukentop zijn overleden medebroeder aldus toe: Vererenswaarde pater! Rijk aan verdiensten, hebt gij de vorige eeuw de wereld verlaten. Gij waart waardig geweest er eeuwen te leven. In korte tijd hebt gij echter een grote weg afgelegd. U werd een hoge leeftijd toegemeten, een eerbiedwaardige leeftijd, niet door lengte van tijd of door tal van jaren te bepalen, doch vervuld van prudentie. Een vlekkeloos leven schenkt de mens een hoge ouderdom.
Gij hebt de wereld verlaten, doch uw nagedachtenis zij gezegend en uw naam blijve onder ons levend „in eewicheyt der eewicheden”. . . . ook gij zelf. Allen immers leven in God en de rechtvaardigen leven in eeuwigheid. Gij zijt niet dood, gij leeft. Aan u draag ik mijn werk op, de eerste vrucht van mijn studie. Ik smeek u het als een eerstelingsoffer aan te bieden aan God, de gever van alle goed, bij wie gij, zo-als wij vertrouwen, gelukkig leeft in eeuwigheid.
Heel bizonder draag ik mijn werk op aan u, die lang niet de geringste waart onder zovele roemrijke mannen en paters van dit convent: mannen, rijk aan deugd, die het volk Gods allerheiligste woorden verkondigden en het de zin der Schriften verklaarden. Door wettige opvolging van leer en leraarsambt komt van zulke mannen de ware kennis der Schriften, zowel van Oud- als van Nieuw-Testament, tot ons.
Gij hebt uitgeblonken door uw deugd, door uw plaats, door uw gewijde wetenschap, door uw volmaakte kennis van Latijn, Grieks en Hebreeuws. Voor medebroeders en studenten van de universiteit, die allen vol lof waren en in grote getale uw lessen bijwoonden, hebt gij in openbare kolleges het water geput uit de bronnen van de Zaligmaker, dat zij door u uit die overvloedige zee van verborgen schatten als melk inzogen. Uit uw werken is ook mij de verborgen zin van de heilige Schrift begrijpelijk geworden. Gij waart immers, volgens het getuigenis van Bellarminus, een uiterst-akkuraat Schriftuurverklaarder. Moge mij uw geest in dubbele mate toekomen, opdat ik, onwaardig opvolger op uw leraarsstoel, de erfgenaam zij van uw wijsheid, meer echter van uw vroomheid. Moge ik, door u na te volgen, de kracht vinden velen tot gerechtigheid en ware wetenschap op te leiden. Zo hoop

ik, eenmaal rijk aan deugd, de eeuwige glorie met u te mogen delen[36]. . . .

Toen Adam Sasbout was gestorven, werd zijn lichaam te rusten gelegd in de kapittelzaal van het Leuvense Minderbroedersklooster. Het graf werd gedekt met een kostbare steen, waarvoor Cornelius Musius het grafschrift schreef. Dit grafschrift luidde:

D(eo) O(ptimo) M(aximo)
Den allerhoogsten God.
Mijn naam is Adam, Delft in Holland mijn geboortestad.
Het geslacht Sasbout is daar in ere.
Utrecht leerde mij Grieks en Latijn,
Leuven voegde er Hebreeuws en gewijde wetenschap aan toe.
Om mijn kennis mede te delen - zijn talent begraven
En den Heer niet met rente terugbetalen is schuldig -
Kwam de weg van Franciscus mij voordeliger voor.
Dien weg volgende werd ik midden in mijn loopbaan weggerukt.[37]

Van de kapittelzaal werd het lichaam van Adam Sasbout 1 December 1598 overgebracht naar de kloosterkerk, waar het werd bijgezet vlak voor het hoog-altaar. Op die plaats had hij zelf meermalen het Confiteor gebeden, wanneer hij aan het hoog-altaar de heilige Mis las. Hij was er neergeknield, toen hij het kleed van de Orde vroeg en een jaar later zijn professie deed.[38] Een marmeren plaat dekte dit tweede graf. Er stond op geschreven:[39]

Hier ligt begraven
F. Adam Sasbout, geboortig van Delft.
Professor in de heilige Schrift.
Kostbare schatten van zijn geest
Liet hij het nageslacht na.
Gestorven te Leuven, anno M.D.LIII, 21 Maart.

De schedel van Adam Sasbout werd bij gelegenheid van de overbrenging als een kostbare relikwie geschonken aan de Apostolische Vikaris, Sasbout Vosmeer, door wiens toedoen de overbrenging was geschied. Na diens dood kwam de schedel naar Leuven terug

en werd door de Minderbroeders geplaatst bij de ingang van het koor, naast de schedel van pater Theodorus Schmising. Op het kastje, dat de schedel van Adam Sasbout bevatte, stond met gouden letters gegrift:

> Mens, die op weg zijt naar de eeuwigheid, ziehier de schedel van frater Adam Sasbout, zaliger gedachtenis. Hij werd te Delft uit een voornaam geslacht geboren. Priester gewijd, blonk hij uit in profane en gewijde wetenschap. Onderlegd in Grieks en Hebreeuws, heeft hij zich door zijn kennis van de heilige Schrift voor de Kerk zeer verdienstelijk gemaakt. Daar hij immer de eeuwigheid indachtig was, trad hij te Leuven in de Orde van Sint Franciscus, wiens zonen toen Observanten heetten. Geprofest, werd hij rijk in genade en stierf in de bloei van zijn leven in geur van heiligheid. De overblijfselen van zijn lichaam rusten in een loden kist onder de grafsteen voor het hoog-altaar[40] . . . .

De Franse revolutie heeft het oude, Leuvense Minderbroedersklooster met de grond gelijk gemaakt, het graf van Adam Sasbout weggevaagd. Wat zij niet kon wegvagen, was de faam van Adam Sasbouts heiligheid, meer dan een eeuw tevoren voorgoed vastgelegd in het Martyrologium Franciscanum van Arthur a Monasterio. In de Additiones van dit martyrologium lezen wij, dat Adam Sasbout, Delftenaar van geboorte, een man was van grote geleerdheid, maar nog groter vroomheid. Toen hij stierf, was men algemeen overtuigd van zijn heiligheid. In afwachting natuurlijk van een mogelijke uitspraak van de Kerk, gaf Arthur a Monasterio alvast de tekst aan, welke eventueel ter aanvulling in de kalander kon dienen, namelijk: Te Leuven de zalige Adam Sasbout, belijder, befaamd om zijn kennis, zijn vroomheid en zijn verdiensten.[41] Het is echter een grote vraag, of Adam Sasbout wel ooit de eer der zaligen en, daarop aansluitend, die der heiligen zal ten deel vallen. Er is te veel omtrent hem verloren gegaan. Maar nog eens: zijn faam leefde voort. . . . leefde voort tot diep in de achttiende eeuw.[42] In enkele woorden samengevat, kwam zij hierop neer: zeer vermaard om zijn kennis en zijn heilig leven[43] . . . . Dat heilig leven werd opnieuw beschreven door pater Gijsbertus Hesse-zaliger in het maandschrift Sint Antonius. Sindsdien is de

belangstelling voor de persoon en het werk van de heilige humanist, Adam Sasbout, weer opgeleefd. Uit deze herleefde belangstelling groeide van lieverlede het verlangen de biografie van pater Hesse, welke in menig opzicht was verouderd, te herschrijven. Een nauwkeurig onderzoek van de werken van Adam Sasbout was hiertoe op de allereerste plaats noodzakelijk. Dit onderzoek wees uit, hoe Adam Sasbout, zowel in zijn „deuote ende seer gheestelijke sermoonen" als in zijn wetenschappelijke geschriften, veel omtrent eigen levenspraktijk en levensopvatting liet doorschemeren. Deze, vaak zo maar terloops neergeschreven bemerkingen, vergeleken met hetgeen de oudste levensbeschrijvers omtrent hem optekenden en aangevuld met wat in dikke folianten van medebroeders en buitenstaanders verscholen lag, gaven mij een merkwaardige kijk op deze grote vaderlander, die een sieraad is genoemd van Sint Franciscus' Orde, een der besten van zijn tijd [44] en een zuivere vertegenwoordiger van het Franciscanisme in de onrustige Nederlanden van de zestiende eeuw [45]. . . .
Adam Sasbout zelf zou van dit alles gezegd hebben: IJdelheid der ijdelheden en. . . . Ghedenckt, o mensche, dat ghij stof zijt ende in stof sult ghij wederom verkeert worden. Geheel in de lijn van deze alles-verzakende nederigheid staat dan ook zijn gardianaat van het klooster te Brussel in een kompilatie-werk over de Provincie als verloren [46]. . . .

[1] Kronenburg, Maria's Heerlijkheid VII, bl. 215.
[2] Bellarminus bij de Bukentop, Medulla, p. 8. Calmet I, p. CLXXVI.
[3] Jonghen, Nuptiae. . . . p. 336. Vgl. Keul II, p. 409.
[4] Dernoye, p. 502.
[5] de Riddere, p. 73.
[6] 00 pp. 678, 691.
[7] Analectes 22, 1891, p. 211.
[8] v. Heel, AFH 24, 1931, p. 204. Vgl. Vita-Michiel, p. 29 ss.
[9] Op deze laatste uitgave doelt Calmet I, p. CLXXIV.
[10] De inhoudsopgave is uit de herziene uitgave van de Opera Omnia van 1575. Schmitz, bl. 101, geeft waarschijnlijk de inhoudsopgave der editie van 1568.
[11] Cornely, Vol. II-2, p. 357. Vgl. de Kok, bl. 38.
[12] Ruelens-de Backere, p. 304.
[13] v. Heel, AFH 24, 1931, p. 209. Vgl. Bellarminus, p. 320 en Heijer, NS 12, 1938, bl. 309.
[14] Vgl. Hurter II, kolom 1505.
[15] v. Heel, NS 6, 1932, bl. 286.
[16] v. Heel, AFH 24, 1931, p. 204.
[17] Vita-Michiel, p. 29 ss. Vgl. Sedulius, p. 667a.
[18] OBC-Bruggeman, n. 75.
[19] Keul, I, p. 36. Het betreffende fragment moge hier in zijn geheel worden aangehaald: . . . .Apoc. 3 scriptum est contra tepidos. Utinam frigidus esses, aut calidus! Sed quia tepidus es et nec frigidus, incipiam te evomere ex ore meo. Id est,

interprete Adamo Sasbout: utinam horrore gehennae concussus, tu quicumque es, qui tepide vivis, toto animi affectu Deum quaereres, et Dei misericordiam implorares, qua tanto malo liberari posses! Utinam coelestium amore succensus, toto conatu Deum eiusque amicitiam ambires! Verum qui tepidus es, quia languide et flavive Deum quaeris et nec horrore gehennae, nec amore coelestium exstimularis, ut totus in hoc studium assurgas, quo Deum invenire valeas, incipiam te evomere ex ore meo. Het fragment is ontleend aan Adam Sasbouts preek op de tweede Zondag van de Vasten. 00 p. 625a.

[20] Vita-Michiel, p. 35.

[21] v. Heel, BGBH 50, 1933, bl. 401 vv.

[22] OBC-Bruggeman, nn. 58, 71.

[23] v. Heel, AFH 24, 1931, p. 195 ss.

[24] Vita-Michiel, passim in de nota's.

[25] v. Heel, NS 4, 1930, bl. 296 vv.

[26] v. Heel, NS 6, 1932, bl. 288.

[27] v. Heel, NS 6, 1932, bl. 45.

[28] Analectes 20, 1888, p. 70.

[29] 00, ep. dedicatoria.

[30] Bellarminus, p. 477.

[31] a Lapide.... in Acta, p. 47.

[32] Sweertius, p. 90.

[33] Gouthoeven I. bl. 220.

[34] v. Rijn, bl. 239.

[35] Boitet, bl. 669.

[36] de Bukentop gaf zijn Bijbels Woordenboek uit te Leuven 1696. Vgl. van dezelfde auteur de inleiding op zijn Lux de Luce en zijn Paedagogus. Zie: C. Sloots O.F.M. Pater Henricus de Bukentop O.F.M., een vermaard Scripturist en Bestrijder van de Versio Embrica in Franciscaans Leven 26 (1943) blzz. 148-159, 175-186.

[37] Dit grafschrift, in het Latijn geschreven, komt voor onder een portret van Adam Sasbout bij Foppens I, p. 5 en Schoutens, p. 50. Voor het tweede grafschrift, eveneens aan Musius toegeschreven en beginnende: Bis decimum et quintum, vgl. v. Heel, AFH 24, 1931, p. 213 en Boitet, bl. 665.

[38] v. Heel, AFH 24, 1931, p. 206.

[39] Foppens I, p. 6. Vgl. Analectes 22, 1891, p. 209.

[40] Foppens I, p. 5-6.

[41] a Monasterio, p. 609. Voor het predikaat „zalige" zie AASS 3 Oct. III, p. 323f. In de editie-1938 van het martyrologium (p. 105) is het predikaat „zalige" vervangen door: dienaar Gods.

[42] Sanderus III, pp. 96, 131, 144, 157 en Calmet I, p. CLXXVI.

[43] v. Heussen II, p. 45. Miraeus, p. 146.

[44] Sedulius, p. 112b.

[45] Gemelli, bl. 151.

[46] Coudenhove, p. 221.

Wapen: op een zwart veld drie goudsbloemen (2, 1) au naturel. De (van) Sasbouts bewoonden te Delft een der voornaamste huizen van de stad, gelegen omtrent de Rotterdamse poort „nevens en aen het water van d'Oude Delft soo treffelyck opgebouwt".[1] Het kwam uit in de Breedsteeg, waar Pieter Sasbout zijn brouwerij had: de Goudtblom.

Zij stamden van een der „oudste Edele Schiltboortige Geslagten van Rijnland, alwaar sij ter Vierschare met de Graven van Holland, en naderhant met desselfs Balliuwen over eenige Eeuwen altijts onder de Welgeboore zijn verschenen. Den eersten, daar wij bescheydelijck een consecutieve generatie van weten, is geweest":[2]

I - DIRK SASBOUT, knaap, gehuwd met Sophia van Zegwaard. Hij leefde anno 1454 en stierf anno 1480, zijn vrouw anno 1476. Beiden werden in de kerk van Zoetermeer begraven. Zij hadden twee zoons:

1. Sasbold Sasbout, die volgt II.
2. Pieter Sasbout.[3] Hij huwde N.N. en had vier zoons:

A. Joost Sasbout.[4]
B. Dirk Sasbout.
C. Adriaan Sasbout.
D. Pieter Sasbout. Hij was een brouwer en hij huwde, zegt van Leeuwen, driemaal en had zeven kinderen. Twee van zijn vrouwen zijn van elders bekend. De een heette Aeltje van Segwaert en was de dochter van Claes van Segwaert.[5] De ander heette Jacoba Pietersdochter van Foreest, gestorven 9 Februari 1586. Hijzelf[6] stierf 12 October 1575. Zijn kinderen waren:

a. SOPHIA SASBOUT, 1547 gehuwd met PIETER VAN OPMEER.
b. Catharina Sasbout, gehuwd met Christiaan van Wapenvelt.
c. Magdalena Sasbout, gehuwd met Hugo vander Dussen.
d. Margaretha Sasbout, gehuwd met Christiaan van Vliet vander Woert.

e. Lukas Sasbout, gehuwd met Maria de Groot, Huygensdochter.
f. Alijt Sasbout, gehuwd met Pieter van Varick.
g. Maria (van) Sasbout, gehuwd met Dirk Verhoog van Adrichem.

II - SASBOLD SASBOUT, 1455 geboren, 10 October 1508 gestorven.[7] Hij huwde 1. Margaretha van Diemen en 2. MACHTELD VANDER DUSSEN, gestorven 1538. Uit het tweede huwelijk werden vier kinderen geboren:
1. JOOST SASBOUT[8] - heer van Spaland - geboren 4 Maart 1487 te Delft, overleden 1546 te Haarlem en begraven in de Grote Kerk te Arnhem. Hij werd 1515 raad in het Hof van Holland en 1543 kanselier van Gelderland. Hij was gehuwd met Catharina vander Meer en had twee kinderen:
A. Arnout Sasbout - ridder, heer van Spaland, raad van Holland, raad van de koning in de Nederlanden, kanselier van Gelderland en 1572 door Philips II benoemd tot president van de geheime raad te Brussel - overleden te 's Gravenhage 1583. Hij huwde met Maria van Heermale en had vier dochters:
a. Justina Sasbout, gehuwd met Adolf van Gryboval.
b. (Anna) Machteld Sasbout, gehuwd met Frederik van Voorst.
c. Lidwina Sasbout, gehuwd met Jacob van Scherpenzeel.
d. Cornelia Sasbout, gehuwd met Frans van Cranevelt.
B. Anna Sasbout[9] - overleden anno 1595 - huwde met Cornelis de Jonghe, heer van Baardwijk, hoog-heemraad van Delfland, rekenmeester van Holland, overleden 1578.
2. Jan Sasbout, die volgt III.
3. Margaretha Sasbout, gehuwd met mr. Cornelis vander Dussen.
4. Catharina Sasbout, gehuwd met Beukel vander Burch.

III - JAN SASBOUT, geboren 1492, overleden 19 Maart 1572, stilo Delphico.[10]
Hij huwde 1. ELISABETH vander BURCH[11] en 2. ANNA DUISTIA.[12] Uit het eerste huwelijk werden negen kinderen geboren:
1. ZOON, plus minus 1525 plotseling gestorven.[13]
2. DOCHTER, jong gestorven.[13]
3. ADAM SASBOUT, Minderbroeder, geboren 21 December 1516 te Delft, overleden 21 Maart 1553 te Leuven.

4. Agatha (AAFJE) SASBOUT, gehuwd met GIJSBERT MUYS van HOLY.

5. MARGARETHA[14] SASBOUT, gehuwd met MICHIEL VOSMEER.

6. JAN SASBOUT, die volgt IV.

7. SASBOLD SASBOUT, pater van Sint Annenconvent te Delft, 24 October 1589 als balling gestorven te Calcar.[15]

8. GERARD SASBOUT, priester, 23 Augustus 1579 als balling gestorven te Calcar.[15]

9. EVA SASBOUT, begijntje te Delft.

IV - JAN SASBOUT.[16] Hij overleed 1576 en was gehuwd met Lidwina vander Hoof. Zij hadden zes kinderen:

1. Michiaël Sasbout, die volgt V.

2. Sasbold Sasbout, gehuwd met Catharina van Wapenvelt. Zij hadden twee kinderen:

A. Jan Sasbout, kinderloos overleden.

B. Catharina Sasbout, gehuwd met Jan van Meerhout te Culemborg.

3. Catharina Sasbout, gehuwd met Hendrik Bugge.

4. Elisabeth Sasbout, gehuwd met Dirk Bugge Dirkse.

5. Ida Sasbout, begijntje te Delft.

6. Sophia Sasbout, gehuwd met Lukas van Vliet.

V - MICHAEL SASBOUT, 1602 bewindhebber van de Oost Indische Compagnie ter kamere van Delft.[17] Hij was gehuwd met Johanna vander Hoog. Zij hadden een zoon:

1. Jacob Sasbout, die volgt VI.

VI - JACOB Sasbout, gehuwd met Jacoba Proost. Zij hadden een dochter:

1. Lidwina Sasbout, gehuwd met Leonard, graaf vander Nath.

[1] v. Bleyswyck, bl. 619.
[2] v. Leeuwen, bl. 1107.
[3] Havenmeester van Delft 1496, 1502. Weesmeester 1506, 1507, 1514, 1515, 1526, 1529. Thesaurier 1512, 1523. Burgemeester 1521, 1527. Zie: Boitet, bl. 117, 118, 119.
[4] Veertigman. Havenmeester op Delfshaven 1523. Kerkmeester van St. Ursula 1544. Zie: Boitet, bl. 81, 308.
[5] Balen, bl. 1220.

[6] Regent van het Oude Gasthuys 1540. Thesaurier 1544, 1545, 1555, 1561, 1562, 1572. Veertigman 1548. Burgemeester 1564, 1567. Zie: Boitet, bl. 82, 93, 330, 334.

[7] Burgemeester van Delft 1504, 1505. Thesaurier 1507, 1508. Zie: Boitet, bl. 118, 119.

[8] Zie over hem en zijn zoon Arnout: Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek II. Leiden 1912, kolom 1264, 1265.

[9] Zij was de grootmoeder van pater Balduinus Junius (Boudewijn de Jonghe) O.F.M., die zich bij schrijven van 1 Juni 1610 op zijn familie-relatie met de Sasbouts beriep om Michiel Vosmeer tot spoed aan te sporen met de uitgave van Adam Sasbouts leven. Het stemt tot navolging - schreef hij - wanneer wij niet enkel horen spreken, doch ook kunnen lezen over het deugdzame leven van onze grote mannen. v. Heel, NS 6, 1932, bl. 288. Balen, bl. 1099.

[10] Thesaurier van Delft 1528, 1529, 1536, 1537. Burgemeester 1532, 1533, 1534, 1535, 1538, 1539, 1540, 1541, 1542, 1543, 1544, 1546, 1547, 1548, 1549, 1552, 1553, 1554, 1555, 1556, 1557, 1558, 1559, 1560, 1562. Veertigman. Regent van het oude mannen- en vrouwenhuis 1545. Weesmeester 1550. 1151. Zie: Boitet, bl. 82, 122 vv., 485.

[11] Balen, bl. 1005.

[12] Over Anna Duistia, door Pieter vander Meersche, die 1700 Opmeers Martelaarsboek vertaald uitgaf, de huisvrouw van Jan Sasbout genoemd, bestaat enige moeilijkheid. Ik meende deze moeilijkheid te kunnen ondervangen, door te veronderstellen, dat Anna Duistia de tweede vrouw is geweest van Jan Sasbout. v. Leeuwen spreekt over geen tweede huwelijk, wel Michiel Vosmeer. Hij verzwijgt echter de naam van de tweede vrouw. Vgl. de Bont, BGBH 20, 1895, bl. 306. Hesse, SA 15, 1909, bl. 44.

[13] Van deze beide kinderen maakt alleen Michiel Vosmeer melding.

[14] De moeder van de Apostolische Vikaris, Sasbout Vosmeer, en diens beide broers Michiel en Tilman Vosmeer.

[15] de Bont, BGBH 20, 1895, bl. 304.

[16] Buiten-havenmeester van Delft 1553. Veertigman. Thesaurier 1558, 1559, Schepen 1563. Weesmeester 1564, 1565, 1571, 1572. Kerkmeester van St. Hippolytus 1565. Burgemeester 1566, 1567, 1568, 1570. Zie: Boitet, bl. 93, 141, 307, 451.

[17] Boitet, bl. 562.

I - A(dam J(anszoon) aan zijn broers Sasbold en Gerard!
S.P.D.[1]

Toen ik bij jullie was, spoorde ik je aan en nu ik afwezig ben spoor ik je opnieuw aan, mijn enig-geliefde broers, je met ernst toe te leggen op de studie der letteren. Hebt er alles voor over de grondbeginselen goed te leren: het geslacht en de verbuiging der naamwoorden, de vervoeging van de werkwoorden, hun tijden en samenstellingen en tenslotte de syntaxis. Op deze grondbeginselen bouw je veilig voort. Wanneer je ze verwaarloost, is alle verdere moeite vergeefs. Ik spoor je zoveel te meer hiertoe aan, dewijl je op een leeftijd bent, tot dit soort studie het best geëigend. Om deze dingen te leren, is nu één jaar meer waard dan later zeven, wanneer je door andere zaken in beslag wordt genomen. Als je ze nu niet leert, leer je ze nooit!

Wat ik je echter vooral op het hart druk, deelt de dag regelmatig in. Ik zou je zelfs vaste tijden willen voorschrijven om de kerkelijke getijden te bidden: op vaste tijd de metten en lauden. Als je opstaat de prime. Als je wilt en de tijd laat het toe, voegt er dan de terts bij. Zoekt voor tafel een geschikte gelegenheid voor de sext en de noon. Na tafel de vespers en de kompleten. Op de gewone dagen kun je een deel van de getijden onder de Mis afmaken. Op Zon- en feestdagen doe je dat niet: op zulke dagen laat je deze en alle andere oefeningen van godsvrucht achterwege, je volgt de Mis en overweegt de geheimen van 's Heren lijden. Je gaat zorgvuldig na hoe onze Heer Jezus Christus uit overgrote liefde tot de mensen uit de hemel nederdaalde, onze natuur aannam en in haar de schuld voor onze zonden uitboette op het kruis. Door zijn bloed te vergieten, verzoende Hij ons met God de Vader en maakte ons erfgenaam van het eeuwig leven. Ter gedachtenis aan dit alles en opdat wij het niet zouden vergeten, liet Hij ons in het heilig sacrament zijn kostbaar lichaam en bloed na. Voor deze wonderbare weldaden moet je Hem uit heel je hart danken en bidden, dat zijn bloed voor je-zelf en voor de mensen niet vergeefs gestort zij. Dit doe je onder de Mis! Daarbuiten houdt je je niet met gebed en overweging bezig: voor een jongen is dat gevaarlijk en verderfelijk, het ondermijnt zijn lichaamskracht en maakt zijn hoofd op hol, zodat hij tot alles onbekwaam en voor zichzelf en anderen een last wordt.

Ik meen dit vooral te moeten zeggen tot jou, Gerard, mijn heel speciaal geliefde broer, niet om je van godsvrucht af te houden, doch om je maat voor te schrijven, opdat je God lang kunt dienen. Bij gelegenheid hoop ik hierover meer te schrijven.

En nu voor allebei! De getijden gebeden en de Mis gehoord, begeef je je tot de studie. Let goed op, wat de meester op school leert. Maakt je aantekeningen, vergelijkt - wanneer je thuis-komt - het gehoorde met

[1] Deze letters betekenen: S(alutem) P(lurimam) D(icit).... hij groet hen zeer.

hetgeen je opschreef en leert het van buiten. Wordt er voorgelezen, test dan de tekst van de auteur aan de regels van syntax en grammatica. Volgt de auteur naar krachten na in je eigen manier van spreken. Probeert alles in het Latijn te zeggen. Op deze wijze wordt je in korte tijd geleerd en hebt plezier van je werk.
Ik eindig, maar denkt er aan in alles maat te houden en je geest op tijd met spel te verkwikken. Aldus verkwikt, kun je beter studeren en wordt je studie met een gelukkige uitslag bekroond. Terecht zong Ovidius:
Wat niet op de eeuwigheid steunt, is niet duurzaam!
Ik schreef dit vers af om het je van buiten te laten leren.
Onze Heer JEZUS CHRISTUS verlichte met zijn goddelijke genade jullie hart. Hij richte je schreden en zegene je studie. Amen.
Leuven, Pauskollege, 10 Augustus 1543.
Het adres: Studiosis adolescentibus Sasboldo et Gerardo, fratribus suis plurimum dilectis. . . .

II - Adam Sasbout aan zijn Michaël saluut!
Deze keer geen nieuws! Ik smeek je evenwel regelmatig de heilige Schrift te bestuderen, haar te overwegen, uit haar te leven. De regelmatige Schriftuur-lezing heeft, ik weet niet welke verborgen kracht in zich: zij stort ons de verachting in tot alle voorbijgaande dingen, wekt in ons de liefde tot het hemelse en vormt de ziel om, zodat zij dichter bij God komt en tot Hem schreit: Och, waarom duurt mijn ballingschap zo lang! Wanneer mag ik gaan en voor het aanschijn van God verschijnen!
Michaël, mijn zeer geliefde, wat zoeken wij - vraag ik je - hier op aarde! Niets is blijvend, waar alles voorbijgaat, alles kaduuk is! Waarom richten wij de ogen van de inwendige mens niet liever naar omhoog, vanwaar wij de Verlosser verwachten, onze Heer Jezus Christus, die ons broze lichaam heeft hervormd en gelijk gemaakt aan zijn glorierijk lichaam! Buiten de stadspoort heeft Hij geleden om door zijn voorbeeld ons klein te maken. Wij verlangen met Hem buiten de „legerplaats" zijn schande te dragen. Laten wij uitgaan naar Hem, het zichtbare verachten, het eeuwige zoeken. Wij hebben geen blijvende woonplaats, wij zijn op weg naar de eeuwigheid, waar bij God gerechtigheid woont. De Apostel Paulus vermaant ons alles wat bezwaart: de zonde, welke ons belaagt, af te leggen en te doen wat ons is opgelegd, opziende naar de Heer en de vervuller van wat wij geloven, de Heer Jezus Christus, die de schande gering schatte, de kruisdood heeft ondergaan en aan de rechterhand van God is gezeten. Laten wij lopen, zonder vermoeid te worden, totdat wij komen aan die verheven stad, het hemelse Jerusalem, waar God woont, die eeuwig is!
Ik schrijf dit om troost van je te ontvangen. Ik gebruik nog altijd het boekje over de wijze van biechten, geschreven door Arnold van Wesel, dat je mij gaf en dat ik met mijn boeken meenam. Ik wens je toe steeds in Christus te leven. Groet N., mijn familielid, en alle vrienden. De

groeten van Rutger vanden Bossche, die de pedagogie afheeft en nu naast mij woont op het kollege.
Uit het Pauskollege 28 Januari 1539.
Adres: Erudito viro magistro Michaeli Dodoni Delphensi canonico fratri. In campo regio. . . .

III - Adam J(anszoon) aan zijn broers heil in Christus.
't Is lang geleden, dat ik jullie schreef. Het was een lange brief, waarin ik je onder andere aanspoorde je met hart en ziel op de studie van de letteren toe te leggen. Tot datzelfde spoor ik je wederom aan, maar vooral vermaan ik je de „vrese Gods" als een fundament in je hart te leggen. Als je dat doet, is je studie God aangenaam en zal Hij je tot hogere dingen opvoeren. Hebt grote eerbied voor je leraren en je ouders en houdt je aan al, wat zij als wijze raad je geven. Gaat met goede makkers om, laat je niet in met slechte. Ik heb bevonden, dat de omgang met slechte mensen is als een gif. Weest nederig, hebt geen hoge dunk van jezelf, stelt je boven niemand, doch weest van allen de minsten, weest voor eenieder behulpzaam. Zo zul je genade vinden bij God en bij de mensen. Tenslotte vermaan ik jou vooral, mijn broer Sasbold, de zogezegende gebedstijden oftewel de kanonieke getijden geen enkele dag na te laten. Het ware ondankbaar jegens God te verzuimen, waartoe je jezelf hebt verbonden. Vaartwel, mijn zeer geliefde broers. Leuven, Pauskollege, 7 April van het jaar des Heren 1544.

Adres: Studiosis adolescentulis
Sasboldo et Gerardo
filiis Johannis Sasbout
in conuentu Hieronymiano
apud Traiectenses agentibus.
Tot Utrecht.

BRONNEN. . . .

a. In handschrift.

Brief van Adam Sasbout aan Michaël Dodo in Koningsveld, 28 Januari 1539. OBC-Bruggeman, n. 15.

Twee brieven van Adam Johannis te Leuven aan Sasbold en Gerard Johannis te Utrecht, 10 Augustus 1543 en 7 April 1544. OBC-Bruggeman, n. 76.

Michiel Vosmeer te Delft, 10 Januari, 29 Februari en 20 Maart 1604, met insertie van een brief van Adam Sasbout, 10 December 1552. OBC-Bruggeman, n. 43.

Tractatus (Adami Sasbout) de septem vitiis (hominis et de septem) donis Spiritus Sancti. OBC-Bruggeman, n. 75. Geciteerd als traktaat.

(C. Verburch) Sermoenen en Omilien van broeder Adam Sasbout. Ge-

meente-bibliotheek Delft, sign. Alg. VIII C. a. 13. Geciteerd als: Verburch.
Vita Adami Sasbout (onuitgegeven ontwerp-levensbeschrijving door Tilman Vosmeer). OBC-Bruggeman, n. 58. Geciteerd als Vita-Tilman.

b. Gedrukt.
Corte Bescrivinghe des levens van Adam Sasbout. OBC-Bruggeman, n. 71, gepubliceerd door pater Dalmatius v. Heel, BGBH 50, 1933, bl. 401-414.
Vita Adami Sasbout (auctore Sasboldo Vosmeer). OBC-Bruggeman, n. 45, gepubliceerd door pater Dalmatius v. Heel, AFH 24, 1931, p. 195 ss. Geciteerd als v. Heel AFH enz.
Opus Homiliarum cum Vita et Responsione adversus aemulum auctore M. Vosmeer. Coloniae Agrippinae 1613. Geciteerd als Vita-Michiel.
Fr. Adami Sasbout.... Opera Omnia. Coloniae Agrippinae 1575.
Deuote ende seer geestelijcke sermoonen.... by den gheleerden ende deuoten p. B. Adam Sasbout van Delft. ed. Loven 1614.

LITERATUURLIJST....

Met een * dienen ter algemene oriëntering.

ANALECTES pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique.
V. ANDREAS, Fasti Academici. Lovanii 1650.
M. BALEN, Beschryvinge der stadt Dordrecht. Dordrecht 1677.
R. BELLARMINUS S.J., De scriptoribus ecclesiasticis liber unus. Coloniae Agrippinae 1631.
* BIOGRAPHIE nationale de la Belgique 21, 1890, in voce Sasbout.
D. v. BLEYSWYCK, Beschryvinge der stadt Delft. Delft 1667.
R. BOITET, Beschryvinge der stadt Delft. Delft 1729.
B. de BONT, Delftsche vluchtelingen te Calcar. BGBH 20, 1895.
* M. de BRUIN, De „zalige" Adam Sasbout. St. Franciscus 55, 1940.
H. de BUKENTOP O.F.M., Medulla tritici sive substantia totius S. Scripturae. Lovanii 1703.
H. de BUKENTOP O.F.M., Paedagogus ad Sancta Sanctorum. Lovanii 1706.
H. de BUKENTOP O.F.M., Lux de Luce. Coloniae Agrippinae 1710.
* P. BULLER O.F.M., Twee waarlijk grooten in Franciscaansch Idealisme (niet in den handel). Alverna 1930.
A. CALMET O.S.B., Dictionnaire.... de la Bible. Geneve 1730.
I. a CASTRO O.F.M., Conciones super Evangelia Dominicalia, pars hiemalis. Antverpiae 1633.
R. CORNELY S.J., Historica et critica introductio in U.T. libros sacros. Parisiis 1887.
C. v. COUDENHOVE O.F.M., Compilatio chronologica Provinciae inferiosis Germaniae. Hs. in Prov. Arch. der Minderbroeders te Weert.
B. DERNOYE O.F.M., Medulla Evangelii. Antverpiae 1657.
* S. DIRKS O.F.M., Histoire littéraire et bibliographique des Frères Mineurs. Anvers 1885.
DOCTORIS Seraphici S. Bonaventurae Opera Omnia. Ad Claras Aquas 1898.
A. v. DUINKERKEN, Achter de Vuurlijn. Hilversum 1930.
A. v. DIJK O.F.M., Cornelius Musius (pro manuscripto).
G. ESTIUS O.F.M., In omnes Beati Pauli et aliorum Apostolorum Epistolas Commentaria. Parisiis 1653.
G. ESTIUS O.F.M., Annotationes in praecipua ac difficiliora S. Scripturae loca. Moguntiae 1667.
* F. de FELLER, Geschiedkundig Woordenboek. 's-Hertogenbosch 1845.
* J. FOPPENS, Bibliotheca Belgica, Bruxelles 1739.
* B. FREMAUT O.F.M., De Seraphiensche Palmboom (Meert). St. Truiden 1859-72.

A. GEMELLI O.F.M., Het Franciscanisme (vert. Ingen-Housz). Turnhout 1938.
D. GOIS = Damianus Goes, Urbis Lovaniensis Obsidio. Olisipone 1546.
* F. GONZAGA O.F.M., De origine seraphicae religionis. Romae 1597, Venetiis 1636.
W. v. GOUTHOEVEN, D'oude Chronijcke ende Historien van Holland. 's-Gravenhage 1636.
H. GRISAR S.J., Luther. Freiburg im Br., 1911-12.
D. v. HEEL O.F.M., Onbekende bizonderheden omtrent pater Henricus Sedulius O.F.M. NS 4, 1930.
D. v. HEEL, O.F.M., De Miraculen van Onser Vrouwen ende vanden heyligen Cruce te Delft. OGE 5, 1931.
D. v. HEEL O.F.M., Historische Sprokkelingen. NS 6, 1932.
G. HERINCX O.F.M., Summae Theologicae Scholasticae et Morales. Antverpiae 1702-07.
G. HESSE O.F.M., Pater Adam Sasbout van Delft. SA 15, 1909-16, 1910.
H. v. H(EUSDEN), Batavia Sacra. Bruxellis 1714.
M. HEIJER O.F.M., Delftse Broertgenskermis. NS 6, 1932.
M. HEIJER O.F.M., Quaedam de Adamo Sasboldo bio-biblographica. NS 12, 1938.
HISTORIE ofte Beschryving van 't Utrechtsche bisdom. Leiden 1719.
D. HOEVENAARS O.F.M., De Chronographia Provinciae Germ. Inf. van Franciscus Peri. CFN I, 's-Hertogenbosch 1927.
W. HOEVENAARS Ord. Praem., Uittreksels uit een handschrift van de XVIIe eeuw, de Franciscanen van de Nederlandsche Provincie betreffende. BGBH 20, 1895.
J. HUIZINGA, Herfsttij der Middeleeuwen. Haarlem 1928.
* H. HURTER S.J., Nomenclator literarius theologiae catholicae. Oeniponte 1906
H. JANSSENS O.F.M., Prodomus sacer. Antverpiae 1731.
H. JONGHEN O.F.M., Nuptiae Agni. Antverpiae 1658.
H. JONGHEN O.F.M., Vera Fraternitas declamanda confratribus sodalitatum. Antverpiae 1662.
J. a KEMPIS O.F.M., Decas scripturistica. Antverpiae 1693.
M. KEUL O.F.M., Vox clamantis in deserto, hoc est conciones in singulas totius anni Dominicas. Coloniae 1685-86.
W. KNUTTEL, Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek. 's-Gravenhage 1889-1916.
D. de KOK O.F.M., Monasticon Batavum. 's-Gravenhage 1942.
J. KRONENBURG C.ss.R., Neerlands Heiligen in later eeuwen. Amsterdam 1901.
J. KRONENBURG C.ss.R., Maria's Heerlijkheid in Nederland. Amsterdam 1904-31.
J. LAENEN, Kerkelijk en godsdienstig Brabant, deel II. Antwerpen 1936.
C. a. LAPIDE S.J., Commentaria in Omnes Divi Pauli Epistolas. Antverpiae 1635.
C. a. LAPIDE S.J., Commentaria in Acta Apostolorum, Epistolas canonicas et Apocalypsin. Antverpiae 1647.
C. a. LAPIDE S.J., Commentaria in quatuor prophetas maiores. Antverpiae 1654.
S. v. LEEUWEN, Batavia illustrata. 's-Gravenhage 1685.
P. MARCHANT O.F.M., Cophini fragmentorum panis Verbi. Gandavi 1665.
J. v. MIERLO S.J., Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde. Antwerpen 1930.
* A. MIRAEUS, Bibliotheca ecclesiastica. Antverpiae 1649.
W. MOLL, Kerkgeschiedenis van Nederland voor de Hervorming. Arnhem 1864-71.
A. a. MONASTERIO O.F.M., Martyrologium Franciscanum. Parisiis 1638.
J. MOLLER pr., St. Liduina van Schiedam. 's-Gravenhage 1942.
Dr. MONTIJN, Geschiedenis der Hervorming in de Nederlanden (1866).
* NIEUW Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel III in voce Sasbout.
P. v. OPMEER, Martelaarsboek ofte Historie der Hollandse Martelaren. Antwerpen 1700.
OUDHEDEN en Gestichten van Zeeland. Leiden 1721.
P. PAULY O.F.M., Prolegomena bipartita in S. Scripturam. Lovanii 1758.
A. v. PEER, Maria Jesse: de Delftsche Ommegang. BGBH 50, 1933.
PETAVIUS, Rationarium temporum. Amstelodami 1745.
P. POLMAN O.F.M., De wetenschappelijke opleiding van den Noord-Nederlandschen clerus saecularis in de XVIe eeuw. OGE 8, 1934.
J. PRINSEN, Geïllustreerde Nederlandsche Letterkunde. Amsterdam 1924.
A. PIJNACKER-HORDIJK, Kerkelijk Naaldwijk, Nijmegen 1898.
* A. de RAISSE, Ad natales Sanctorum Belgii Joannis Molani. Duaci 1626.
J. de RIDDERE O.F.M., Speculum apologeticum Fratrum Minorum. Antverpiae 1653.

RUELENS-de BACKERE, Annales Plantiniennes. Paris 1866.
* ROSNY-SCHNEIDER, Dictionnaire de theologie catholique. Paris 1939.
H. v. R(IJN), Oudheden en Gestichten van Delft en Delfland. Leiden 1720.
A. SANDERUS, Chorographia sacra Brabantiae. Hagae Comitis 1727.
W. SCHMITZ O.F.M., Het aandeel der Minderbroeders in onze Nederlandsche Literatuur. Nijmegen-Utrecht 1936.
S. SCHOUTENS O.F.M., Martyrologium Minoritico-Belgicum. Hoogstraten 1902.
H. SEDULIUS O.F.M., Historia Seraphica. Antverpiae 1613.
L. SURIUS, Commentarius brevis rerum in orbe gestarum ab anno 1500 usque ad annum 1567. Coloniae Agrippinae 1567.
SYNOPSIS Veteris Testamenti. Antverpiae 1698.
* F. SWEERTIUS, Athenae Belgicae. Antverpiae 1628.
J. THUS, Sasbout Vosmeer, aartsbisschop van Philippi i.p.i. ANK 1897.
J. THUS, Cornelius Musius, prior van 't Sint Aachtenklooster te Delft. BGBH 19, 1894.
J. TIRINUS S.J., In S. Scripturam Commentarius. Bruxellis 1645.
J. TOORENENBERG, Hinne Rode.... Archief 1889.
N. VERNULAEUS, Academia Lovaniensis libri III. Lovanii 1628.
L. WADDINGUS O.F.M., Annales Minorum. Ad Claras Aquas 1933.
J. WAGENAAR, Nederlandsche Historie. Amsterdam 1791.

Ao 1553. die S. Benedicti Abbatis in conventu Lovaniensi cum magna Sttatis opinione transijt R.Pr. Adamus Sasbout huius proae gemmula. natus is fuerat a°. 1516. 21a. Decemb. Delphis oppido Hollandiae honoratis parentibus a qbus pie et liberaliter educatus, dum scholas puer frequentaret condiscipulis et civibus moribus suis singulare specimen honestatis exhibuit, postea Ultraiectum missus graecas feliciter eras coniunxit latinis brevi Poetarum artes assecutus er Rhetorum tam fide extitit memoriae, ut 12. libos Aneidos Virgilij Maronis sine monitore recitare potuit, maioribus disciplinis adipiscendis intentus Lovanij in Castrensi pedagogie Philoae operam dedit, dein ad S. Theoloae studium aium adiiciens in Collegio Pontif: ubi etm sacerdotio fuit initiatus se dedit in convictum et disciplinam. Urebat eius mentem vita S. Francisci a S. Bonaven: conscripta et ad eius capescendum institutum unde dissuadentibus lt amicis Cathedralis Eccliae Ultraiecti Canonicatum constanter respuens, S. Theoloae Bacalaureus formatus existens graece et hebraice apprime doctus propositum complevit non diu post absoluto Relig: tyrocinio S. Theologe professor renuntiatus Isaiam prophetam et S. Pauli epis. ita interpretatus fuit ut dignitatem professoris tenuerit et de franciscana pfessione nil relaxaverit. Caeterum docentem illum et concionantem studiosis cum profectu morbus corripuit pulmonis ubi medicis contra tabem et sanguinis spuitionem nil proficientibus expiravit collacrymantibus oibq adstantibus fratribus. In mortui cellula quae cois erat nil aliud inventum erat nisi Christi in Cruce pendentis effigies in chartula sanguinolento colore respersa, Breviarium, Biblia, et collectitiae chartulae sive memoriarum libelli, quos indies providerat nec qd secularium amplius. Erat paupertatis adeo amans ut oblata per materteram mucinia ad excipiendum sanguinem recusaverit, soles novem prope annis non detriverit, non mutaverit; multa erudita scrpsit calculis Doctorum virorum cpbata ac provulgata saepius, qbus ppetuam sui memoriam posteris consignavit. Pro meritis tumulo in domo Caplari donatus fuit, ac varijs honoratus epitaphiis. demum ossa defuncti Adami refossa ante gradus altaris summi reposita et volente Illmo Philippensium et Ultaiectensium Archiepo Sasboldo Vosmero Vicario Aplico, Patris Adami ex sorore nepote, qui eiusdem Calvariam sibi tum reservavit postea ad Pres Proae Coloniae devolutam qbus in honore summo manet.

(Jacobus Polius) Classis XI. De Inferioris Germaniae Provinciae Hs. Prov. Archief O.F.M. te Weert blzz. 81-82.

P. Adamus Sasbout Delphius etiam in hoc Convtu floruit Lector trium Linguarum Graecae, Latinae, Hebraicaeq. peritissimus fuit. In cella pro Bibliotheca sicut erat paupertatis amantissimus praeter breviarium, Biblia cum suis scriptis quae et libenter erogabat petentibus, non aliud admittebat. Vir fuit magnae eruditionis sed pietatis maximae. Dum capesceret Religionem, mundo et suis hoc reliquit testamentum.

Quam sit vita brevis, quam sit vita lubrica, quamq. mors incerta, bonisq. praemia quaeq.arata sint tormenta malis, horum meditatio nostra est. Quod facimus, quod firmamus quod et esse perenne Optamus testamentum. salvete: valete Chare Pater, Chari Fratres, Charae sorores.

Multa scripsit docta et solida, quibus apud omnes sui nominis magnam peperit aestimationem, ut sunt Commentaria in Isai: prop. in epistolas paulinas et plura alia. Obijt non sine opinione sanctitatis A° 1553 aetatis suae 37° sepultusq. fuit lum in Capitulo huius Contus postmodum ossa translata sunt ad pedem summi Altaris in Choro, volente Illmo Philippensium et Ultraiectensium Archiepiscopo Sasboldo Vosmero Vicario Apostolico ex Sorore Nepote.

Origo, progressus et modernus status provinciae Germaniae Inferioris anno Domini 1647. Hs. copy Provinciaal Archief O.F.M. te Weert blz. 39 (De conventu Lovaniensi).

1553 10 Martii obiit Lovanii F. Adamus Sasbaut, seu Sasboldus de Delphis perfectione vitae, doctrina et typis praeclarus. Ultrajecti fuit discipulus Georgii de Mirapoix pro Linguis discendis, Lovanii in Castro pro Philosophia et in Collegio Pontificio pro Theologia. Sacerdos factus ad nostros transivit. Scripsit de sensibus S. Script. In Isaiam, in Ep. ad Rom. Galatas, Philippen. Ephes. Colossen. Timoth. Titum et Hebraeos. S. Petri et Judae; impressit Joaes Beeckman Coloniae 1568.
Item multas Homilias, orationem quodlibeticam de Ecclesia semper visibili et ejus Capite et Funebrem in obitu Dni Titelmanni praesidis Collegii Pontificii. Sancte obiit Lovanii 1553.

Petrus van den Haute, De Prov. Germ. Inf. Hs. Provinciaal Archief O.F.M. te Weert blz. 55.

BIJSCHRIFTEN VAN DOOP- EN TROUWBOEKEN VAN DE STATIE BREESTRAAT TE LEEUWARDEN

DOOR P. ROGERIUS BURGERS O.F.M.

Het Doopboek van de Statie der Minderbroeders in de Sacramentsstraat [1] te Leeuwarden wordt bewaard op het Gemeente-archief te Leeuwarden; het is een vierkant in 4°, in perkament gebonden, zeer goed bewaard en heel goed leesbaar, ja zelfs hier en daar keurig geschreven.

Wij willen ons hier slechts bezig houden met de aantekeningen, welke erin voorkomen. Hierbij dient te worden opgemerkt, dat het doopboek eerst begint in 1692, toen de Paters reeds enige tijd in de Sacramentsstraat waren gevestigd. Het eindigt met de opheffing van de statie in 1793.

Op het eerste schutsblad verso staat:

1738 obijt Mater mea Maria Van Baelen 21 Martij.

1739 obijt Matertera mea Cornelia Van Baelen 13 Junij.

1739 obijt Pater meus Adrianus Bavelaer 7 November.

Dit is dus later ingeschreven nl. door Pater Wilhelmus Bavelaer bij wijze van familiememorandum. Over deze Pater wordt gehandeld in de opvolging van het bestuur van de statie.

Op het tweede schutblad recto staat de pompeuze aanhef, welke povertjes eindigt: Catalogus Tertiariarum Professarum.[2]

Catharina Hermes professa est 4 Octobris Ao 1725.

Ackie Sibes vestita est 19 Octobris Ao 1725, Professa vero 8 Decembris 1726.

Charlotta Anna Bocquet vestita est 8 decemb. 1725, Professa vero 2 Februarij 1727.

Eeke Lollema vestita est 1736, professa vero 29 Aprilis 1737.

Dus een gehele Cataloog van 4 Derdeordelingen!, van welke de drie eerste onder Pater Weerts en de laatste onder Pater Banens zijn toegetreden tot de Derde Orde. Er zal in die tijd wel nergens een apart boek zijn aangelegd voor het klein getal Tertiarissen, maar gewoonlijk zullen zij wel in een of ander officieel boek, zoals hier in het doopboek zijn bijgeschreven.

De eigenlijke inschrijvingen van Doopsels beginnen op blz. 1 met de volgende inleiding:
Nomina baptizatorum a fre Materno Weerts, Ordinis frum Min. Recoll. Provinciae Germaniae inferioris Missionario leowardiensi a tempore quo intravit Missionem vulgo de Sacramentstraet vel breestraet 1692, 8 Octobris.
Pater Maternus Weerts [3] was een Leidenaar, geboren in 1647, geprofest te Leuven op 20 April 1668 en priester gewijd in 1672. Het schijnt, dat hij vóór zijn aanstelling te Leeuwarden al enige tijd in Friesland gewerkt heeft.
A. Tiara [4] gewaagt van hem met veel lof en noemt hem alleszins geschikt voor het missiewerk. En onmiddellijk daarop „ongeschikt", omdat hij bij het opdragen van het heilig Misoffer ietwat stotterde. De Oversten van de Provincie hebben hem evenwel met recht tot aan zijn dood in zijn bediening gehandhaafd, want hij was een zeer voorbeeldig en eerbiedwaardig priester, wat ook Tiara toegeeft.
In de lange jaren, waarin Pater Weerts te Leeuwarden gewerkt heeft, is geen aantekening gemaakt, want de eerstvolgende maakt op blz. 48 melding van zijn overlijden. Pater Banens schrijft: 1729 23 Julij intravi hanc missionem Leoward. vulgo de brestraat vel Sacramentsstraat, post habitas difficultates per tres menses, ita ut alias intrare debuissem 8 Maij. Frater Servatius Banens ordinis fratrum minorum Sti Franci recollectorum Provinciae germaniae inferioris. Praedecessor meus V.A.P. Weerts jubilarius obijt anno vitae suae 84, die vero quarto [5] Aprilis 1729.
Pater Weerts overleed dus na meer dan 60 jaren in de Orde te hebben doorgebracht, terwijl hij meer dan 56 jaren met de priesterlijke waardigheid was bekleed. Wegens zijn hoge ouderdom had de Pater eerst in de laatste jaren een socius of assistent.
Uit de bovenaangehaalde woorden zou men besluiten, dat Pater Banens de onmiddellijke opvolger was van Pater Weerts. Toch is dit niet zo. Zijn opvolger was Pater Joannes Van Caulil, die reeds enige jaren in Friesland werkzaam was en de assistent was van Pater Weerts. Het schijnt echter, dat hij voor deze bediening weldra onbekwaam bleek en zo werd hij na enige weken reeds vervangen door Pater Banens. Pater van Caulil ging niet zonder enige tegenstribbeling naar het klooster terug.[6] Hij was

geboren te Zevenbergen 22 Januari 1687, geprofest te Leuven 29 Juli 1708, priester gewijd in 1710 en overleed te Turnhout op 2 September 1736.

Pater Banens was geboren te Beek bij Maastricht. In het doopboek van Beek staat vermeld: 1692 28 Januarii Servatius filius Petri Banits (sic) et Mariae Wouters; Susceptores: Rd. Melchior Canisius (Huntjes) per Petrum Wouters et Catharina Hagens uxor . . . . Bartholomaei.

Tussen de data 22 Juni 1734 en 12 April 1735 tekende Pater Banens op blz. 60 aan:

Abfui a statione propter persecutionem nrae religionis, maar op 11 Juli vindt men toch twee inschrijvingen en wel een „apud D. Peerboom" zonder vermelding van plaats en een ander „apud Dominum van Houten in De Drooge Meer".

Nu weten wij dus, dat Pater Banens tijdens de algemene vervolging in Friesland ten jare 1734 is gevlucht en men zou menen, dat hij niet voor de vasten van 1735 is teruggekeerd, zoals Pater van Gorp in Bolsward.[7] Uit de kroniek van de statie van de Bonte Papensteeg blijkt evenwel, dat hij reeds in de herfst van 1734 terugkwam, zo niet in de statie van de Breestraat, dan toch te Leeuwarden.

In die kroniek staat duidelijk:

„Parem cum Banio sortem in famosa Sancti Joannis nocte subiit vener. pater Lanen, verum cum ei a confessionibus esset praenobilis domina Immega redeunte illa in autumno ex Hollandia in illius comitatu ipse in Frisiam rediit, in roborario dictae dominae latitaturus familiaeque serviturus."

Door tussenkomst dus van de Douarière Van Eminga (niet Immega) is de Pater naar Leeuwarden gekomen en verbleef in haar huis tot het volgend voorjaar.

Daaruit besluiten wij, dat de twee bovengenoemde doopsels toegediend zijn door een ander, al kan men uit het handschrift besluiten, dat Pater Banens ze schreef.

Enkele jaren heeft Pater Banens daarna nog doorgebracht te Leeuwarden, zoals in de volgende noot staat opgetekend op blz. 68.

N.B. quod 19ma Martij Ao 1738 captus fuit R. D. Banens missionarius hujus stationis, qui pro tota sua vita relegatus est ex hac

Provincia. Captus fuit in Festo S. Josephi circa meridiem intra 11mam et 12mam tendens ad domum Praenobilis Dni De Burmania, uno tantum die ac nocte debuit occludi in captivitate vulgo op het Blockhuys.

Terwijl de stemming van bestuur en volk van de stad nog altijd vijandig was, vertoonde Pater Banens zich „imprudenter" (zegt de kroniek), op straat en deze onvoorzichtigheid bracht hem tot gevangenschap en verbanning. Hij moest Friesland voor altijd verlaten. Later werd hij gardiaan te Rekem en biechtvader van de zusters Penitenten te Heinsberg, Roermond en Stockhem, in welke plaats hij stierf op 28 September 1751.

De aantekening hierboven is wellicht van P. Adrianus van Couwenbergh of misschien van P. Joannes van Amersfoort. Over deze beide Paters wordt gehandeld in de volgende noot op blz. 68.

Quod a Dnica SSae Triadis Anni 1738 deservitorem egerim in utraq. station. unde contigit aliquos baptizatos in hac, qui sunt alterius et in altera, qui sunt hujus stationis.

Daarop volgen drie doopinschrijvingen:

14 Julij 1738. . . . (Stat. P. Laenen).

18 Aug. 1738. . . . (Stat. hujus).

26 Aug. 1738. . . . (Stat. L.).

Toen de Paters Laenen en Banens van de beide Staties te Leeuwarden verbannen waren en niet zonder reden gevreesd werd, dat wellicht de beide staties door seculiere geestelijken zouden bezet worden, omdat de vroegere beschermer van de Paters Jhr. Minne Burmannia van Tjaerda reeds de priester Wibrandus van der Werf [8] erin gehaald had om de diensten in de beide staties te verrichten, zond de Provinciaal, Pater Martinus Puteanus, Pater Adrianus van Couwenbergh van Amsterdam naar Leeuwarden om de zaken te regelen. Hij slaagde wel en zo kon de Provinciaal tegen einde Mei Pater Joannes van Amersfoort van Megen naar Leeuwarden zenden. Deze bediende dan eerst, zoals uit noot 8 blijkt, beide staties, maar na enige maanden waren de gemoederen bedaard en kwam er weer een geregeld bestuur. Pater van Amersfoort bediende dan de statie aan de Bonte Papensteeg,[9] terwijl Pater Wilhelmus Bavelaer werd belast met die van de Breestraat. Pater Joannes van Amersfoort staat in het doopboek van de Sint Pieterskerk van 's Hertogenbosch vermeld als zoon van Hendrik

van Amersfoort en Helena Smits gedoopt op 18 Januari 1706. Hij legde zijn professie af te Leuven op 30 Juli 1726 en werd in 1729 priester gewijd. In het trouwboek van Ammerzoden komt hij voor op 16 en 23 Mei en op 6 Mei 1734 als plaatsvervanger van de pastoor bij een huwelijk. Hij overleed te Leeuwarden op 2 September 1759. De aangehaalde noot is dus wel van Pater van Amersfoort.

Op blz. 70 lezen wij: „N.B. Anno Dni 1738 ego Wilh. Bavelaer intravi hanc stationem vulgo in de Sacrament- ofte Breedestraet." Wilhelmus Bavelaer was geboren in 1711 te Bergen op Zoom en werd geprofest op 31 Augustus 1731 te Leuven. Te Leuven was de jonge priester de officiële concionator, toen hij in moeilijke omstandigheden aan het hoofd werd geplaatst van de statie aan de Breestraat te Leeuwarden en spoedig was hij ook vicarius in partibus Frisiae.[10] Uit deze benoeming blijkt wel, dat hij een zeer bekwaam en uiterst voorzichtig man was. In de volle kracht van zijn leven kwam hij te overlijden, op blz. 92: Anno Dni 1751 3 Augusti obijt V. P. Wilhelmus Bavelaar, aetatis suae anno 40, stationi huic servivit per 12 annos et 10 menses, post obitum ejus deservitorem egi usque ad 20 Augusti, et eadem die ego Arnoldus Arets pacifice stationem intravi vulgo de Sacramentsstraat ofte breedestraat.

Pater Arnoldus Arets was geboren te Erkelenz in 1703, geprofest te Lichtenberg 24 October 1722 en priester gewijd in 1726. In 1733 en 1735 (waarschijnlijk ter assistentie komend uit het klooster te Megen) vervangt hij de pastoor van Ammerzoden bij een huwelijk. Op 9 December 1740 is hij getuige bij een huwelijk in de Sint Franciscuskerk te Bolsward, waaruit afgeleid wordt, dat hij toen reeds socius communis was in Friesland.

Dertig jaren lang heeft hij de statie te Leeuwarden bediend en hij overleed 31 Mei 1781.

In het hier behandelde doopboek is ook vervat een register van de huwelijken of het trouwboek. Hierin staan nog enkele noten, welke de reeds vermelde aanvullen. Het trouwboek gaat van 1692—1794.

Op blz. 1 staat: Nomina eorum, qui a tempore quo ego intravi missionem leovardiensem, coram me matrimonium contraxerunt. Dit boek is dus ook begonnen door P. Maternus Weerts.

Op blz. 13 lezen wij: 23 Julij (1729) intravi hanc missionem vulgo de breestraat vel Sacramentstraat post habitas difficultates per tres menses ita ut alias intrare debuissem 8 Maij Frater Servatius Banens ord. fratrum minorum Sti Franci Recoll. Provinciae germaniae inferioris. Praedecessor meus V.A.P. Maternus Weerts jubilarius obijt anno vitae suae 84. Die vero 4 Aprilis 1729.
Op blz. 16 staat: Propter persecutionem debui discedere usque ad mensem April. 1735. Discessi 22 Junij (1734). Hier staat dus duidelijk de datum, waarop Pater Banens Leeuwarden verliet.
Blz. 19: Anno Dni 1738 28 7bris Ego Wilh. Bavelaer intravi hanc stationem, vulgo inde Sacrament - ofte - Breedestraat. Ad Majorem Dei Gloriam et proximi salutem.
Blz. 25: Ao 1751 vacat. Anno Dni 1751 20 Augusti ego Arnoldus Arets intravi hanc stationem.
Blz. 31: Matrimonium contraxerunt.... coram me F. Joe Bapta Druyts (in absentia Di Arnoldi Arets) 23 Aug. 1762.
Pater Joannes Baptista Druyts was in 1751 socius communis geworden en verbleef waarschijnlijk veelal te Leeuwarden. In 1764 werd hij principalis te Franeker. Hij was geboren te Gierle in België in 1702, geprofest te Leuven 15 October 1722 en priester gewijd te Roermond op 15 Juni 1726. In de jaren 1735, 1739 en 1743 heeft hij te Ammerzoden de pastoor vervangen bij een huwelijk. Hij woonde toen wel in het klooster te Megen. Hij overleed te Franeker op 11 Augustus 1773.
Blz. 36: Matrimonium contraxerunt.... coram me Michaele Ten Haeff assistente in Statione Leeuw: in platea de Sacramentsstraat 27 Nov. 1774.
Pater Ten Haeff was geboren te Rotterdam in 1733, geprofest te Erkelenz 19 October 1760 en priester gewijd in 1761. Hij werd in 1774 vanuit het klooster te Antwerpen als vast assistent geplaatst te Leeuwarden bij de oude Pater Arets. Toen deze op 31 Mei 1781 stierf, dacht Pater Ten Haeff zijn opvolger te worden. Maar dat viel tegen. Want op 16 Maart 1776 was door de Staten van Friesland een decreet uitgevaardigd, dat voortaan geen reguliere geestelijken in Friesland zouden worden toegelaten, maar dat zij, die op dat ogenblik daar in bediening waren, aldaar zouden mogen blijven. Volgens deze bepaling meende Pater Ten Haeff in zijn recht te zijn, om in Friesland, waar hij reeds zeven

jaren in bediening was geweest als assistent, ook te kunnen blijven als pastoor. De seculiere geestelijkheid oordeelde anders en ook de Nuntius Ignatius Busca, die wel wilde toestaan, dat Pater Ten Haeff als assistent bleef. In overleg met de Provinciaal bedankte deze daarvoor en zo werd de statie door de Minderbroeders verlaten en ging die over naar de wereldsheren. Pater Ten Haeff ging naar het klooster te Megen en werd in 1783 rector bij de Zusters Franciscanessen te Haren, waar hij 29 Juli 1809 overleed.
Blz. 41. Juncti sunt matrimonio.... coram me Hermanno Diepenbroek, qui 15 8bris 1781 factus est pastor in hac Statione Leowardiensi vulgo de Breedstraat.
Zo kwam dan de wereldgeestelijke Herman Diepenbroek, tot dan toe te Dokkum, naar de Breestraat te Leeuwarden, waar hij in 1794 overleed. Na zijn dood is de statie nog gepresenteerd aan de weleerwaarde Heer van Lith,[11] die er voor bedankte. Toen werd het huis en de inboedel door de Decemviri (de Armmeesters of Kerkmeesters, die voor de belangen van kerk en geestelijken zorgden) verkocht en de statie nam hiermede voor goed een einde, of zoals de kroniek kernachtig zegt: Statio abiit et obiit.

1 Vgl. A. Tiara, Annotationes blzz. 163 en179.
2 In 't vrouwelijk, alsof in die tijd de Derde Orde niet bestemd was voor mannen.
3 Archief voor het Aartsbisdom Utrecht Deel I blz. 90, waar geheel onjuiste jaartallen worden vermeld. Hij was ook enige jaren werkzaam te Ewijk (Doddendaal).
4 A. Tiara, Annotationes blz. 155.
5 In de kroniek van de statie staat 2 April als sterfdag.
6 Aldus in de kroniek „De Missionibus": de Missione Leovardiensi in de Breestraat in Provinciaal Archief Minderbroeders te Weert.
7 Zie R. Burgers O.F.M. De Statie der Paters Minderbroeders te Bolsward. Groningen, 1924, blz. 30.
8 Zie Archief voor het Aartsbisdom Utrecht Deel I blzz. 88, 90. Deel VIII blz. 91; Deel X blz. 30; Deel XX blz. 239.
9 Vgl. Archief van het Aartsbisdom Utrecht Deel I blz. 96. De datum, waarop hij met de bediening van de statie aan de Bonte Papensteeg belast werd, is onjuist.
10 Op 4 Juni 1745 komt hij als getuige voor bij een huwelijk in de Sint Franciscuskerk te Bolsward, waar hij misschien als vicarius een officieel of broederlijk bezoek bracht.
11 Waarschijnlijk bedoeld Abraham Josephus van Lith, geboren te Rossum 25 April 1753, sedert 1783 pastoor in „Het Meer" bij Heerenveen en aldaar overleden 26 Juni 1832.

OVER ENIGE ANNALEN EN KRONIEKEN VAN DE KEULSE PROVINCIE VAN DE MINDERBROEDERS

DOOR P. DR. WILLIBRORD LAMPEN O.F.M.

Voor de afscheiding van de Nederlandse Provincie van de Keulse in 1529 behoorden de meeste Nederlandse en Belgische kloosters tot de Provincia Coloniensis, zodat de historische bronnen van deze tevens van belang zijn voor onze streken.

Over „de litteraire bronnen voor de geschiedenis der Provincie Germania Inferior" hebben de Paters Beda Verbeek O.F.M. en Fidentius van den Borne O.F.M. reeds uitvoerig gehandeld.[1] Dank zij de welwillendheid van Pater Willibald Kühlmann O.F.M. te Dusseldorp en de ambtenaren van de Landes- und Stadtbibliothek aldaar, welke wij in April 1951 bezochten, kunnen wij over enkele ongedrukte bronnen nog enige nadere mededelingen doen. Ook in Munster op het Staatsarchiv ontvingen wij de grootste medewerking.

Onder de geredde documenten in Munster bevindt zich Ms. I, 258: *Compendium Annalium Ordinis Minorum S. Francisci ab initio Ordinis ad haec usque tempora ex variis auctoribus et archivis compilatum a Revmo P. Fr. Henrico Tempel, quarto Ministro Provinciali Prov. Saxoniae S. Crucis et totius Ordinis Definitore Generali Jubilario.*

Uit dit handschrift noteerden wij, wat voor de geschiedenis ten onzent enigszins van belang is.

Pag. 39: Anno 1569 Amstelrodami celebratur Capitulum Provinciale, in quo fratres Tertii Ordinis approbarunt et receperunt Decretum[2] Pii V et subjecerunt se Minoribus.

Anno 1572 Conventum Fratrum Minorum Zutphaniae Regularis Observantiae rapiunt Haeretici.

Anno 1573 Capitulum Provinciale servatur Neomagi. Conventus Embricensis destruitur.

Anno 1574 vacat.

Anno 1575 Ex locis Hollandiae pulsi Frates et Clarissae Coloniam refugiunt.

Anno 1577 Limburgo[3] ejiciuntur Fratres. Archiepiscopus Mogun-

tinus Daniel expellit Fratres Minores Moguntia et conventum dat Jesuitis.

Pag. 40: Anno 1582 Conventus Limburgensis redditur Fratribus Minoribus de Observantia.

Anno 1585 ....Conventus Neomagiensis redditur.

Onder de Annales nemen een eerste plaats in de *Annales almae Provinciae Coloniae Ordinis Fratrum Minorum Regularis Observantiae, nunc Recollectorum ab Ord. Seraph. exordio usque ad annum 1658.* Hs. Stadt-Bibliothek Düsseldorf, Bint. (2o), Ms. 2a, Bd. 1a (saec. 17). Over dit hs. wordt uitvoerig gehandeld in genoemde C. F. N. blzz. 39 vv. Er is echter nog een hs. van in Trier, Stadtbibliothek Ms. 1210. Dit is een hs. van papier uit de 17e eeuw en de *Annales* bevinden zich daar fol. 50-153 (320 x 202 m.m.). In de titel staat 1659. Op de rand van fol. 50 leest men: Anno 1655 perfectius rescripti sunt in codice egregio asseribus aeneisque clausuris proviso.

Na deze Annales, door Polius en Bürvenich samengesteld, volgen chronologisch de *Annales Ministrorum Provincialium Ordinis Fratrum Minorum almae Provincae Coloniae a prima origine eiusdem usque ad praesens tempus cum elencho omnium conventuum eiusdem Provinciae Coloniae anno Christi 1659* .... a me Fr. Adamo Bürvenich Provinciae Definitore et Chronographo conscripti. - Hs. Stadt-Archiv Köln. GA 199. Het handschrift is van papier, folioband in varkensleer gebonden, niet geheel gefolieerd, maar telt ongeveer 2000 blzz. Het hs. bevat vier delen: 1. de eigenlijke *Annales Ministrorum Prov.*, 220 blzz. 2. *Elenchus conventuum,* deels gepagineerd, deels gefolieerd, ongeveer 1000 blzz. 3. *Matricula Professorum* fol. 1065-1095; 4. *Matricula Defunctorum* fol. 1092-1101. Zie verder C.F.N. 1. c. blz. 41 v.

Een derde redactie zijn de *Annales seu Chronicon almae Provinciae Fratrum Minorum Strict. Observantiae Regularis seu Recollectorum.* - Hs. Stadt-Bibliothek Düsseldorf, Bint. (2o) Ms. 2b. Zie C.F.N. 1. c. blz. 42 vv.

Het werk beslaat elf delen in folio. Deel I, II en gedeeltelijk III zijn door Bürvenich geschreven van September 1665 tot Mei 1666. Van Deel I zijn er twee redacties Ia en Ib, met behulp van het materiaal, door Polius verzameld, samengesteld. Deel Ib bevat een aantal verbeteringen en aanvullingen.

Deel Ia telt 487 blzz. en 11 blzz. registers en loopt tot 1658.
Deel Ib telt 652 blzz. en 30 blzz. registers en loopt tot 1650.
Deel II telt met registers 733 blzz. en loopt van 1651-1670.
Deel III telt 621 blzz. en 29 blzz. registers en loopt van 1671-1699.
Deel IV omvat twee delen van resp. 233 en 227 blzz., heeft geen registers en loopt van 1700-1709. Dit deel en de drie volgende delen zijn door verschillende chronisten geschreven.
Deel V telt 506 blzz., heeft geen registers en loopt van 1710-1730.
Deel VI telt 608 blzz., heeft geen registers en loopt van 1731-1758.
Deel VII telt 658 blzz., heeft geen registers en loopt van 1758-1793.
Deel VIII telt 604 blzz., met een supplement en loopt van 1782-1792. Dit deel en de volgende delen zijn het werk van P. Polychronius Gassmann.
Deel IX-XI bevatten grotendeels contemporaine geschiedenis van Kerk en Staat.
Over de Orde, resp. de Provincie wordt gesproken in Deel IX op blzz. 35, 54-57, 66, 69-70, 85, 143-144, 151, 159-166, 392-394, 566-580, 585, 610-612. Het deel IX loopt van 1793-1794.
Deel X loopt van 1795-1796 in twee gedeelten resp. 493 en 267 blzz. Franciscaanse geschiedenis vindt men in het eerste gedeelte blzz .480-493 en in het tweede gedeelte blzz. 256-261.
Deel XI loopt van 1797-1798 en bevat ordegeschiedenis op blzz. 229-250.
De eerste acht delen liggen thans in Dusseldorp, Bint. ms. fol. 2. Deel IX en X te Aken, Stadtbibliotheek. ms. 95, Deel XI in het archief van de Keulse Provincie te Dusseldorp.
In Dusseldorp, Bint. (2o) ms. 1, T. 1-3 bevinden zich: *Annales Ingressus ac Progressus Fratrum Sti Francisci de Observantia in Conventum Civitatis Coloniensis Agrippinae ad Olivas nuncupatum, vulgo Zu den Olven vel Zu den Oliven.*
In dit hs. wordt een en ander verteld over de Clarissen, die uit de Hollandse steden verdreven, naar Coblenz en Keulen kwamen in de zeventiger jaren van de zestiende eeuw. Hierover hopen wij later wat naders mede te delen. Over de Martelaren van Alk-

maar en Gorcum wordt niets vermeld, zij behoorden ook niet tot de Keulse Provincie. Alleen noteerden wij blzz. 133 en 165: V. P. Arnoldus de Wit plura passus adversa en op blz. 189: V. P. Reinerus Clerix carceres et exilium passus.[4]

Volledigheidshalve zij hier genoemd een *Chronicon Nationale*, dat, naar ik meen, vermeld wordt in *Kirchengeschichtliche Studien P. Michael Bihl O.F.M. als Ehrengabe dargeboten.*[5] Het is een werk van Jacob Polius van het jaar 1630 en handelt over de Provincies van de „natio germano-belgica", beginnend met de Provincia Coloniensis. Pater Kühlmann meent, dat er over de aard en het verblijf van dit handschrift niets bekend is. En hij is op dit gebied een autoriteit.

Van belang voor de Nederlandse Provincie is het werk van P. Honoratus Herpers, die in 1782 overleed: *Descriptio brevis Ortus et Progressus almae Provinciae Coloniensis Fratrum Minorum S.P. Francisci Recollectorum.* De kroniekschrijver ontleent veel aan de *Annales Provinciae Coloniensis*, soms letterlijk. Het werk omvat eigenlijk twee handschriften. Het eerste, voor de Keulse Provincie geschreven en door de volgende chronista P. Gassmann verbeterd en aangevuld, tot 1780 lopend, ligt in Dusseldorp Landes- en Stadtbibliothek, Bint. (2o) Ms. 4. Het telt 276 blzz. (250 x 190 m.m.). Het tweede gedeelte was voor de Tiroolse Provincie bestemd en aan P. Vigilius Greiderer toegezonden voor zijn Germania Franciscana en werd later door P. Gaudentius Guggenbichler gebruikt.[6] Het hs. ligt in het archief van de Tiroolse Provincie O.F.M. te Hall in T., een fotokopie in het archief van de Keulse Provincie O.F.M. te Dusseldorp.
Op blz. 14 wordt o.a. vermeld:
(1572) „Neque Geusii praevalentes in Germania Inferiori pepercerunt Clarissis, sed iis de Briela fugatis, Fratres quoque ex Harlemensi, Leydensi, Gorcomiensi, Alckmariensi, Bolswerdiensi et Dordraceno conventibus discedere coegerunt, quorum plurima pars tum Coloniae apud amicos, tum in aliis Provincae Coloniensis Conventibus compacta fuit".
Over de „Martelaren" van Zutfen lezen wij in Deel II fol. 4r van de *Descriptio brevis* het volgende:

„1572 mense Decembri P. Theodorus Leut (of Lent) Neomagensis, Conventus ejusdem et Embricae Guardianus Zutphaniae crudele martyrium perpessus, dum in via a perduellibus haereticis, quos saepe verbo Dei carpserat, capitur, in nervum conjicitur, flammis aduritur, liquefacta resina perfunditur, aliïsque exquisitissimis tormentis ut fidem abnegaret, torquetur, ast iis incredibili patientia superatis vir constans in fide, capite plectitur, in 4uor partes dissecatur quem super murum civitatis non sine Catholicorum lacrymis suspenderunt. Martyrio consummato, Comes Monachi visione ipsum continuo inse (flo. 4v) quentis miserrimam interius lanienam perpessus est. Caput Theodori processu temporis semper speciosius apparuit et licet a Geuziis ferventi cacabo immergeretur, idem tamen permansit semper. Postea in Civitatis recuperatione Don Fredericus, Ducis de Alba Filius, Patris Theodori dissectas partes (ad quas cerei ardentes et vigiles columbae visae fuerunt) honoroficentissime tumulandas curavit. . . . Fuerunt et alii Martyres ex Observantia Zutphaniae et Arnhemii, de quibus Laurentius Surius [7] et alii.

1573. Fr. Eusebius Neomagensis laicus acerba pro Christi fide pertulit eo quod ornamenta et sacra vasa clam ad loca tuta trantulisset, virgis et spinis contortis acerrime dilaniatus".

Fol. 11r komt in de lijst van de Commissarii Generales Nationis Germano-Belgicae o.a. voor:

„anno 1556 Revmus P. Adrianus Zutphaniae Colon. min" en dezelfde anno 1559 als: „R. P. Adrianus a Zutphania Def. Gen. Aquilae".

Het auteurschap van P. Herpers blijkt o.m. uit een nota op fol. 1r van deel I der Descriptio: „Relatio Honorati Herpers Prov. Col. Chronol (ogi) Bonnae morantis".

Uit dit deel geven wij tot slot nog enige notities op Nederland betrekking hebbende.

Blz. 75: „Nicolaus Vigerius,[8] dum vixit saecularis sacerdos per Hollandiam et Frisiam usque in Norwegiam et Sueciam profectus animabat desolatos catholicos clam celebrans Missam, praedicans verbum Dei, etc. . . . . ao 1603 existens quinquagenarius Ordinem nostrum seraphicum Coloniae ingressus est et sequenti anno professus (Gardiaan te Keulen en dan Provinciaal) „hoc tamen non obstante, singulis annis descendit incognitus ad partes Hol-

landiae et Frisiae pro Catholicorum incredibili solatio donec.... ao 1614 P. Arnoldum de Witt Harlemiensem cum duobis aliis Ordinis et Provinciae nostrae sacerdotibus eo destinaret, qui ab illo tempore in Civitate Harlemiensi et in pagis Catholicis absque sacerdotibus christicolas.... in fide conservarunt". Hij overleed in 1649 (p. 198) „ob fidem catholicam saepius carceres et continuo insidias perpessus, tandem in pago Nortwick prope Harlemium a Catholicis sepultus".

Over het klooster te Utrecht vinden wij, overgenomen uit Polius' *Epitome* n. 44 het volgende (blz. 273):

Ultraiectensis Conventus antiquus. Anno 1279 cum ipsa urbe incineratus, deinde reedificatus, 1517 reformationem assumpsit et anno 1527 in Leydensi capitulo Provinciae Coloniae adscriptus, verum a Provincia Inf. Germ. detentus, donec anno 1578 haereticorum praedam ceperit (sic).

1 *Collectanea Franciscana Neerlandica* II (1931) blzz. 1-60 (C.F.N.).

2 Van 3 Juli 1568. Zie Wadding, *Annales* XX blzz. 568-571 en een Nederlandse vertaling van het decreet uit het Archief der Oud-Bisschoppelijke Clerezie (Inventaris blz. 15) gepubliceerd door D. van Heel O.F.M. in *Neerlandica Seraphica* 6 (1932) blzz. 329-335. Zie ook zijn: *De Tertiarissen van het Utrechtsche Kapittel*, Utrecht 1939, blz. 78.

3 De stad Limburg is bedoeld.

4 Zie voor het belang van deze kroniek ook C.F.N. 1. c. blz. 41 nota.

5 Kolmar (1944) blz. 106 v. (ed. P. Ignatius M. Freudenreich).

6 Voor zijn *Beiträge zur Kirchengeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts*, Bozen 1880. - Over een korte kroniek der Keulse Provincie in München, Archiv der bayr. Prov. (O.F.M.) 187, IIIa is mij alleen bekend, dat zij loopt van 1220-1628.

7 „Eodem anno Zutphaniae horribili supplicio affectus est a Geusitis Guardianus Franciscanorum eius urbis, ventre eius dissecto. Tandem cum sex aliis fratribus suspensus est". L. Surius O. Carth., *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum* etc., Coloniae 1586 blz. 838.

8 Zie D. van Heel O.F.M. in *Bijdragen ....van Haarlem* XXX, 16 vv: L, 24 vv.

EEN LIJDENSMEDITATIE VAN PATER VAN DEN IDSERT IN 1803

DOOR P. CUNIBERTUS SLOOTS O.F.M.

Een aantal jaren geleden ontvingen wij van Rector H. N. P. J. Berkhout te Amsterdam een afschrift van een brief van de bekende Jesuiet Pater Roothaan. Hierin gaf deze op 18-jarige leeftijd - de brief was gedateerd Amsterdam, 1803 Mei 25 en geschreven aan J. F. Gilles - zijn oordeel over een lijdensmeditatie, gehouden door Pater van den Idsert.

Theodorus van den Idsert (Idserd) werd geboren 21 Mei 1747 te Amsterdam. Hij werd geprofest in de Minderbroedersorde te Leuven op 3 September 1767 en 25 Mei 1771 te Roermond tot priester gewijd. In 1770 verdedigde hij theses te Roermond, in 1774 werd hij benoemd tot lector van de moraal en de controverse te Maeseyck. In 1776 werd hij missionaris in „De Boom" te Amsterdam. Daar overleed hij op 1 Januari 1819.

Wij laten thans het fragment van de brief volgen.

„. . . .Ik had naamelijk belooft U het een en ander, dat ik uit de Meditatiën geduurende den laatsten Vasten-tijd onthouden had, mede te deelen; dit zal ik dan nu doen.

Ik begin dan met Pater van den Idsert, die zo als gij moogelijk weet, geduurende deezen Vasten heeft gemediteerd. Ik behoef U niet te zeggen, dat deeze Pater, ofschoon hij in zijn voordragt wat wonderlijk is, echter wat de zaak zelve aangaat, dikwijls schoone gedachten heeft. Dit behoef ik u niet te zeggen, zeg ik, want het is eene aanmerking, die gij zelf meer dan eens gemaakt hebt. Nu, dit zelfde heeft dit jaar in zijne Meditatiën ook plaats gehad, en ik kan in waarheid verzekeren, dat ik in eenige jaaren, op welken ik in de Boomskerk heb hooren mediteren, 'er geen gewist is, waarin ik zoo voldaan ben geworden, als dit jaar door Pater van den Idsert, zoo dat ik niet twijffele of hij zoude zo hij zijne redenen met wat meerdere uiterlijke schoonheid, en met cierlijker en zuiverder woorden voorstellen, onder de eerste predikanten van deezen stad gereekend worden, want hij heeft 'er

gedaan zoo treffend, dat steene harten zouden moeten bewoogen zijn geworden, gelijk ééne van de laatste Meditatiën geweest is, waarin hij den toestand der Allerh. Maagd aan het kruis staande, met de leevendigste verwen afschilderde.
Edoch, helaas! na het eindigen van eene zoo zielroerende Meditatie kwamen 'er nog menschen uit de kerk, zoo weinig door het verhandelde getroffen, dat zij al lagchende even als uitzinnigen, langs de straat gingen, elkander vermaakende met op te tellen eenige woorden en houdingen, die de Pater te onpas gebezigd had. Dit is waarlijk beklaagenswaardig, en ofschoon ik gaarne geloof, dat die menschen zonder goede voorbereiding de kerk waren ingetreden, en ik twijffel ook geenszins, of de redenene zouden meer treffen, als zij zo wel voor het uiterlijke als voor het innerlijke schoon waren; ten minste zulke menschen zouden dan dergelijke aanmerkingen op den predikant niet kunnen maaken, en zo zij al niet verbeterd wierden, zij zouden ten minste gene gelegenheid hebben, om met het gezegde den spot te drijven. Dit kan mede tot een bewijs strekken, dat een Priester, die tegelijk Predikant moet zijn, op de welsprekendheid zich dient toe te leggen, waar door hij de zwakheid der menschen, die gaarne het nuttige bij het aangename gepaard zien, eenigszinds tegemoed koomt.
Zijne text was: In charitate perpetua dilexi te; ideo attraxi te miserans. Ierem. XXXI. 3. Een text, zeer wel geschikt, dunkt mij, tot eene Meditatie over het Lijden."

Latijnse perkamenten brief van Broeder Matthias Wenss (Weijnsen) van Dordrecht aan de Prior en Monniken van het klooster van St. Andreas van de Carthuizerorde bij Amsterdam, hun belovende gemeenschap van Missen, diensten, gebeden, vasten, disciplinen, penitentien, predicaten enz. welke zouden gedaan worden door de Broeders en Zusters van St. Clara, door de Broeders en Zusters van Penitentie, welke onder zijn gehoorzaamheid staan. Datum in conventu nostro Amstelredamensi anno Domini millesimo quingentesimo quarto Julii die....
Het origineel op perkament met afhangend zegel berust in de Universiteitsbibliotheek te Leiden. De brief is afgedrukt in De Navorscher, dl. 70, 1921, blz. 246-248.

In 1432 plaatste men in de St. Bavokerk te Haarlem een hoge en kunstrijke preekstoel „waarop een Minderbroeder van Amsterdam het eerst een sermoen hield". Aldus Moll, Kerkgeschiedenis II (3), blz. 180, waar verwezen wordt naar Oudheden van Kennemerland, blz. 20.

In de Oude Kerk te Amsterdam vindt men bij het inkomen van de Zuider kerkdeur een grafsteen, versierd met de wapens van van der Schelling en Banning. De steen is geplaatst onder en achter de eerste hoge zitbanken. Het volgende grafschrift is op deze steen te lezen: Hier is begraven Henrick Koemans van der Schellinck, stierf int jaer M.CCCC.XCV opten xiii dach in Septembre, daerna stierf int jaer M.CCCCC margriet Dircks syn huysvrouw opten xii dach in Januario. God verleene alle gelovige zielen vrede.
Deze Henrick Koemans van der Schellinck, een vermogend burger der stad Amsterdam, was een der stichters van het Minderbroedersklooster te dier stede. (De Navorscher dl. XV, 1865, blz. 236).

Giften door de Staten Generaal toegezegd 1610-1630.
Die St. Generaal ordonneren enz. te betalen aen W. A. van Co-

len Doctor Theologie Guardiaen des Franciscaner klooster binnen Munster, Joannes Frederici van Dorneburgh desselvigen Vice-Guardian ende Anthony Willich van Glabbach Institutor Novitiorum int voorschr. Clooster ende haer begeven hebbende binnen Groeningen totte professie van de Gereformeerde Religie, achtien ponden van xl gr. deselve toegeleet tot een viaticum . . . . Gedaen den X Septembris XVJc sesthien. (De Navorscher, dl. 28, 1878, blz. 115).

Groninger Volks-Almanak voor 1843 zegt op blz. 83 in een artikel over het burger weeshuis:
dat dit vroeger een klooster van Nonnen of Bagijnen van Sint Clara was en vroeger het Olde Convent en later het klooster van de geestelijke maagden heette. In dat klooster is begraven Johannes Wessel Gansevoort, die er zijn laatste dagen had doorgebracht. Zie blzz. 84, 87 vv. en verder Muurling, Commentatio historico-theologica de Wesseli Gansfortii cum vita, tum meritis in praeparanda Sacrorum emendatione in Belgico Septentrional (Utrecht 1831) blz. 90, waar echter gesproken wordt van „coenobium Spiritualium Virginum". Johann Friedrich in zijn werk: Johann Wessel. Ein Bild aus der Kirchengeschichte der XV Jahrhundert (Regensburg 1862) spreekt blzz. 108 en 112 van een „Frauenkloster" en „Nonnenkloster".

In de cataloog van de incunabelen nr. 22 van het Museum Meerm. Wesr. te 's Gravenhage vindt men genoemd:
Ludulphus de Saxonia Carthusianus. Boeck van den leven ons Heeren ihesu christi. Antwerpen, Gheraert de Leeu, 1487.
Op blz. 306a leest men:
„Dit boec hoert toe den susteren van sinte marien convent binnen Haerlem in Sinte Jans straet ende heeft ghegeven pieternel dirck dr. en Maretgen Maertens dr. onse susteren tot een testament".
Dit klooster was een Tertiarissenklooster.

Het Minderbroedershuis te Hasselt door P. Albanus Heysse O.F.M. (Hasselt 1908) handelt over het bestaan en de ligging van een huis te Hasselt, waar, vóór 1634 een of meer Minderbroe-

ders „hun logist hadden", zoals Pater P. Vaele zich uitdrukt in zijn boek „Onze L. Vrouwe van Hasselt. T'Antwerpen 1660" blz. 56. In dit huis verbleven de Minderbroeders uit Sint Truiden, wanneer zij te Hasselt assistentie verleenden. Zij werden stationarii genoemd, als belast met de stationes, wanneer zij op bepaalde dagen nl. de priesterlijke bedieningen uitoefenden.
Zij werden ook wel Terminarii genoemd, omdat zij hun ambt uitoefenden binnen het termijn van hun klooster. Zij gingen dan ook wel op „termijn" voor hun klooster aalmoezen vragend.
Uit een verzoekschrift blijkt, dat 9 December 1577 Hendrik van Leuven terminarius was. Hij noemt zich „B. henrick van lueve, onweerdig president ende vicaris der mindèbrueren binnen S. Truijen".
Op 20 Augustus 1573 had Pater „Joos president vanden convent der minrebrudere binnen S. Truijen" reeds een som gelds ontvangen tot reparatie van het huis.
Voor die tijd (1534) is er al sprake van „Br. Jan Titelmans Minrebrueder te S. truyden" prediker te Leuven. En in het testament van Margareta van Hasselt, weduwe van Lambert de Fologne, 1338 Februari 11 komen als ondertekenaars voor: Br. Walwans en Br. Henricus bijgenaamd Anceps.

In het Weekblad „Het Kempenland" schreef in 1897 Fr. Waltman van Spilbeeck enige artikelen over het voormalig Minderbroedersklooster te Herenthals.
Dit klooster dateerde van 1472. Bij de uitdrijving door de Fransen op 30 Januari 1797 was gardiaan Jan van Bogget, oud 68 jaren van Weert; vicarius was Jan Deschamps, oud 53 jaren, van Retie. Het klooster was ook bewoond door broeder Antonius Copermans, oud 50 jaren, van Tilburg.

Broeder Arnt Stamelaert, gardiaan van het klooster der Minderbroeders te s' Hertogenbosch, geeft vidimus van de brief d.d. 1387-Nov. 7.
Zie Drossaers, Archief van den Nassauschen Domeinraad, Reg. n. 784 en Reg. 942 (1407-Aug. 13).

LIMBURGSE MINDERBROEDERS

DOOR JAN VERZIJL

Theodorus van der Smitsen, ged. Roermond 4 Maart 1611, zoon van Johan van der Smitsen en Catharina van der Aa, geprofest 1629(?), was lector in de philosophie, verbleef in het klooster zijner orde te Venlo in 1637,[1] lector in de theologie en instructor van de clerici te Roermond (1641-1644), lector in de theologie te Venlo (1644-47), gardiaan te Heinsberg (1647-49), vicarius te Roermond (1649-50), gardiaan te Roermond (1650-53), Pater van de Annuntiaten te Venlo (1653-1656), en lector moraal aldaar (1653-55), gardiaan en lector moraal te Erkelenz (1656-60), gardiaan en lector moraal te Roermond (1660-63), definitor en Pater Clarissarum te Roermond (1663-66), gardiaan te Venlo (1666-68), als opvolger van Andreas van Ophem.[2] Hij overleed in die hoedanigheid 5 Dec. 1668; Hij is bekend geworden als de bouwheer der kerken te Heinsberg en Erkelenz, en herstelde ook in 1664 het Clarissenklooster te Roermond, dat in 1664 door brand was vernield. Ook had hij een grote godsvrucht tot Maria Onbevlekt Ontvangen; en stond bekend als een fijne kloosterling.[3]

Philippus Henricus Franciscus Schenck van Nydeggen, ged. Sevenum 23 Juli 1671, zoon van Martinus S. v. N. luitenant-drossaard van het ambt Kessel, en Maria Margaretha van Boeckhorst, werd geprofest te Erkelenz 17 Maart 1691, priester gewijd 1695, lector moralis te Venray (1701), vicarius te Venlo (1702, 1704, 1705), vicarius te Venray (1707), gardiaan te Heinsberg (1708, 1710), vicarius te Leuven (1711, 1713), gardiaan te Venlo (1714-1716), Pater van de Tertiarissen te Antwerpen (1717, 1719), Pater van de Annuntiaten te Venlo (1725, 1726). Hij overleed te Venlo 25 Dec. 1727.[3]

Gaspar of Casparus Schenck van Nydeggen, ged. Sevenum 12 Januari 1669, broeder van de voorgaande, geprofest te Leuven 21 Nov. 1689, priester gewijd 1693, was instructor te Leuven

(1699, 1701, 1702), gardiaan te Venray (1704, 1705, 1710, 1711, 1732), praeses aldaar (1737), gardiaan (1738, 1740), vicarius te Mechelen (1707, 1708), Pater der Tertiarissen te Aldekerk (1713, 1714, 1725, 1726), gardiaan te Thienen (1716, 1717), gardiaan te Roermond (1722), Pater der Annuntiaten te Venlo (1719), definitor (1729, 1731, 1744), gardiaan te Venlo (1728), jubilaris (1738). Hij overleed te Venray 17 Jan. 1753.[3]

Reinerus Jacobus Schoncken, ged. Roermond 25 Juli 1684, zoon van Sebastinus Schoncken en Elisabeth Severins, geprofest te Erkelenz 20 Oct. 1705, priester gewijd 1707 (of wel 1708 of 1710), was lector in de philosophie te Diest (1713, 1714, 1716), lector der theologie te Brussel (1717, 1719, 1722, 1725), gardiaan te Venlo (1726), gardiaan te Tongeren (1728), Pater van de Poenitenten te Stockhem (1729, 1732, 1734, 1735). Hij overleed te Stockhem 19 Mei 1737.[3]

Christianus van Darth, ged. Venlo 10 Nov. 1692, zoon van Henricus van Darth en Christina Maria Coebergh, werd geprofest te Leuven 21 Febr. 1713, priester gewijd 1716, was lector in de philosophie te Venlo (1717-1722), lector in de theologie te Roermond (1725-1729), gardiaan te Venlo (1731-1734), pater van de Tertiarissen te Aldekerk (1734-1735), gardiaan te Venray (1737-1738), waar hij 5 Juni 1738 overleed.[4]

Bartholomeüs Schoncken, ged. Venlo 22 Maart 1728, zoon van Arnoldus Schoncken en Ida Behet, werd geprofest te Erkelenz 20 Jan. 1750, priester gewijd te Antwerpen 18 Maart 1752. Hij was vicarius te Lichtenberg (1762), instructor aldaar (1764), instructor te Leuven (1765, 1767), gardiaan te Reckheim (1768-1771), instructor te Leuven (1771), vicarius aldaar (1772), Pater van de Annuntiaten te Maastricht (1773, 1774), gardiaan te Erkelenz (1776, 1777), vicarius te Brussel (1779), vicarius te Venlo (1780, 1785), gardiaan te Venlo (1786-1789), overleed aldaar 10 Dec. 1792.[5]

Leonardus Wassenbergh, ged. Venlo 22 Mei 1735, zoon van Hendrik Wassenbergh en Maria Gertrudis Hermans, geprofest te Er-

kelenz 1 Maart 1755, priester gewijd te Roermond 9 Juni 1759. Hij was lector moralis te Venlo (1761), lector philosophie te Venlo (1762-1765) en te Turnhout (1765-1767), lector in de Theologie te Mechelen (1767-1773), gardiaan te Halle (1773-1776), Pater van de Annuntiaten te Venlo (1776-1779), gardiaan te Weert (1779-1782), Pater van de Annuntiaten te Venlo (1782, 1785, 1786, 1788, 1789, 1791), gardiaan te Venlo (1792), waar hij volgens de gegevens uit het Provinciaal Archief van de Minderbroeders in Nederland te Weert 20 October 1793 overleed. Volgens de genealogie Wassenbergh en een familie-chroniekje Wassenbergh-Brincky-Wolters-Verzijl in mijn bezit, overleed hij echter op 21 Oct. 1792.[6]

Hermanus Dinckels, ged. Venlo 1 Febr. 1722, overl. Leiden 27 Juli 1808, zoon van Wilhelmus Dinckels en Gertrudis Homus, geprofest te Erkelenz 20 Oct. 1741, priester gewijd te Roermond 3 April 1745. Hij was lector in de moraal te Heinsberg (1749), missionaris te Leiden sedert 1750, waar hij in 1784 hoofd van de statie werd.[7]

Petrus van Vogelsanck, ged. Venray 15 Mei 1642, overl. aldaar 1 Maart 1707, zoon van Petrus van Vogelsanck en Petronella (of Peerken) Alarts, geprofest 30 Nov. 1662, priester gewijd in 1666. Hij werd in 1685 pastoor te Ammerzoden met jurisdictie over Hedel, Kerkwijk en Hemert, bedankte in 1700.[8]

Hermannus de Paderborn, ged. Venray 31 Aug. 1666, overleden aldaar 1 Jan. 1715, zoon van Paulus de Paderborn en Sibilla Maes de Lookeren, geprofest 29 Oct. 1686, priester gewijd in 1690. Hij voltrok 16 Juni 1708 met toestemming van de pastoor van Venlo in de St. Martinuskerk aldaar het huwelijk van zijn neef Joannes Arnoldus de Paderborn en Anna Catharina Delhaeff (Delsart).[9]

Caspar van Blitterswijck, kloosternaam Ludovicus, ged. Venlo 8 April 1654, zoon van Goswinus van Blitterswijck en Catharina Ulender, werd in 1680 toegelaten als predikant en biechtvader, woonde ook te Hasselt. Sedert 1690 woonde hij in het klooster zijner orde te St. Pieter bij Maastricht. Vanaf 7 Juni 1692 treedt

hij te St. Pieter als plaatsvervanger van de pastoor op. Ook is hij wel stationarius en terminarius geweest. Hij overleed te St. Pieter 14 Aug. 1699.[10]

Guilielmus of Wilhelmus Clucker, ged. Venlo 17 Dec. 1695, overl. Venray 18 Febr. 1761, zoon van Matthias Clucker, posthouder te Venlo, en Helena Raeymaeckers, werd in het klooster Lichtenberg te St. Pieter bij Maastricht geprofest 1 Juli 1716 en in 1718 priester gewijd. In 1722 werd hij als biechtvader en predikant toegelaten, was vicarius te Heinsberg (1729-1735), gardiaan te Maeseijck (1735-1738), Vicarius te Venray (1738-1741), Pater van Annuntiaten te Venlo (1741-1744), gardiaan te Venray (1744-1747, 1750-1753, 1755-1756, 1759-1761), Pater van de Tertiarissen te Aldekerk (1747-1750, 1753-1755, 1756-1759).[11]

Michael Wilhelmus van Doesborgh, ged. Venlo 27 Dec. 1744, overl. Venray 11 Juli 1798, zoon van Christianus van Doesborgh en Cornelia Gelissen, werd geprofest 30 Oct. 1776 en overleed als lekenbroeder-kleermaker in het klooster zijner orde te Venray.[12]

Gerardus Scherkens, ged. Venlo 14 Mei 1741, zoon van Jan Willem Scherkens en Anna Sophia Boermans, werd geprofest te Erkelenz 19 Maart 1766, priester gewijd te Roermond 20 Dec. 1766, voltrok te Venlo 4 April het huwelijk tussen zijn neef Joannes Gerardus Scherkens en Clara Elisabeth Mertens, werd toegelaten als biechtvader en predikant in 1770. In 1771 en 1776 komt hij voor als assistent te Wanssum. Na de suppressie van het klooster zijner orde te Venray, was hij kapelaan of vicarius van het altaar van het H. Kruis te Kaldenkerken, waar hij 7 Mei 1808 overleed.[13]

1 *Dr Doppler*, Bijdragen tot de kerkelijke geschiedenis van Maastricht en Limburg in „De Maasgouw" XXXVII (1915), blz. 23.
2 *Fr. G. Hesse* O.F.M. Het voormalige Minderbroedersklooster te Venlo (1911), blz. 63.
3 Gegevens uit het Provinciaal Archief der Minderbroeders te Weert.
4 *J. Verzijl*, Genealogie van Darth; Provinciaal Archief van de Minderbroeders te Weert; Recommendatieboek van de Minderbroeders te Venray; Accoord H. van Darth en zijn kinderen dd. Grave 1 Aug. 1716 voorheen in bezit van wijlen Dr. J. B. M. Coebergh te Amsterdam.
5 *J. Verzijl*, Genealogie Schoncken; Provinciaal Archief van de Minderbroeders te Weert.

6 *J. Verzijl,* Geslacht Wassenberg in „Limburg's Jaarboek" XXIII (1917), blz. 44; Provinciaal Archief van de Minderbroeders te Weert.
7 *J. Verzijl,* Genealogie Dinckels; Provinciaal Archief van de Minderbroeders te Weert; *J. Verzijl* in Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel VIII (1930), kol. 397-398.
8 *L. Schutjes,* Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch III, blz. 114; *Van Gils,* Katholijk Meijereijsch Memorieboek, blz. 219; Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, Dl. 8, blz. 453. Provinciaal Archief van de Minderbroeders te Weert; *J. Verzijl,* Genealogie van Vogelsanck.
9 *J. Verzijl,* Genealogie de Paderborn; Provinciaal Archief van de Minderbroeders te Weert.
10 Doop, huwelijk en overlijdensregisters van St. Pieter bij Maastricht, Provinciaal Archief van de Minderbroeders te Weert; De Maasgouw I (1879), blz. 80; *J. Verzijl,* Genenealogie van Blitterswijck, in „Limburg's Jaarboek" XXVII 1921), blz. 108; *Pater Dalmatius van Heel O.F.M.* Het Minderbroedersklooste Lichtenberg bij Maastricht genaamd „Slavanten" (Gouda 1951), blz. 74, 90, 92.
11 *J. Verzijl,* Genealogie Clucker; Provinciaal Archief van de Minderbroeders te Weert.
12 *J. Verzijl,* Genealogie van Doesborgh; Recommandatieboek van de Minderbroeders te Venray; Provinciaal Archief van de Minderbroeders te Weert.
13 *H. J. F. Boermans* en *J. J. M. H. Verzijl,* De Familie Boermans (Venlo 1925), blz. 89-90; *Johan Finken,* Die Stadt Kaldenkirchen, 1ster Teil. S. 167, Provinciaal Archief van de Minderbroeders te Weert.

In Catalogus van een belangrijke verzameling zeldzame en merkwaardige boeken der 17e -19e eeuw van J. L. Beijers te Utrecht 1949) komt voor onder:
53. (Assum, J. v.), De minder-broeder, of het kasteel Vredenburg. Oorspr. verhaal uit den 80-jar. strijd met Spanje. Dordr. 1840. 2 dln. in 1 bd. m. 2 gelith. tit. hled.

In 1349 vestigden zich de eerste Clarissen in 's Hertogenbosch. Uit Hoogstraten kwamen dezelfde zusters naar Boxtel. Van haar ligt een handschrift op de Bibliothèque Nationale te Parijs. Zie W. Lampen O.F.M. Van Brabantse Clarissen in Brabantia Nostra I (1935-1936) blzz. 23-24.
Onder titel: Oude Kerstliederen in Brabant publiceerde daar blzz. (67-68) G. Ruygers twee liederen van deze Clarissen. Deze liederen richten ons naar het mysterie van Kerstmis.

In: a small collection of interesting books (J. L. Beijers, Utrecht) 1952 wordt vermeld:
86 Boenerus, J., O.F.M. Delineatio historica fratrum provinciae Germaniae inferioris a geusiis in odium fidei crudeliter occisorum. — Historische afbeeldinghe der Minder-broeders van de Ned. provincie, die om 't gheloof wreedelijck van de Geusen ghedoodt zijn. Antv., ex off. Plantiniana, Balth. Moreti, 1635. 4to. Calf, top gilt. Uncut. With titlevignette, dedicatory arms and 20 very fine copperengravings by Pauwels representing the torments of the Dutch Franciscan friars. — Printers mark on last leaf. (60-70) Funck p. 281. — Nice copy (first leaves dampstained) of a rare book.

S. Mechtildis. Vijf boecken der gheestelijker gratien. Inhoudende hare alder-innigste familiearigheydt met Christo. . . . Overgheset door J. v. d. Zype, O.Min.
Brussel, L. en C. de Grieck, 1648, hoorn, bd. Met zeer fraaie titelpl.

Cataloog van Leeuwen 20 Januari 1913 nr. 227. Zie Dirks blz. 202.
Borght. Joannes van der-. Cort verhael van de geboorte, afcomste, leven, wondere daeden en mirakelen van den H. Antonius a Padua.
Antwerpen. M. Everaerts, z.j. led. bd. Zeldzame druk.

Cataloog van Leeuwen April 1914 nr. 241.
Dirks blz. 293.
Men zal dit werk moeten vergelijken met:
La source miraculeuse et féconde des grâces ouverte, et présentée à vous ceux, qui sont assaillis des maux de cette vie, qui jaillit du pied des autels du glorieux S. Antoine de Padoue door Pater Daniel Natalis.
De derde uitgave werd met goedkeuring van de Provinciaal 1688 gegeven. Maar de goedkeuringen van een Lic. en Theol. en van de Vicaire Général van Luik hebben de jaartekening van 1671. Dat zal dus het jaar geweest zijn van de eerste editie. Dirks dateert de uitgave van van der Borcht in 1676.

In Cataloog Veiling 204 van Burgersdijk en Niermans te Leiden werden vermeld:
1362 Bart(h)olomaeus Engelsman (Anglicus). Van den proprieteyten d. dingen. Haerlem, Jacob Bellaert, 1485. M. talr. oudtijds uit de hand gekleurde houtsneden, initialen in rood en blauw. Fol. In blind gestempelde leder. bnd. over hout. (bnd. iets beschadigd).
GKW 3423. Campbell 258. Met het eerste blanco blad. Blad 30 (houtsnede, v⁰ blanco) en het laatste blanco blad ontbreken.
1405 Gherit vander Goude, 1507. Dat boexken vander missen. „The booklet of the mass". The 34 plates described, a. explanatory text of the Flemisch or. transl., w. illustrative excerpts fr. contemporary missals a. tracts, by P. Dearmer. Lond. 1903. M. Pltn. Gr. 8⁰. Or. h. linn. — Alcuin Club Collections nr. 5

Over de Agens Nationis Germano-Belgicae bij de generale Curie te Rome was tot heden weinig openbaar bekend, ofschoon gedurende twee eeuwen (1636-1837) deze er aanwezig was.
Pater Julius Reinhold heeft een belangrijk artikel gepubliceerd in Archivum Franciscanum Historicum 42 (1949) blzz. 37-94, getiteld: Der Roemische Nationalagent der „Natio Germano-Belgica", Ein Beitrag zur Geschichte der „Natio Germano-Belgica" (1526-1818) und zur Verfassungsgeschichte des Franziskanersordens. Hij bespreekt eerst de stichting van deze instelling, dan de juridische twist om de benoeming van de Agens, de ondervonden moeilijkheden van Franse en Spaanse zijden, vervolgens handelt hij over verblijf en onderhoud van de Agent, diens taak, rechten, plichten en privileges, zijn positie in Aracoeli en hij besluit met een lijst van de Agenten.
Onder hen was van de Nederlandse Provincie: Adrianus Huberti 1644-1649 Mei 7, op welke dag hij overleed.
Van 1651-1656 vervulde de taak Petrus de Hullegaerde.
Zoals Pater Adianus Huberti moest hij speciaal de zaak van de Martelaren van Gorcum behartigen.
Bonaventura van de Sande was agens van 1661-1665 en van 1668-1669. Hij had moeilijkheden met Petrus de Hullegaerde. Ook was er in 1668 een Pater Matthias Brassen als Agens in Curia Romana pro causa Recollectionis.
Van 1665-1668 was agens geweest Pater Jacobus Tielens.
Carolus de Coudenhoven bekleedde het ambt van 1670-1671. Zijn socius: Ignatius de Broeyer volgde hem op en bleef tot zijn benoeming tot definitor-generalis in 1677. Hij bracht de zaak van de Martelaren van Gorcum tot een goed einde. Philippus Corselius was agens van 1683-1690.
Na hem volgde pas in 1736 een Pater van de Nederlandse Provincie, nl. Pater Aegidius de Leeuw, die tot 1742 bleef. Zijn socius was Pater Dominicus Bourbon. Petrus van den Haute werd benoemd in 1772 en bleef tot 1778.
Van 1803-1815 (?) werd ten slotte het agentschap waargenomen

door P. Reinerus Daemen. Hij was toen al 18 jaren poenitentiarius te Rome geweest. Zijn opvolger - die tevens de laatste agens is geweest - was de Antwerpenaar Johannes Antonius Pluck. Na diens dood werd de Agentia in Aracoeli te Rome een Hospitium van Hollandia.
Een soort herleving en voortzetting van de Natio Germano-Belgica begon in 1856. Pater Bernardus van Loo van de Belgische Provincie - de man, die voor het herstel van de Nederlandse Provincie ongemene verdiensten heeft gehad - werd toen Procurator generalis. Van 1869-1881 trad als zodanig op Pater Cornelius van Werkhoven.

In ons Geestelijk Erf Maart 1952 handelt L. P. M. J. Heere O.S.C. over een Nederlandse Antifoon.
Het betreft de antifoon Haec est praeclarum vas, welke tot de dag van heden bij de volgelingen van Sint Franciscus dagelijks gebeden wordt. Men vindt in deze bijdrage heelwat literatuur aangewezen.

Hier en Veraf, Verzen van E. van Kroonenburg O.F.M. Maastricht, N.V. Leiter-Nypels, 1936, bevat o.a. Rozenkrans van de zeven Vreugden (blz. 21), Met Franciscus bij het Kruis (blz. 33), 't Slotklooster der arme Clarissen (blz. 35), Het Antoniusbeeldje (blzz. 82-83).

In Archivum Franciscanum Historicum 41 (1948) blzz. 282-295 schrijft P. Hugolin Lippens over: Deux épisodes du litige séculaire entre les Clarisses-Colettines et les Pères Observants au sujet de leurs privilèges respectifs (XVe et XVIe S.). Ofschoon niet rechtstreeks, is het artikel toch van belang voor onze streken. Zie b.v. blz. 291.

In Archivum Franciscanum Historicum 45 (1952) blzz. 3-71 zet Pater Hugolin Lippens zijn artikel voort over Jean Glapion.
Belangrijk is III Jean Glapion, ami d'Erasme de Rotterdam op blzz. 41-48.

P. Hugolin Lippens geeft in Archivum Franciscanum Historicum

42 (1949) blzz. 278-311 een: Descriptio ac Analysis Codicum geminorum 166 et 142 Musaei Archeologiae Namurcensis.
Deze Codices zijn - blijkens de inhoud - ook voor Nederland in bepaalde opzichten van belang. Enige malen wordt Mathias Weynsen vermeld (blzz. 309). Cod. 142 bevat ook Speculum imperfectionis Fratrum Minorum compactum per venerabilem et religiosum P. F. Brugman. Dit werd in Archivum Franciscanum Historicum II (1909) blzz. 615-625 uitgegeven door P. Hieronymus Goyens O.F.M. (blz. 311).

Bij gelegenheid van de plechtige viering van de heiligverklaring van de heilige Joannes a Capistrano en Paschalis Baylon te Leuven had de lector van de Theologie, Pater Bonaventura van den Dijcke het plan op 28 Mei 1691 Theses historico-theologicae de vita et doctrina van de nieuwe Heiligen te verdedigen. Om de polemische en vooral antigallicaanse inhoud van die Theses ontstond er groot rumoer. Omdat deze verwikkelingen van belang zijn voor de kennis van de evolutie van het Jansenisme ten onzent en vooral aan de Universiteit van Leuven, behandelt Pater Lucianus Ceijssens het geval uitvoerig in Archivum Franciscanum Historicum dl. 40 (1948) blzz. 161-176.

Collectanea Franciscana, periodicum trimestre cura instituti historici Ordinis Fr. Minorum Capuccinorum editum (Rome) vervolgt in Annus XXI de Bibliographia Franciscana. Op blz. 358 lezen wij in een zeer waarderende bespreking van onze „Bijdragen": Quae hucusque publicata sunt commentaria et dissertationes, documenta et instrumenta, recensiones et notitiae bibliographicae, methodo scientifico exarata et typis splendide edita, ad historiam Ordinis franciscani in Neerlandia illustrandam efficacissime contulerunt.

Aelred de Rievaulx. L'Amitié spirituelle. Présentation, traduction et notes par J. Dubois. Bruges-Paris, Editions Charles Beyaert, (1948).
Het ontzaglijk uitgestrekt terrein van de latijnse litteratuur uit de middeleeuwen is nog slechts bewerkt. J. Dubois wil de achterstand inhalen door een nieuwe publicatie (en bewerking) van het tractaat over de geestelijke vriendschap, dat de weinig bekende Cisterciënser Aelredus schreef. Van deze Aelredus, die leefde in de twaalfde eeuw, geeft hij een biographie. Dan volgt een bespreking van zijn geschriften, die men in ascetische en historische kan verdelen. De speciale aandacht valt dan op de merkwaardige verhandeling: De Spirituali amicitia, waarvan Dubois de bronnen, de oorspronkelijkheid en de waarde bespreekt, om dan de tekst zelf te analyseren. Hierbij komt de verhouding van Aelredus tot Cicero en de heilige Schrift te sprake. De waarde van de gedegen inleiding wordt verhoogd door de vermelding van verschillende handschriften, uitgaven en oude vertalingen. C. S.

Dr C. G. L. Apeldoorn. 1795-1918. Sprekend Verleden. Krantenlectuur samengesteld voor het geschiedenisonderwijs in de hoogste klassen van het V.H.M.O. Purmerend, J. Muusses.
Uit oude kranten verzamelde de samensteller een aantal stukken van allerlei soort. Daardoor maakte hij belangwekkende artikelen en berichten uit nieuwsbladen van anderhalve eeuw voor velen toegankelijk. Een nuttig werk. En het boekje is daardoor een stille propaganda voor het gebruik, om uit diverse hedendaagse bladen speciale gegevens te bewaren in plakboeken en dgl. C. S.

Bibliotheca Spiritus. Geschriften over en voor ons geestelijk leven. Onder leiding van P. Fr. D. de Pauw O.P. en Dom H. J. Scheerman O.S.B. Antwerpen, 't Groeit.
In deze serie verschenen:

Kan. J. Mahieu S.T.D. Een overzicht van het geestelijk leven. Tweede Reeks. Nummer 1 (1947).
Het geraamte van dit al bekende werk wordt aldus getekend: uit God gekomen, gaan wij naar God door God, dat is nu: in de thans door Christus heersende orde, door de Godmens, onder leiding van de heilige Geest, aan de hand van Maria. Aan dit geraamte geeft de Auteur vlees en bloed. In eenvoudige, door iedereen te volgen beschouwingen, die gebaseerd zijn op de theologie, leert hij ons de aloude waarheid: wij moeten God kennen en Hem dienen. Door dieper in deze waarheid door te dringen, kan elke Christen zijn geestelijk leven opbouwen en voeden. Mahieu leverde een duidelijk en gezond ascetisch werk. Hier en daar wijst hij op Sint Bonaventura en ook op het heerlijk werkje van Bonifacius Maes, Mystieke Theologie.

Dagen van innigheid. Retraite-gedachten van den dienaar Gods P. Valentius Paquay O.F.M., „Het heilig Paterken van Hasselt". Bewerkt door P. Bruno Vijdt, Minderbroeder. Tweede Reeks, Nummer 2 (1947).

Dit boekje is samengesteld uit een verzameling nota's over preken van Pater Valentinus, opnamen van zijn woorden, die meestal bezorgd zijn door Zusters Clarissen. Deze tekst werd door de schrijver bewerkt en men kan gerust aannemen, dat hij de gedachten en geest van het heilig Patertje weergeeft. Vooral zij, die bewonderend opzien tot deze dienaar Gods of met hem verbonden zijn door het lidmaatschap van de franciscaanse Orden, kunnen er veel innigheid vinden, gemoed en gevoelens worden er door veredeld. In „Even kennis maken" op blzz. 7-11 wordt voorop een korte biographie van P. Valentinus gegeven.

De Navolging van Maria, geschoeid op de Navolging Christi. Vertaald door Th. De Paepe C.S.J. Tweede Reeks, nummer 4 (1946).

Allen, die bij het streven naar de volmaaktheid gaarne in de leerschool gaan bij Haar, die het toonbeeld is van alle deugden, bezitten in dit kostelijk boekje er een, dat rijk is aan mooie gedachten. De titel is uiteraard ontleend aan de bekende „Navolging van Christus" van Thomas a Kempis. Van dit anoniem werk, waarvan onder dezelfde titel, al eerder een boek was verschenen, dateert de eerste goedkeuring van 10 November 1772. In 1843 verscheen een Vlaamse vertaling. Aan elke vereerder van Maria bewees de schrijver met deze nieuwe vertaling van dit solied werk een grote dienst.

C. S.

De Bloemekens van de heilige Franciscus, vertaald naar de latijnse uitgave door P. Theophilus O.F. M. Cap. Ingeleid door Drs P. Gerlach O.F.M. Cap. Amsterdam. H. Meulenhof, z. j.

In de inleiding lezen wij op blz. 12: Het is de grote verdienste geweest van Pater Bonaventura Kruitwagen O.F.M., dat hij ons het eerst heeft ingelicht over de oudste, de Middelnederlandse vertalingen van de Actus, die onder de titel: Hier beghinnen sommighe wonderlike wercken die Sinte Franciscus ende sijn ierst geselle deden, en Dit sijn die namen van Sinte Franciscus ghesellen op het einde der XIVe of in het begin der XVe eeuw werden verspreid. Zij bevatten 36 van de 53 hoofdstukken der Fioretti en in 1905 waren aan Kruitwagen reeds een dertigtal handschriften hiervan bekend. Ja zelfs wees hij ons op een in 1514 te 's Hertogenbosch gedrukte uitgave van Dat wonderlijcke leven der gesellen des heylighen Vaders Sinte Franciscus. Ook in Den Wijngaert van Sinte Franciscus (Antwerpen 1518) werden gedeelten uit de Actus opgenomen. De belangstelling voor deze Middelnederlandse vertalingen is tot in onze tijd gebleven, o.m. door de uitgave van Die Capittelen vanden ghesellen S. Francisci, die Pater Stephanus Schoutens O.F.M. in 1904 te Antwerpen deed verschijnen. Om van de Middelnederlandse naar de moderne Nederlandse vertalingen van de Actus over te gaan, moet ten slotte wor-

den vermeld, dat I. C. M. Buys in zijn Franciscaansche Legenden (Leiden 1908) 30 van de 76 hoofdstukken uit het oorspronkelijke vertaalde. Nederlandse vertalingen zijn dus reeds vijfhonderd jaar oud en in zoverre geen novum.
Tot zover Pater Gerlach, die dan deze volledige Nederlandse vertaling der Actus S. Francisci nader aankondigt en waardeert. Wij kunnen ons bij hem aansluiten in die oprechte hulde. Ontegenzeggelijk is het bovendien immers, dat deze legenden interessante lectuur bieden en dat zij letterkundig bezien veel lof verdienen. Het schijnt ons echter toe, dat de historische betekenis met grote reserve moet genomen worden. En het wil ons toeschijnen, dat Pater Drs Gerlach deze betekenis wel wat te hoog aanslaat. C. S.

P. Gabriël M. Boutsen O.F.M. Het legioen van het bloed. Antwerpen-Amsterdam, Uitgeversmij N.V. Standaard-boekhandel, 1951.

Het is een vaststaand feit, dat ook de verjaagde en vervolgde missionaris het volk van China blijft hoogachten en om zijn bijzondere eigenschappen blijft waarderen. Pater Boutens is zelf een voorbeeld daarvan. En men voelt dat in zijn zo opportuun boek duidelijk aan. Als wij vragen, hoe het dan komt, dat het Christendom - relatief genomen - zo weinig ingang vond, dat het zo zwaar werd bemoeilijkt en zoveel tranen en bloed werden gevraagd van priesters, religieuzen en gelovigen, dan staan wij voor een niet gemakkelijk oplosbaar raadsel. Maar Pater Boutsen is er prachtig in geslaagd ons een duidelijke verklaring te geven, een verklaring, die steunt op goede en wetenschappelijke gronden. Hij schetst ons op boeiende en levendige wijze de zeven eeuwen geloofsverkondiging en geloofsstrijd en doet ons vooral inleven in de barbaarse vervolging door de Boksers rondom 1900. Daarbij geeft hij ons - dikwijls prettig, geestig, pittig en gezellig - een klaar inzicht in de geheel eigen Chinese psyche en wij beginnen de onlogische redeneringen van dat volk haast logisch te vinden. In elk geval gaan wij veel schijnbaar onbegrijpelijks toch begrijpelijk beschouwen. Zo werd zijn boek een historisch en psychologisch boek tegelijkertijd. Vooral voor onze dagen is het boek hoogst interessant. Over de arbeid van de Minderbroeders wordt menig belangrijk gegeven verstrekt. En nu ook de Nederlandse Minderbroeders hun zo bloeiende missie van Zuid-Chansi met vernietiging zien bedreigd en heel de wereld opziet naar dit merkwaardig volk, is dit boek hoogst actueel. Wij feliciteren Pater Boutsen met zijn schitterende synthese van „het" Chinese Apostolaat en „het" Chinese martelarenschap. C. S.

Dr D. P. R. A. Bouvy, Middeleeuwsche Beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden. Amsterdam, A. A. Balkema, 1947. De uitgave werd overgedaan aan A. L. van Gendt, Old rare and interesting books, Gooiersgracht 31A, Eemnes.

De belangstelling in de Nederlandse Kunsthistorie voor de sculptuur

heeft zich veelal beperkt tot detail-studiën. Terecht wijst de Schrijver op de verdiensten in deze van o.a. Pater Raphaël Lichtenberg O.F.M., wiens studie over de Romaanse steensculptuur hij van grote waarde acht. Hij betreurt het echter, dat zijn werk nooit tot voltooiing kwam. Baanbrekend noemt hij ook diens uitvoerige en degelijke publicaties over de Romaanse doopvonten en grafzerken (blz. II).
Voor een helder inzicht in de ontwikkeling van de sculptuur is echter een algemeen overzicht broodnodig. Is deze mogelijk? Niet onverdienstelijk heeft de Auteur getracht die in zijn boek te geven. Dat was geen gemakkelijke taak. Uit vroegere tijden - vooral tot 1450 - zijn de overgebleven monumenten al zeer gering in aantal, om zekere conclusies te kunnen trekken. En ternauwernood ontsnapt men aan het gevaar, zich tot het geven van een inventaris alleen te moeten beperken. Toch kon de schrijver - mede aan de hand van detailstudiën - ook voor het vroeger tijdperk in zijn Conclusie (blzz. 201-207) aanvaardbare hypothesen aanbieden. Sterker komt hij te staan in zijn oordeel over de verdere tijd. Deze tijd - de schrijver begint met het oudste voorwerp, dat van omstreeks 1130 dagtekent - laat hij eindigen bij de overgang van Gothiek naar Renaisance, die omstreeks 1530 plaats vond. Naast deze tijdbeperking is er ook een begrenzing van plaats, nl. die van de Nederlandse gewesten tijdens het bewind van de Bourgondische vorsten. Tot object nam hij alleen de figurale sculpturen, die in steen, hout, klei, zijn uitgevoerd. Deze afbakening heeft ongetwijfeld bij een studie als deze zijn grote voordelen en is als zeer redelijk te beschouwen.
Dit boek ontleent zijn waarde niet alleen aan de conclusies. Het is een verzamelwerk geworden, waarin een zeer groot aantal kunstvoorwerpen besproken worden. Wij noemen als voorbeeld het beeld van O. L. Vrouw van Zevenwouden, dat zich in de Sint Franciscuskerk van Bolsward bevindt (blz. 17 vgl. afb. 7). Tevens werd een lange lijst van - jammer niet scherp afgedrukte - afbeeldingen aan het werk toegevoegd, terwijl het bibliographisch materiaal in kostbare noten verwerkt werd. Dit boek kostte aanvankelijk 25 gulden per gebonden exemplaar. Ook uit deze mededeling blijkt wel, dat men - thans bij een prijsverlaging tot *f* 7.50 per gebonden en tot *f* 6.— per ingenaaid exemplaar - voor een kleine som een waardevol werk in bezit kan krijgen. Wij bevelen het leerzame en mooie boek gaarne aan.

C. S.

R. L. Bruckberger, De wolf van Gubbio, Zijn Zeven Wonderen en Het Achtste. Uit het Frans vertaald door Marianne Philips. Geïllustreerd door Bert Bouman. Amsterdam, Uitgeverij Ploegsma, 1949.

In dit fijne boekje wordt op eigen wijze, kernachtig typerend en met gezonde humor, de bekende legende van Sint Franciscus en de wolf van Gubbio geschetst. De boeiende vertelling wordt besloten met de dood van de wolf in de heilige Kerstnacht. De uitgave is in elk opzicht aantrekkelijk.

C. S.

J. Buntinx. De audiëntie van de graven van Vlaanderen. Studie over het centraal grafelijk gerecht (c. 1330-c. 1409). Brussel, Uitgeversmij. N.V. Standaard-Boekhandel, 1949.

Bij het opstellen van zijn overzicht over de staatsinstellingen van Vlaanderen, stuitte Prof. F. L. Ganshof op grote moeilijkheden voor het deel, dat handelt over de centrale instellingen tijdens de veertiende eeuw. Daarom heeft de schrijver de studie van een dezer instellingen, een gerechtelijke, tot voorwerp van een degelijk onderzoek gemaakt. De naam Audiëntie voor de zitting van de grafelijke raad ter behandeling van gerechtszaken ging over op de raad zelf.
In drie delen heeft hij zijn boek onderscheiden.
In het eerste deel handelt hij ontstaan en ontwikkeling, de laatste jaren en de verdwijning circa 1409. Dan wordt in het tweede deel de verhouding van de audiëntie geschetst tot de grafelijke raad, haar samenstelling, inrichting en werking. Ten slotte is in het derde deel haar bevoegdheid omschreven.
Om tot een goed uiteenzetting te komen, moest de schrijver heel wat literatuur naslaan en bestuderen. Zijn bibliographie geeft hij op blzz. 11-18. Het feit, dat hij vele archiefbronnen benutte, geeft groot vertrouwen aan het geheel.
Daarom alleen reeds achten wij de Bijlagen, die liefst lopen van blz. 289-424 als een aanwinst. Een uitgebreid register besluit deze degelijke monografie, die ook typografisch keurig is.
Op blz. 112 is sprake van Matheus de Crema ord.ff.min. C. S.

Antoon Coolen de oudere. Helvoirt aan de Lei. Brabansche schetsen. Verzameld en ingeleid door Willem Hoffman. geïllustreerd door Adine Huygen-van Houten. Tweede druk. Baarn, Uitgeverij en Drukkerij Hollandia, z.j.

Een biographie van Antoon Coolen, - om misverstand te voorkomen met „de oudere" toegelicht, hij overleed 11 Januari 1905 -, geschreven door de verzamelaar, besluit deze soms zeer gevoelige schetsen, die zich vooral afspelen in Helvoirt. Voor kennis van volk, geest, gebruiken en dialect hebben zij bovendien verdiensten. Het is gezonde lectuur. C. S.

Fr. M. Desideratus, Monnik der Cisterciënserabdij Sint Sixtus te Westvleteren. De Abdij 's Hemelsdale, geschiedkundige aantekeningen. Westmalle, Cisterciënser Drukkerij, (1949).

In dit boek worden ons - na een algemeen overzicht van de geschiedenis van de Cisterciënsers - de lotgevallen geschetst van een vrouwelijke abdij, die achtereenvolgens gevestigd was te Eesen (1237-1270), Zillebeke (1270-1295), Werken (1295-1575), Diksmude (1607-1671) en te Brugge (1671-1804). Uit de opsomming van deze plaatsen bemerkt men al dadelijk, dat deze stichting wel veel beproevingen heeft medegemaakt en in het boek wordt ons herhaaldelijk duidelijk, dat de stoffelijke zor-

gen zwaar geweest zijn. Des te meer sticht men zich aan de over het algemeen zeer goede geest, die er bij deze verstorven bruiden van Christus geheerst heeft. De schrijver mag zijn boek een geslaagd en onderhoudend boek noemen. Het klooster, dat de Zusters te Werken betrokken, was oorspronkelijk een Clarissenklooster, dat in 1286 door Graaf Gwijde van Dampierre voor haar gebouwd was. Men kan bijzonderheden daarover lezen op de blzz. 60-61, 66-68, 90, 92. C. S.

Valère Gaublomme. Beknopte Geschiedenis van Erembodegem. Erembodegemnummer van: Het Land van Aalst, Jaargang II, 1950.

In deze plaatselijke geschiedenis behandelt de schrijver vooral de profane, kerkelijke, kulturele geschiedenis, waarbij bijzonder dat van het onderwijs wordt behandeld. Door te steunen op onuitgegeven bronnen en tal van goede publicatiën leverde hij verantwoord werk. Daardoor tevens gaat het belang van de verdienstelijke uitgave verder, dan alleen de plaats zelf. Er zijn 13 illustraties. Op blz. 111 lezen wij: den heere petrus Clercx pastor dezer parochie heeft gekregen den arm van de heilige Victoria door jongste van fr franciscus Hendrickx minderbroeder. In de St. Jozefsparochie te Terjoden vestigden zich Zusters Penitenten van Opbrakel (blz. 149). In 1668, ten gevolge van de pest, werd het Sint Antoniusaltaar veranderd in een van Sint Rochus (blz. 111). C. S.

J. Gessler en J. F. Niermeyer. Florilegium Chronicum Nerlandicorum. Eén keuze uit de Latijnse kronieken van Noord- en Zuid-Nederland van de tiende tot de vijftiende eeuw. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1948.

In het: Ten geleide lezen wij: Van hun verschillend standpunt hebben de samenstellers van dit boek, de een philoloog, de ander historicus, één doel nagestreefd: een verzameling van historiographische teksten, bestemd voor het hoger onderwijs zo wel in de middeleeuwse geschiedenis als in het middeleeuws Latijn.
Hebben zij dit doel bereikt?
Wij kunnen deze vraag beantwoorden met wedervragen.
Hebben zij werkelijk de belangrijkste in het Latijn geschreven Nederlandse Kronieken bijeengebracht?
Hebben zij geheel het tijdperk daarbij tot recht laten komen?
Hebben zij betrouwbare teksten gegeven?
Zijn de inleidingen voldoende oriënterend?
Is de toelichting goed en zijn de bibliographische notities volledig?
Gaf men de noodzakelijke tekstkritiek?
Bestond er ten slotte behoefte aan zulk een verzameling?
Wie kennis van zaken heeft en dit boek in zijn geheel (waarvan men de kostbare bladwijzer blzz. 270-288 niet mag uitzonderen) beschouwt, moet al deze vragen bevestigend beantwoorden en geeft daarmede de verdiende lof.
Zoals reeds in deze Bijdragen Bundel X blzz. 149-150 werd opgemerkt,

bevat deze bloemlezing ook op blzz. 204-215: Het relaas van de Brugse Metten en de Gulden-Sporenslag door een Gentse Minderbroeder (1308).

C. S.

J. Geussens, Volksbeewegen voor ziekten van Mens en Dier. Antwerpen enz., N.V. Standaard-Boekhandel, 1947. Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding Jaargang XLI, Nr. 3, Verhandeling 392.

Het volksgeloof van onze dagen heeft de schrijver systematisch willen onderzoeken, meer speciaal, zoals dat zich uit in volksbeewegen tegen allerlei ziekten en kwalen. Zo maken wij kennis met allerlei zeer vereerde Heiligen, tot wie men zich in diverse plaatsen voor genezing wendt. Beschreven wordt, hoe de beewegen geschieden, welke gebruiken men er bij in acht neemt en welke boete, godvruchtige oefeningen men daarbij verricht.
Zo wordt gesproken over Sint Rochus op blzz. 9, 10, 43, 44, 74. De H. Coleta, wier mantel of sluier men oplegt bij zwangere vrouwen, wordt genoemd op blzz. 11, 13-15, 20-22. Zij wordt vereerd bij de Clarissen te Lier en te Mechelen. De Minderbroeders te Mechelen bidden nog wel tegen de kwade hand (blz. 91). C. S.

Ida Friederike Görres. De last Gods. Antwerpen, 't Groeit, z.j. (1951).

Uit de boeken van deze begaafde schrijfster - bekend om haar hagiographische publikaties - kan men veel putten voor een rijker geestelijk leven. Tot dat geestelijk leven behoort zeer zeker op een voorname plaats een helder inzicht in de verhouding, die bestaat tussen de mens en God. In dit boekje, dat langzaam en nadenkend moet gelezen worden, of liever overwogen, wordt in een tweegesprek die verhouding besproken. Er staan mooie gedachten in. Men leert de waarde van het geloof als zodanig. Sint Franciscus wordt genoemd op de blzz. 66, 76, 97, Elisabeth op blzz. 11, 66, 76, Josef van Cupertino op blz. 73. C. S.

Dr Mathias Goossens O.F.M. De Meditatie in de eerste tijd van de Moderne Devotie. Haarlem-Antwerpen, Uitgeverij J. H. Gottmer, (1952).

Met de eerste tijd van de Moderne Devotie bedoelt Dr Goossens de periode, die voornamelijk beheerst wordt door Geert Grote, Florens Radwijns en Gerard Zerbold van Zutphen. Met nauwkeurigheid onderzocht hij, welke opvatting men toen had over de meditatie. Daarvoor was het nodig zich in te leven in de eigen spiritualiteit en zich een idee te vormen van de ontwikkeling van de meditatie in die dagen alsook over de aard van de gebruikte bronnen. Uit dit inleidend gedeelte - samen met het Tractatulus devotus, dat als derde deel werd bijgevoegd - komt men wel tevens tot de conclusie, dat men veel gesteund heeft op de werken van Sint Bonaventura en van David van Augsburg, hoewel dan niet uitsluitend. De ideeën van deze twee Minderbroeders zien wij ook zeer op de voorgrond komen in de eigenlijke verhandeling, die het tweede deel

van dit boek beslaat. Hierin wordt gesproken over het begrip meditatie, dat een nadenken, een zich voorstellen was. Verder over het doel, dat de zuiverheid des harten en de liefde was, vervolgens over tijd en duur. Zeker als op zich zelf staande oefening was die zeer beperkt. Ten slotte handelt de schrijver over stof en methode, waarvan al weinig sprake geweest schijnt te zijn.

Uit het gehele boek blijkt, dat Pater Goossens zeer gewikt en gewogen heeft, teksten en uitdrukkingen ter dege onderzocht en bekeek en dat hij daarom - terecht - ook een eigen mening durft te lanceren, al gaat die ook in tegen een van erkende autoriteiten. Zo bestrijdt hij de mening van H. Watrigant S.J., alsof de moderne devoten reeds een methodische oefening van meditatie kenden. Ook moet hij een opinie daarover van J. van Rooy O.Carm. als raadselachtig betitelen (blzz. 204-205). Tegenover Dom J. Huyben O.S.B. en St. Axters O.P. stelt hij vast, dat de Moderne Devotie een zelfstandige Nederlandse School is (blzz. 30-33). Hieruit blijkt reeds, dat deze studie voor deskundigen belangrijk moet zijn. De stof ervan is taai, het kost wel inspanning zich er in te werken. Het is echter de Schrijver niettegenstaande dit bezwaar gelukt een boek geschreven te hebben, waarin hij aanschouwelijk en duidelijk is. Daardoor mede heeft hij zich een plaats veroverd onder de velen, die de geschiedenis van de Moderne Devotie tot onderwerp van hun belangstelling namen.

C. S.

Marnix Gijsen. De Literatuur in Zuid-Nederland sedert 1830. Vierde herziene en vermeerderde Druk. Amsterdam, Uitgeversmij N.V. Standaard-Boekhandel, 1951.

In een Addendum (blzz. 155-159) geeft Andre Demedts ons een overzicht van het werk van de samensteller van het boek Marnix Gijsen (Dr J.-A. Goris), die met zijn „Loflitanie van Sint Franciscus" in 1920 de aandacht op zich vestigde.

De schrijver zelf rechtvaardigt in zijn inleiding een afzonderlijke behandeling van de Vlaamse literatuur sedert 1830, naar het ons voorkomt op goede gronden. Die zouden wij kunnen samenvatten in de zinsnede op blz. 9: Onze literatuurgeschiedenis loopt parallel met het politiek en intellectueel ontvoogdingsproces van het Vlaamse volk: een Dietse gebeurtenis, die door Noord-Nederland slechts passief werd gevolgd en die toch over leven en dood van de Vlaamse taalgemeenschap besliste.

In het boek ontmoeten wij ook ten onzent talrijke bekende figuren. Wij noteerden als voor ons van bijzonder belang: Gezelle beleefde de natuur met een Franciscaanse vreugde (blz. 35).

Timmermans ontleent aan Sint Franciscus zijn dialogen met de dieren en de planten (blz. 75), hij schreef: De Harp van St. Franciscus (blz. 77).

C. S.

A. Hallema. Koning Willem II. Een biografie ter gelegenheid van de herdenking van 's Konings overlijden op 17 Maart 1849. Assen, Uitgeverij Born N.V. 1949.

Willem II, die koning van Nederland was van 1840-1849 en over wie al menig boek en artikel geschreven werd (zie blzz. 211-214), vond in A. Hallema een biograaf, die - mede door nieuwe gegevens - zijn persoon, karakter en arbeid helder belicht. Hij doet dat op rustige wijze en in eenvoudige, verstaanbare taal en stelt ook de meer ingewikkelde gebeurtenissen klaar voor. Ook uit dit boek blijkt wel enigszins, dat Koning Willem II, die zo graag in Tilburg verbleef, onder zijn oprechte vrienden vele Katholieken telde.
In deze Bijdragen (Bundel IX blzz. 431-432) werd al eerder verteld van zijn bezoek aan het Minderbroedersklooster te Weert. Het boek, met enige illustraties versierd, laat zich wel door ieder gemakkelijk lezen.

C. S.

Pater Dalmatius van Heel O.F.M. Incunabelen berustende in de Goudse Librye. Met aantekeningen voorzien. Gouda, 1952 (gestencild).

Ten einde meer bekendheid te geven aan de 29 incunabelen, die de Goudse Librye rijk is, stelde Pater van Heel deze catalogus samen. Bij verschillende noteert hij bijzonderheden over de auteur en de houtsneden. Wij wijzen hier op I Bartholomaeus Engelsman, Boeck vanden proprieteyten der dinghen, 1485 en op XIV Gulielmus de Gouda, Expositio misteriorum misse. Omstreeks 1498.
Van nr. VII Die Chronica van der Hilliger Stat van Coellen, 1499 hebben wij indertijd een (geschonden) exemplaar voor de bibliotheek te Weert kunnen verwerven.
Deskundigen zullen dit nieuw knap werk van Pater van Heel waarderen.

C. S.

Dr G. J. Hoogewerff. De geschiedenis van de St. Lucasgilden in Nederland. Amsterdam, P. N. van Kampen en Zoon N.V. 1947. Patria, Vaderlandsche Cultuurgeschiedenis in monografieën onder redactie van Dr J. H. Kernkamp XLI.

De bekende schrijver geeft eerst de oorsprong, samenstelling en karakter van de ambachtsgilden. Daarna bespreekt hij de kunstenaarsgilden, om dan de vraag te beantwoorden, hoe de Sint Lucasgilden aan hun bestemming voldeden. Hij behandelt dan deze gilden op verschillende plaatsen. Ten slotte vermeldt hij de opheffing van de gilden in 1798. De schrijver kan onmogelijk bedoeld hebben van de diverse plaatselijke en gewestelijke gilden een volledige historie te geven. Daarvoor zou een uitgebreider archiefonderzoek nodig zijn geweest. Maar toch - met de beschikbare gegevens - geeft hij ons een uitstekend en vrij volledig beeld van de betekenis en invloed dier gilden. Van waarde zijn ook de vele aantekeningen, terwijl interessante afbeeldingen zijn lezenswaardige tekst verluchten. Het boek is leerzaam.. Wij interesseerden ons bijzonder voor zijn mededelingen betreffende de kloosterkunst op blzz. 34-36, 42-43. Op blz. 121 lezen wij, dat de Haarlemse St. Lucasgilde in 1575

moest verhuizen naar de O. L. Vrouwe-kerk der Franciscanen, de Vrouwebroerskerk (zie ook blz. 123). C. S.

Catherine de Hueck Doherty. Post voor het Seminarie. Rotterdam, N.V. Uitgeverij De Forel, (1952).

De schrijfster van het boek: Dear Seminarian, dat Herman Divendal bewerkte, is iemand van gerijpte levenservaring. Zij kan ons vertellen van troosteloze ontreddering en trieste ontkerstening. Zij kan ook veel mededelen van eigen apostolaat en dat van de personen, waarmede zij zich omgaf. In dit boek gaat haar apostolaat uit naar de toekomstige priesters, aan wie zij in een vijftiental brieven de vraag voorlegt: wat verwacht de leek van de priester. Zij geeft haar antwoord in positieve zin en wijst vooral op de noodzakelijkheid van geestelijke leiding en verdieping. Het is een mooi boek, waarmede ook èn de leek èn de priester hun nut kunnen doen.
Op blz. 80 wijst zij op de beweging van de tochtgenoten van Sint Frans.
C. S.

Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda „De Oranjeboom". Deel I (1948) - Deel IV (1951). Breda, Broese.

Zoals op meerdere plaatsen bestaat in Breda een - actieve - geschied- en oudheidkundige Kring. Deze nam de naam aan van „De Oranjeboom" ter herinnering aan de rederijkerskamer „De Oranjeboom", welke ten tijde van René van Chalon (IV blzz. 75-94) bestond. Maar bovendien werd deze naam gekozen om de beproefde verbondenheid van het Huis van Oranje-Nassau met land en volk van de Baronie van Breda. Zo kreeg zij nog een actuele betekenis. De verheugende bloei van deze Kring blijkt wel klaar uit de fraaie jaarboeken, die men sinds 1948 uitgeeft, en het viertal bewijst wel, dat - volgens een verholen vrees van Prof. Dr L. G. J. Verberne (I blz. V) - men in 1948 eerste niet synoniem heeft geacht met enige. Ook blijkt uit deze Jaarboeken, dat men in Breda zich niet beperkt tot de stad zelf, maar men werkelijk beantwoordt aan het doel, dat dezelfde Professor op dezelfde plaats aangaf: Het doel van dit Jaarboek is in breder kring belangstelling te wekken voor en bekendheid te geven aan de bewogen en boeiende historie van het aloude Land van Breda, zo men wil, van de vermaarde Baronie. Op ernstige wijze heeft men zich hier van zijn taak gekweten. Men lette maar op de talrijke aantekeningen, men bewondere de fraaie illustraties, men vestige zijn aandacht op de namen van de medewerkers.
Aan Jaarboeken als deze is het nadeel verbonden, dat zij suggereren alleen belangrijk te zijn voor een engere kring. Is deze suggestie in het algemeen al vals, speciaal geldt dit voor deze fraaie uitgave, zij zullen niet achteloos ongeconsulteerd blijven bij diverse speciaal-studiën. Wij denken hierbij - bijvoorbeeld - aan: De Magistraats-Bibliotheek te Breda

door Mej. D. C. J. Mijnssen † (I blzz. 27-45), Gielis Beys, schoonzoon van Plantijn door J. B. W. M. van Roosmalen II (blzz. 86-87), Lenaert van Boischot, Schout en kastelein te Oosterhout door P. Placidus O.M.Cap. (II blzz. 129-161), De Bibliotheek van de Souveraine Raede en Leenhove van Braband ende Landen van Overmaze te Breda door Mr J. W. Bosch (III blzz. 31-47), Drukkers en Uitgevers te Breda tot de aanvang der 19de eeuw door A. Hallema (III blzz. 82-120 en IV blzz. 131-172).
Zeker op de grotere bibliotheken behoren deze Jaarboeken een passende plaats te krijgen. C. S.

M. E. Kronenberg. Verboden boeken en opstandige drukkers in de Hervormingstijd. Amsterdam, P. N. van Kampen en Zoon N.V., 1948. (Patria, Vaderlandse Cultuurgeschiedenis in monografieën onder redactie van Dr J. H. Kernkamp XLIV).

Al wil de schrijfster geen theologische beschouwingen geven (blz. 7), uit de tekst van het boek blijkt het wel allerduidelijkst, aan welke zijde van de strijdende partijen zij staat (zie vooral Slotaccoord blz. 137). Of zij daarbij het standpunt van de andere partij voldoende aanvoelt, is aan grote twijfel onderhevig. Zo eenvoudig lost men dit heus niet op. Maar deze kwestie daargelaten, staat in dit boek van de zeer knappe bibliograaf ontegenzeggelijk veel leerzaams en interessants en opent zij ons - althans in talrijke details - een onbekende wereld van het verboden boek gedurende de eerste tijd van de Hervorming. Men leert er de strijd van twee kanten kennen. Aan de ene zijde staan zij, die de boeken moesten veroordelen, aan de andere zijde staan zij, die ondanks alle bevelen, plakkaten, verordeningen reformatorische geschriften bleven produceren en exporteren, daarbij vernuftig zijn in het vinden van middelen, als schijnadressen, antidatering en pseudoniemen en die ook de consequenties van hun daden aandurfden en wisten te dragen. Veel nieuwe bijzonderheden weet de schrijfster uit haar rijke kennis hier mede te delen.
Op blz. 18 is sprake van het „Evangelie van Mattheus" in de vertaling van Joh. Pelt te Amsterdam, in 1522 verschenen bij Doen Pietersz. Joh. Pelt was wel de hervormingsgezinde gardiaan van het Amsterdamse Minderbroedersklooster.
Het optreden van de Minderbroeder Jan Roeyaert (Johannes Royardus) bij het proces tegen Lieven de Zomere komt te sprake op blzz. 35, 38, 39. Over de beruchte „Sermonen ofte wtlegginghen op alle de euangelien vander vasten" door „den deuoten Pater Broeder Niclaes Peeters Minnebroeder ende Gardiaen" wordt gehandeld op de blzz. 46, 123. Een oplossing, wie die Peeters in werkelijkheid geweest is, werd nog niet gevonden.
Mogelijk werd door Simon Corver een pseudoniem ontleend aan de custos van de Keulse Provincie, Gervinus Haverland (blz. 63).
Voor de gebeurtenissen te Leiden, die verhaald worden op blz. 46, zouden wij kunnen verwijzen naar deze Bijdragen Bundel II blzz. 327-328. Behoudens de gemaakte opmerking bij het begin van deze bespreking,

moeten wij dit werk prijzen als een, waarop zeer deskundig voorlichting is gegeven. Een rijke schat van aantekeningen staat ten dienste van hen, die dieper op het onderwerp willen ingaan. C. S.

(J. B. Kuis). Compascuum 1873-1948. Uitgegeven ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan der St. Joseph-parochie te Barger-Compascuum, '48. In 1873 werd officieel de parochie Barger-Compascuum opgericht met 368 parochianen. In 1948 waren er 1690 parochianen (blzz. 43-44). Bij zulk een gunstige ontwikkeling is er uiteraard veel te vertellen. De schrijver leidt ons in de wording in door een hoofdstuk: Vóór de bewoning: wat een troosteloze toestand was het toen eigenlijk! Na de totstandkoming van de parochie - die niet ging zonder moeilijkheden, waartegen Pastoor L. Vroom van Erica wel opgewassen was -, vertelt de schrijver, met veel persoonlijke gegevens, ons het wel en wee, verzwijgt fouten niet, maar geeft toch de totaal-indruk, dat het 75-jarig bestaan met voldoening over hetgeen bereikt werd, mocht gevierd worden. Het goed geschreven werkje, met vele illustraties versierd, is leerzaam, óók voor de toestand van de streek, waarvoor het de belangstelling van velen moge trekken.
C. S.

Jozef Lauwerys. Hoogstraten, aloude Vrijheid. Brecht, Drukkerij Paul Braeckmans, 1950.
„Samen met Herentals, Turnhout en Arendonk kreeg Hoogstraten een adelbrief van „Stad en Vrijheid" van Hendrik I, hertog van Brabant, in 1210", aldus lezen wij in de Inleiding van deze uitstekende synthese. De schrijver wil in deze - lofwaardige - heemkundige studie de volksgemeenschap beschrijven, die in deze aloude Vrijheid eeuwen door bestond. Breed heeft hij die taak opgevat: het werd een politieke, kerkelijke en economische geschiedenis van deze plaats. Voor zijn doel kon de schrijver beschikken over het rijke archief, dat tot heden gelukkig gespaard bleef.
Na een geologische schets, wordt het ontstaan van de Vrijheid behandeld, haar economische geschiedenis, haar inrichting, groei en bloei. Na een kort overzicht van de kerkelijke geschiedenis wordt ten slotte verhaald, hoe grote rampen en oorlogen de plaats teisterden.
Zeer talrijke illustraties, reproducties van oude plannen, goede kaarten maken dit boek tot een prentenboek, waarbij de vlot-geschreven tekst een uitstekend beeld geeft over deze bekende plaats. Een lijst van geraadpleegde werken staat op blzz. 154-157.
De franciscaanse Orden zijn nauw met Hoogstraten verbonden geweest. Uiteraard blijkt dat ook in dit boek herhaaldelijk. In 1688 kregen de Minderbroeders verlof tot het bouwen van een klooster en vanaf 1690 hebben zij er de latijnse school geleid. Door de Fransen verdreven, werd hun klooster 14 December 1797 verkocht. Zie blzz. 84, 108, 123, 145, 146. Reeds voor 1688 echter hadden twee Minderbroeders de leiding van een Clarissenklooster, dat in 1489 ontstond. Uit dit klooster, dat als

eerste geestelijke bestuurder Dirk van Munster had, zijn de Clarissenkloosters van Boxtel, Leuven en Wamel gesproten (blzz. 108, 120, 122, 140, 144, 145).
Reeds oudtijds bestond er een Derde Orde, die er tot heden haar leden telt (blzz. 141, 146).
Op wandtapijten (van 1540) werd o.a. het leven van Sint Elisabeth afgebeeld (blz. 119). Er waren eiken beelden van Sint Franciscus, Sint Clara, Lodewijk en Sint Petrus van Alcantara (blz. 122).

C. S.

Carel van Mander. Het schilder-boek. Het leven der doorluchtige Nederlandsche en Hoogduitsche schilders, in hedendaagsch Nederlandsch overgebracht door A. F. Mirande en Prof. Dr G. S. Overdiep. Bandontwerp van Georg Rueter. Vierde druk. Amsterdam-Antwerpen, Wereldbibliotheek N.V., 1950.

Carel van Mander, dichter, schilder en schrijver, die in Haarlem een soort schildersacademie stichtte, heeft vooral bekendheid gekregen door zijn Schilder-boek, waarmede hij een niet te versmaden bron voor de Nederlandse Kunsthistorie heeft achtergelaten. Men kent uitgaven van 1604, 1618, 1764 en ook vertalingen in het Frans en het Duits. Het ontbreken van een goede Nederlandse uitgave gaf de uitgeefster aanleiding een nieuwe bewerking te doen ondernemen. Deze uitgave verscheen in 1936. Dat behoefte aan dit werk bestond, bewijst deze keurige vierde druk, waarvan na de dood van Prof. Overdiep A. F. Mirande alleen de verdere wijzigingen voor zijn rekening nam. Hij streefde er naar de objectiviteit te verhogen.
Het boek opent met een biographie van Carel van Mander. Hierna volgt het eigenlijke boek, dat begint met een zeer verdienstelijke Voorrede op het leven der vermaarde Nederlandsche en Hoogduitsche schilders. De beschouwingen over schilderkunst, daar gegeven, zijn nog de aandacht waard. Dan komen in een lange rij leven en werken van mannen, die tot de dag van heden een naam hebben op kunstgebied. Talrijke illustraties geven een grote waarde aan dit best uitgevoerd werk.
Op blzz. 125-127 staat het leven van Hubert Goltz, schilder, graveur en historieschrijver van Venlo. Op blz. 127 wordt verteld, hoe hij, in Brugge wonend, er veel behagen in schepte te luisteren naar de predikaties van broeder Cornelis O.F.M. En hij zou diens predikaties hebben opgeschreven en doen drukken.
Dit geruchtmakend werk heeft al veel pennen in beroering gebracht. Van Broeder Cornelis zou Goltzius ook het portret vervaardigd hebben, waarvan men in dit boek een afbeelding (nr. 112) vindt.
Voor kunstkenners en kunsthistorici blijft dit boek een waardevol bezit en men zal dankbaar gebruik maken van de noten en aanvullingen van de bewerkers.

C. S.

Hartger Mankman. Je Maintiendrai. Mannen en Vrouwen uit het ge-

slacht Oranje-Nassau. Amsterdam, H. J. Spruyt's Uitgevers-Maatschappij N.V., 1950.

In dit geïllustreerd leesboek wordt leven en arbeid geschetst van de verdienstelijke mannen en vrouwen - van Juliana van Stolberg tot Koningin Juliana, - die elk naar eigen persoonlijkheid voor het Nederlandse volk de beste krachten gaven. De schrijver ziet daarbij alles uit sterk-geprononceerd protestants-gelovig standpunt. Tegenover de „Roomsen" weet hij zich over het algemeen te matigen. Men zie echter blzz. 162-164 en de . . . . op blz. 185 spreken wel. Houdt men het te eenzijdig karakter van het boek in het oog, dan kunnen wij mede - om de goede verhaaltrant - begrijpen, dat de kringen, waarvoor het bestemd is, het een geslaagd boek zullen vinden. C. S.

P. Manna en H. Carlier. Vrede met Rome. Een inleiding tot de oecumenische beweging en een uitnodiging tot herenigingsactie. Rotterdam, N.V. Uitgeverij De Forel, (1951).

Na voorafgaande beschouwingen worden in dit boek behandeld de droevige gevolgen van de verdeeldheid onder de Christenen (eerste deel). Deze verdeeldheid is een probleem, dat onder de ogen gezien wordt en waarvoor en oplossing noodzakelijk is (tweede deel). In dit deel lezen wij: „Wellicht zou Assisië de beste plaats zijn voor die bijeenkomsten (met vertegenwoordigers van afgescheiden kerken), omdat de geest van de Poverello, die door alle christenen zonder uitzóndering bewonderd wordt, een atmosfeer van vrede en verzoening zou scheppen. . . ." De moeilijkheden tegen een hereniging van de christelijke kerken worden daarna besproken en de weg naar de eenheid wordt gewezen (derde deel). Onder de vele voordelen van dit boek lijkt ons dit wel het grootste, dat het uitstekende voorlichting schenkt over een vraagstuk, dat zeker nog te weinig als ernstig wordt beschouwd. Door de kennis, die aangebracht wordt over de stand van zaken, wordt zeker warme belangstelling gewekt. Deze wordt bevorderd door talrijke geciteerde uitspraken van de meest gezaghebbende zijden van verschillende richtingen. Overvloedig zijn de nota's en aantekeningen en de uitgebreide bibliographie, die als eerste bijlage werd geschonken, zijn voor ieder, die zich dieper in de beweging tot hereniging inwerken wil, van hoge waarde.

Een overzicht van de oecumenische activiteit besluit het interessante, leerzame en goed verzorgde boek. Daarin vinden wij ook beschreven „De open Deur" te Haarlem, waarvan de zorg werd toevertrouwd aan de Paters Minderbroeders (blzz. 394-396). Een korte beschrijving van het Apostolaat-Minderbroeders-Friesland missen wij echter. C. S.

Dr A. Melchior. De Haarlemsche Sint Bavo of groote Kerk in teekening en tekst. Haarlem, J. H. Gottmer, (1945).

Dit imposante boek, gedrukt door Joh. Enschedé te Haarlem, bestaat grotendeels uit duidelijke en opmerkenswaardige tekeningen van de grootse Sint Bavo te Haarlem. Als ter inleiding geeft de schrijver in het kort

de interessante bouwgeschiedenis. Haarlem was eertijds trots op zijn sombere Romaanse kerk, die in 1373 door een brand geteisterd werd. Door die brand werd echter de gelegenheid geboden een gothisch gebouw op te trekken. Vooral na een bul van Paus Gregorius IX van 1397 werd hard gearbeid, wat niet wegneemt, dat de voltooiing eigenlijk pas geschied was in 1538. De schrijver behandelt dan ook de verschillende onderdelen als de klokken (Damiaatjes!), beelden, koorbanken, orgel, glaswerk enz. Door deze duidelijke tekst verstaan wij nog beter de bijgevoegde tekeningen. Het werk is van belang voor ieder, die belang stelt in monumentale kunst. Op blz. 8 is even sprake van Pater Joannes Brugman.
C. S.

H. Menkman, Grote Steden in ons Land. Deel I Amsterdam. Deel II 's-Gravenhage, Deel III Rotterdam. Amsterdam, H. J. Spruyt's Uitgevers-Maatschappij N.V. z.j.
Het lijkt ons toe, dat de samensteller van deze - geïllustreerde - boekjes bijzonder geslaagd is, vooral ook doordat hij diverse vakken van onderwijs wist in te schakelen. Kinderen, voor wie zij bestemd zijn, maar óók ouderen maken op aangename wijze kennis met de geschiedenis en het leven van onze grote steden, die zoveel invloed hebben op ons nationaal bestaan.
C. S.

Mirari Vos. Encycliek van Paus Gregorius XVI van 15 Augustus 1832 over de onrust in Kerk en Staat. Vertaald door L. Zeinstra O.F.M. Met een voorwoord van Dr Clem. Vrijmoed O.F.M. Hilversum, N.V. Gooi en Sticht, 1950.
Quanta Cura. Encycliek van Paus Pius IX van 8 December 1864 met Syllabus der voornaamste dwalingen. Vertaald door L. Zeinstra O.F.M. Met een voorwoord van Dr Nic. Sanders O.F.M. Hilversum, N.V. Gooi en Sticht, 1949.
Gaarne vestigen wij de aandacht op deze uitgave. Beide encyclieken hebben een geschiedenis. Zij zijn knap vertaald en deskundig ingeleid.
C. S.

Kees Molkenboer. De Stad van Erasmus. Tijdsbeeld van Rotterdam, tekst L. W. Schmidt, samengesteld door J. A. Lebbink met een voorwoord van Mr W. H. Fockema Andreae. Amsterdam, Uitgeverij De Bezige Bij, 1952.

Dit prachtig fotoboek spreekt de taal van het heden, waarin „wat worden zal" besloten ligt. Een summiere terugblik in het verleden geeft echter duidelijker een verklaring van de huidige toestand en van een tijd, waarin een veelbelovende opbouw van een nieuwe stad reeds een aanvang nam. Ook in puinhopen geeft de historie haar wijze lessen.
De indeling van het fotomateriaal met tekst werd aldus gemaakt: 1. Het huis, waarin wij wonen. 2. Ons dagelijks brood, in welk hoofdstuk vooral het havenbedrijf - niet uitsluitend - domineert. 3. De bloedsomloop van

een grote stad, waarin speciaal het verkeerswezen de aandacht vraagt. 4. Kerk en cultuur, waaronder ook onderwijs en musea zijn ondergebracht. 5. Wij trekken de deur achter ons dicht: ook de gelegenheden tot gepaste ontspanning mogen nergens ontbreken. Uit deze indeling blijkt wel, dat geheel de grote stad met al haar onderdelen een plaats hebben gevonden in dit boek. Dit werk is daardoor in zijn geheel ook leerzaam. Met een terugblik in het verleden, met een zin voor de werkelijkheid van het heden, kan de Rotterdammer - en hij niet alleen - hier door woord en vooral door aanschouwing leren, dat ondanks ongelofelijke moeilijkheden, toch met groot vertrouwen een nieuwe toekomst verhoopt mag worden. In vrijheidszin, verdraagzaamheid en vrede kan de stad van Erasmus geestelijk en tijdelijk luisterrijk verrijzen. C. S.

Dr Maria Montessori. Het onbewuste in de geschiedenis. Purmerend, J. Muusses, z.j. Overdruk uit: Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs No. 69 en 72.
Deze brochure bevat een ietwat merkwaardige beschouwing, waarin het „onbewuste" wordt behandeld in zijn verhouding tot het leven van de volwassen mens. Na vergelijkingen met de levenloze stof, de planten- en dierenwereld, wordt de conclusie getrokken, dat men werkelijk de mensheid kan beschouwen als verbondenheid tot één lichaam, dat zich ontwikkelt en functionneert door de activiteit van allen. C. S.

Neerlands Fundamenten. Populaire Geschiedenis Uitgaven onder redactie van D. Wijnbeek. Assen, Born's Uitgeverij N.V.
In deze serie verschenen:
1. *Het Turfschip van Breda door D. Wijnbeek.* Derde Druk, 1947.
6. *De inneming van den Briel door D. Wijnbeek.* 1947.
7. *De Unie van Utrecht door H. Ch. G. J. van der Mandere,* 1947.
Neerlands Fundamenten is een serie-uitgave, waarin verschillende belangrijke gebeurtenissen uit onze vaderlandse geschiedenis op populaire wijze behandeld worden. De verschillende boekjes zijn netjes en geïllustreerd uitgegeven.
In het eerstgenoemde geeft de schrijver ons het al uit de schooljaren bekende verhaal over de verovering van Breda in 1590, waarbij de turfschipper van Bergen een flinke rol speelde. Door zijn vlot verhaal weet de Schrijver zijn lezers opnieuw in spanning te brengen voor deze dappere onderneming.
Het tweede genoemde boekje vertelt over de inneming van Den Briel. Ook deze historie is bekend genoeg, maar de schrijver zag kans leven te geven. Vooral, wat hij vertelt over de Geuzen is leerzaam. Het hoofdstuk: De zwarte bladzijde (blzz. 70-73) wijdt hij aan de Martelaren van Gorcum. In dit hoofdstuk komen mooie woorden voor. Toch had zich de schrijver in bepaalde uitdrukkingen kunnen matigen. Zou hij liever vergelijkingen, als met de Bartholomaeusnacht niet net zo goed kunnen weglaten?

Onder de illustraties is een afbeelding van Nicolaas Pieck. Het boekje heeft een behoorlijke literatuuropgave.
Zoals de andere, is ook het boekje over de Unie van Utrecht zeer leesbaar. In deze serie is het uitstekend op zijn plaats en - met enige reserve over enkele wat te sterke uitdrukkingen - aanbevelenswaardig. Immers, vanaf haar onstaan tot aan de Franse tijd bleef feitelijk deze Unie als de grondwet van de Republiek. Zij bestrijkt dus in de vaderlandse geschiedenis een langdurig en belangrijk tijdperk. Wat aan deze verhandeling - met haar historieprenten en een korte lijst van de voornaamste gebeurtenissen - een bijzondere waarde geeft, is wel, dat zij de diverse regerings-instanties klaar uiteenzet. C. S.

J. H. Nicolas O.P. De eeuwige levende liefde. Rotterdam, N.V. Uitgeverij De Forel, (1952).
In dit meer dan gewoon boek heeft Pater Jean Hervé Nicolas bewezen, dat hij een begaafd godgeleerde is, en tevens, dat hij doorgedrongen is in de theorie en praktijk van het geestelijk leven. Voor hem is het dogma van Gods liefde een uitgangspunt en hij slaagde erin die liefde zo uit te beelden, dat hij het nuchter verstand geen geweld aan doet, echter ook het gevoel van het hart weet te bekoren. Daarbij is hij sterk verhelderend in zijn fraaie uiteenzettingen. Lijden en zonde zijn problemen, die voor geest en gemoed van velen onoplosbaar schijnen, maar desondanks heeft de schrijver ons geleerd in de liefde te blijven geloven en in de liefde te blijven leven. Dit boek, waarvoor A. H. Maltha O.P. het voorwoord schreef, en dat uitstekend vertaald werd door Zuster Aquinata, is in onze tijd van haat en twist van grote opportuniteit en het verdient - maar daarom niet alleen - een flinke verspreiding. C. S.

Dr Jac. Nouwens M.S.C. De veelvuldige H. Communie in de geestelijke literatuur der Nederlanden vanaf het midden van de 16e eeuw tot in de eerste helft van de 18e eeuw. Bilthoven, H. Nelissen, Antwerpen, 't Groeit, 1952.
De geschiedenis van het geestelijk leven ten onzent kan - spreekt dit niet van zelf? - niet geschreven worden, wanneer wij als een zeer belangrijk onderdeel niet het eucharistisch leven in ons verleden kennen. Feit was het, dat deze kennis tot heden zeer gebrekkig was, althans om bepaalde conclusies te mogen trekken. Wel waren er belangrijke artikelen verschenen, maar deze stonden in het algemeen te veel op zich zelf, waren al te gedetailleerd, soms zelfs zeer eenzijdig.
Eindelijk hebben wij nu in Dr Jac. Nouwens de geleerde gevonden, die het onderwerp tot een in elk opzicht geslaagde studie nam. Hij onderzocht de opvattingen aangaande de veelvuldige heilige Communie, zoals die tot uiting komt in de geestelijke literatuur van de Nederlanden, vanaf de tijden van het Trentse Concilie tot in de eerste helft van de achttiende eeuw. Hieruit blijkt, dat de schrijver zich - wijselijk - beperkt heeft. Hij had verder kunnen gaan en alle theologische werken, preekboeken in-

cluis, in zijn onderzoek kunnen betrekken, hij had een groter tijdperk kunnen nemen, hij had de grenzen van de Nederlanden kunnen overschrijden, hij zou dieper hebben kunnen ingaan op officiële uitspraken en voorschriften van kerkelijke Overheden en ten slotte zou hij de praktijk hebben kunnen toetsen aan de verkondigde theorieën. Maar met dit boek als grondslag, zal een breder werk niet zo'n moeite behoeven te kosten. Nu ligt het uiteraard voor de hand, dat de zeer bekwame schrijver in zijn hoogst belangrijk boek deze aspecten niet geheel kon verwaarlozen: zelf geeft hij op blz. 11 voorbeelden, hoe diverse genres in elkander lopen. Maar voor hem was dit niet een enige moeilijkheid. Ook na een besliste keuze stond hij voor bibliographische puzzles niet alleen, maar ook voor een juiste interpretatie van gekozen teksten. Het verwekt bewondering, hoe in de grote hoeveelheid devote geschriften een bepaalde lijn ontdekt werd. Twee tegengestelde strevingen betreffende de „veelvuldigheid" kunnen geobserveerd worden - in diverse fazen én in 't buitenland. En deze kwamen óók in de eucharistische literatuur in de Nederlanden op de voorgrond. Duidelijk is het daarom, dat de schrijver in zijn eerste hoofdstuk behandelt: De strijd om de veelvuldige heilige Communie in het buitenland. In de volgende hoofdstukken komen dan ter sprake: De Italiaanse Faze: de invoering van de veelvuldige heilige Communie; De Spaanse Faze: Het Dispuut over de dagelijkse heilige Communie; De Franse Faze: De strijd om het behoud. Het laatste hoofdstuk is getiteld: Brandende Lampen, zo genoemd naar het werk van de Carmeliet Timotheus a Praesentatione B.M.V.: Brandende Lampen voor het Alderheylighste Sacrament der Autaers. Dit boek illustreert de verschillende wijzen, waarop het eucharistisch leven vorm kon krijgen.

Met stijgende interesse hebben wij de schrijver in zijn boeiend boek voet voor voet gevolgd. En wij erkennen, dat het nodig zal zijn het te herlezen en te herlezen om de volle rijkdom op te kunnen nemen. Zo vol is de inhoud. Leer en leven raken elkander en zelden komt men zo overtuigd tot de aloude conclusie, dat de historie haar lessen geeft voor het heden. Ieder, die in de zielzorg van vandaag zijn beste krachten geeft, ontmoet bij en ondanks de veelvuldige heilige Communie problemen, die ook onze voorvaderen kenden. Hun leer, hun gedachten, hun oordeel, hun onwrikbaar geloof en innig respect voor het verheven geheim van onze altaren geven toch wel ook aan ons een richtsnoer. Trouw aan het bekende decreet van een heilige Paus, kunnen wij na kennismaking van dat alles, zelf voller gaan genieten van deze onwaardeerbare weldaad Gods en anderen tot een communie-praktijk brengen, waarvan de kostelijke vruchten méér nog in verhouding komen met het aantal heilige Communiën, dat men ontvangt.

Dit boek is bewerkt op een wijze, dat men er ternauwernood voldoende lof aan geven kan. De indeling is klaar, de beschrijving uitstekend, en ondanks de hoeveelheid en ingewikkeldheid van de stof, volgt men de schrijver met genoegen en een zeker gemak.

Het bewerkte materiaal is enorm. De bibliographie, verdeeld in I. Geci-

teerde bronnen en II. Geciteerde Literatuur loopt van blzz. 17*-78*. De geciteerde bronnen bevatten alphabetisch een lange rij van werken, die de schrijver door heeft moeten werken en heeft moeten bestuderen. Deze lijst is een bibliographisch monument op zich. Ongetwijfeld geeft de volledige opgave enig idee omtrent het karakter van het boek en omtrent de schrijver. Zo kunnen wij al dadelijk de niet-weinige franciscaanse auteurs ontdekken.
Wij hebben de bekoring gehad deze allen hier te vermelden. Maar wij willen niet die schrijver voorkomen, die zich geroepen zou voelen eens nader in te gaan, hoe kinderen van Sint Franciscus het woord en de liefde van hun Vader verstaan en begrepen hebben.
Dit - ook technisch keurig boek - is een buitengewoon knap stuk werk. De schrijver verdient eer en lof, de uitgever hulde! C. S.

R. K. Ouwejaan Kzn. Schrift uit vroeger tijden. Amsterdam, C. G. A. Corvey, Papiergroothandel N.V. 1951.

In dit fraaie boekje wordt gesproken over het schrift, wat men in Nederland zo tussen 1500 en 1800 maakte. Enkele „schrijfconstenaers" worden vermeld. Aan de hand van enkele afbeeldingen wordt getracht de visie van de lezers op het schrift te ontwikkelen. En wanneer men met aandacht de schrijver volgt, dan begrijpt men beter, waarom men vroeger sprak van „d'edele schrijfkonste", een kunst, die meer en meer verloren gaat: te weinig wordt, helaas!, nog geschreven, alsof het gedrukt is. Een boekje als dit kan die kunst doen herleven en bevorderen. C. S.

F. Pama-Brouwer. Heraldiek. Oorsprong, ontwikkeling en het tekenen van wapens. Alkmaar, Uitgeverij Arti, z.j.

Voor velen spreken de wapens met eigen stijl, schilden en helmen, kleuren een onverstaanbare taal. Toch is het niet zo bezwaarlijk zich in te werken in de betekenis ervan. En wat op het eerste gezicht ingewikkeld lijkt, wordt dra duidelijk. De schrijfster van dit fraai en rijk geïllustreerd werkje heeft de kunst verstaan in prettig leesbare stijl ons in te leiden in de problemen, die zich bij de heraldiek voordoen. Voor hen, die bij de studie van de geschiedenis uiteraard met heraldiek te maken krijgen, maar ook voor anderen, die in deze opdrachten krijgen, oriënteert het boekje uitstekend. Voor hen, die zich verder willen bekwamen, wordt op blzz. 62-63 een literatuurlijst gegeven. C. S.

Max Picard. De wereld van het zwijgen. Geautoriseerde Nederlandse vertaling door Willem Enzinck. Lochem, „De Tijdstroom", 1950.

De schrijver wil de betekenis van het zwijgen als een zelfstandig phaenomeen doen kennen. Het zwijgen is een zijn, het is een werkelijkheid. Daarom gaat hij het zwijgen in verband brengen met allerlei onderwerpen en voorwerpen. Hij doet dat ook met de geschiedenis en werkt uit, wat dat zwijgen vooral in de historie van afzonderlijke volkeren be-

tekent. Het boek bevat zeker voorname waarheden, er zijn diepzinnige en ernstige gedachten, die de overweging volop waard zijn en men kan er uit begrijpen, dat de grote kloosterstichters aan eenzaamheid en stilte zulke grote waarde hebben gehecht. C. S.

Anton Pieck en Fred. Thomas. Bemin dan Amsterdam. Tweede Druk. Amsterdam, Het Hollandsche Uitgeversuis, 1949.

Wij weten heus niet, aan wie wij de ereprijs voor dit fraaie boek geven moeten, aan de schrijver, die zijn genegenheid voor Amsterdam in mooie woorden, op originele wijze en onderrichtend duidelijk toont; of aan Anton Pieck, die - ook documentair - dit boek verluchtte met zestien grote kleurenplaten, zestien platen in zwart en wit en bijna tachtig kleinere prenten: hij geeft sfeer, bekoorlijkheid en karakter aan het werk; of aan de uitgever, die met bekwame krachten (zie blz. 184) een prachtig geheel te vormen wist en deze uitgave tot een typographisch monument maakte.
Voor de liefhebbers van het boek als zodanig, voor de bewonderaars van Anton Pieck en van zijn kunstzinnig werk, voor de inwoners van Amsterdam en alle minnaars van zijn rijke historie is dit boek een kostbaar bezit. C. S.

Roma-serie onder redactie van Dr W. Vermeulen S.J. en Dr Th. Nicolaas. Haarlem-Antwerpen, J. H. Gottmer.
In deze serie worden verschillende boeken uitgegeven, die de studenten van onze gymnasia e.d. moeten helpen bij de studie van de klassieke talen. Als zodanig kunnen wij die wel moeilijk bespreken, als wel geheel vallend buiten het kader van deze Bijdragen. In zoverre als de studie van de klassieken onontbeerlijk moeten geacht worden, om zich volop te kunnen inwerken in de christelijke cultuur en haar historie, mogen wij gerust een aanbevelend woord hier een plaats geven. En bijzonder willen wij dit doen voor de bloemlezing, die Dr J. Zuidweg geeft uit de Legende aurea van Jacobus de Voragine, waardoor de leerlingen in kennis gebracht worden met een zeer bekend en verspreid verhaal uit de rijke schat van de christelijke literatuur, die van onberekenbare invloed is geweest op taal en kunst. Men deed in deze bloemlezing ook enige grepen uit het hoofdstuk, dat gewijd is aan de heilige Franciscus van Assisi. C. S.

C. en M. Scharten-Antink. Het leven van Francesco Campana. Zevende druk van de volledige uitgave. Definitieve tekst. Amsterdam, Antwerpen, Wereldbibliotheek N.V., z.j.
De lezing van dit - wel spannend - boek is niet onvoorwaardelijk aan iedereen aan te bevelen. Niet zozeer omdat het de feiten van lijden en dood, van hardheid en wreedheid niet menskundig voorstelt, maar deze grote vraagstukken worden niet voldoende beschouwd in het licht van waarheid en geloof, die beide een eeuwig goede, alwijze en liefderijke

God erkennen. Zelfs bij rijpheid van oordeel kan het de gemoedsrust van niet-sterken daarom verstoren.
Dan: Katholieken spreken niet van het laatste oliesel (blz. 105), fleschje in den paarsen zak (blz. 105), bekruizen (blz. 106), de Kerk aanbidt Maria niet (blz. 368) en de geestelijkheid is niet gewoon blijkbaar het domme bijgeloof te erkennen (blz. 436).
Daartegenover doen de woorden over Sint Franciscus op blz. 86 weldadig aan. Over Sint Franciscus wordt meer gesproken b.v. op de blzz. 339, 361, 362, 363, 364, terwijl de uitdrukking: „Broeder Ezel" (blzz. 389, 401, 420) aan hem herinnert. Van een Franciscaan is sprake op blz. 28 en blz. 456. C. S.

Jan van Sleeuwen. Het overwoekerd pad. Bussum, C. van Dishoek, 1951.
Er hangt een zekere weemoed over deze verzen als over „rozen, vernield door de regen", om in de taal van het „redeloos hart" te spreken. Maar zou er toch geen reden gezocht moeten worden in het herfsttij van het humanisme, waaronder de dichter gebukt gaat? Hij moge het integraal humanisme vinden, waar God zijn woord doet gestand, zoals het in Kerstgedicht luidt. Ook het dichterlijk talent van Jan van Sleeuwen, dat in zijn balladen m.i. het sterkst tot uiting komt, zal bij de vreugd hierom slechts winnen. Jacques Benoit.

Fred Thomas. Stad van mijn hart. Een liefdesverklaring aan Amsterdam. Met illustraties van P. Spijker. Vierde druk. Amsterdam, Het Hollandsche Uitgevershuis, 1947.
De schrijver wil bij zijn lezers liefde opwekken voor het bekoorlijke oud-Amsterdam. Hij koos daartoe een persoonlijke weg. Hij geeft namelijk zijn eigen gevoelens vanaf zijn kinderjaren. Met hem medelevend en medevoelend, zal menigeen met hem gaan delen in vreugde over wat behouden bleef en in spijt over wat verloren ging. C. S.

P. Isidorus Trienekens O.F.M. Promptuarium Seraphicum. Editio sexta recognita. Harlemi, sumptibus Johannis H. Gottmer, (1948).
P. Isidorus Trienekens O.F.M. Usuale Sacerdotum. Harlemi, Sumptibus Johannis H. Gottmer, (1948).
Men kan zich moeilijk indenken, dat in deze verzorgde en handige werkjes iets voor het dagelijks gebruik van de Priesters en Paters Minderbroeders ontbreekt. Zij bevatten gebeden en oefeningen voor de priesters persoonlijk en verder talrijke formulieren, die bij de uitoefening van hun taak volgens de liturgie voorgeschreven zijn. C. S.

Prof. Dr August Vermeylen. Van de Catacomben tot Greco. Geschiedenis der Europeesche plastiek en schilderkunst in de Middeleeuwen en de Renaissance. Derde druk der geheel herziene en uitgebreide uitgaaf. Met 500 afbeeldingen, Bandontwerp van Georg Rueter. Amsterdam, Wereldbibliotheek N.V., 1949.

Dit monumentaal boek vermeldt - zoals de schrijver in zijn: Een woord vooraf opmerkt - slechts de typische verschijnselen, die hem geschikt leken om wording en vergaan van de opeenvolgende stijlen te kenmerken, in die Europeesche kunst, die hij als een eenheid beschouwt. Daarom wordt door hem slechts behandeld, wat men ,grote kunst" gelieft te noemen: ivoorwerk, glasschilderkunst, grafische kunsten, miniaturen, tapijten, waar die voor het begrip der ontwikkeling van bijzondere betekenis blijken. Leerzaam is dan de inleiding. Wat verstaan wij onder kunstgeschiedenis, dat is de vraag, die de deskundige schrijver eerst beantwoordt. Hij bespreekt de grenzen ervan, behandelt het principe van de samenhang, geeft een sociologische verklaring, neemt dan de innerlijke ontwikkeling in het oog, de betrekkelijkheid van de invloeden, en ten slotte de eenheid van de ontwikkeling.
Het eigenlijke werk is verdeeld in drie delen: De Middeleeuwen, De vroege Renaissance, Volgroeide en late Renaissance. Al de grote kunsten komen dus ruim voor: de kunst van de vroege middeleeuwen, de romaanse, de gothische, die van renaissance en barok.
Over Giotto wordt gehandeld van blzz. 73-81. Merkwaardig is daarbij zijn oordeel over de schildering van de kerk te Assisi. En hij besluit er op blz. 74: we mogen thans de mening laten varen, al zou Giotto vooral door den franciscaanschen geest moeten verklaard worden.
De bijzondere waarde van deze editie moet ook gezocht worden door de aangifte van veel literatuur. En als men weet, dat de schrijver al de kunstwerken - op enkele uitzonderingen na - waarover in dit zo fraai uitgevoerde werk sprake is, door eigen aanschouwing leerde kennen, dan wekt zijn kolossale studie des te meer vertrouwen. Het is een prachtboek.

C. S.

Annie Versprille. Het Sint Catharinagasthuis (te Leiden). Overdruk uit het Leids Jaarboekje 1952 blzz. 94-117.

Dit is een uitstekende verhandeling, die ook van belang is voor de geschiedenis van de ziekenzorg in de loop van de eeuwen: het gesticht bestond al vóór 1276. Op blz. 106 lezen wij, dat 's Zondags wel een Minderbroeder de diensten verrichtte. Een aanvulling op deze mededeling is te vinden in deze Bijdragen Bundel II blz. 310. Behoudens enkele kleine uitzonderingen heeft de schrijfster zich goed ingewerkt in de katholieke terminologie. Wij hebben het geïllustreerde artikel met smaak en gemak gelezen.

C. S.

J. Vlamynck M.S.C. Broeder Pieter van Gent, Apostel van Mexico, Vader der Indianen, Assche, Missieseminarie, (1948).

Na de ontdekking van Mexico door de Spanjaarden in de zestiende eeuw, trokken weldra Vlaamse Minderbroeders-Missionarissen naar dat land. De meest merkwaardige figuur bleef Pieter van Gent, wiens naam tot de dag van heden er voorleeft. Het is bijna ongelofelijk, wat deze missionaris op elk gebied bereikt heeft. Zijn methodes zijn leerzaam, nóg voor

de hedendaagse missionering. Heel prettig en overzichtelijk wordt in kort bestek zijn persoon en arbeid in dit boekje behandeld. C. S.

Renaat Veremans, Herinneringen aan Felix Timmermans. Met bijdragen van Ernest Claes, U. van de Voorde, Lode Baekelmans, O. van Rompay, G. Bomans, K. Jacobs, H. Schneider, E. Bernouilli, A. Schaer-Ris en acht en twintig reproducties uit het teken- en schilderwerk van Felix Timmermans. Antwerpen, N.V. Uitgeverij P. Vink, (1950).

In dit prachtig uitgevoerd boek doen oprechte vrienden en warme bewonderaars van Felix Timmermans deze zo bekende en miskende man - weldadig aandoend - kennen als schrijver, dichter en schilder, maar geven ons tevens een kijk op zijn joviaal karakter en zijn inwendig en diep religieus leven. Elke bijdrage getuigt van grote waardering en echte toegenegenheid voor deze edele Vlaming, in wie men menige franciscaanse trek vindt. Men zie blzz. 9, 34, 57, 61, 87, 97, 98, 113, 114, 122, 140, 146, 147. Over Sint Elisabeth wist hij schoon te vertellen (blz. 33). Bij het boek en op de losse omslag vindt men een reproductie van de schilderij van de Lierse kunstschilder Oscar van Rompay: Felix Timmermans in zijn laatste levensdagen. C. S.

Léopold Willaert S.J. Bibliotheca Janseniana Belgica. Répertoire des Imprimés concernant les controverses théologiques en relation avec le Jansénisme dans les Pays-Bas catholiques et le Pays de Liège au XVIIe et XVIIIe siècles. I-III. Namur, Bibliothèque de la Fac. de Phil. et Lettres, Paris Editions J. Vrin, 1949-1951.

Wie bij een repertorium als dit een volstrekte volledigheid eist en meent, dat geen enkele incorrectheid mag insluipen, stelt een onredelijke eis en feitelijk zou men een van zoveel inspanning en eruditie getuigend werk, als deze Bibliotheca Janseniana, in de boekenwereld tot een onmogelijkheid maken. Welke limieten de samensteller zelf al maakte, kan men lezen in zijn Avertissement (blzz. 16-18): die zijn van chronologische en geographische aard. Maar ook bij deze limieten is er overvloed van stof en „on ne s'étonnera donc pas que cette tentative-ci n'aboutisse qu'à des résultats incomplets". Aan velen dus wordt de gelegenheid aangeboden aanvullingen te geven en verbeteringen voor te stellen, die de samensteller in een supplement-deel zou kunnen verwerken. „L'auteur saura gré aux personnes qui voudront bien lui signaler les lacunes et les erreurs de ce travail, en vue de suppléments projetés".

Wanneer wij hier aan deze wens willen voldoen, dan gaat onze aandacht vooreerst naar het Première Partie (blz. 25, 923): Subsidia en hierover zouden wij in het algemeen dit willen opmerken: het is - uiteraard - aan de samensteller bekend, dat met de leden van zijn roemvolle Societeit, vooral de Minderbroeders het krachtigst verzet hebben aangetekend tegen de dwaling van het Jansenisme. Zou het daarom niet voor de hand gelegen hebben, dat hij zijn onderzoek wat verder had uitgestrekt in hun archieven en op hun bibliotheken? Wij denken hier speciaal aan de

bibliotheken te Weert en te Alverna, waar een prachtige collectie Jansenistica aanwezig is. Uit hun algemene Provincie-Kataloog had hij zeker menig werk kunnen opdiepen of nauwkeuriger kunnen beschrijven. Vandaaruit hadden deskundigen hem tevens kunnen wijzen op diverse publikaties, die hij bij de samenstelling van zijn chronologische lijst had kunnen benutten. Het is ons b.v. opgevallen, dat hij bij de Repertoria onder nr. 858 het werk van Pater van Heel: Theologische en Philosophische Theses (onvolledig, zie ook blz. 927) noemt, maar blijkbaar dit werk niet verder heeft benut en zeker de Theses zelf - waarvan de vindplaats toch aangegeven staat - niet gezien heeft. Zijn aandacht zou ook gevestigd zijn op deze Bijdragen, die wij in de lijst van Périodiques (blzz. 96-114, 927 vgl. nr. 1078a) missen. Van tal van werken zou men hem ook op publikaties hebben kunnen wijzen, die hem nu ontgaan zijn en die hem secuurder en vollediger diensten hadden kunnen bewijzen, dan de nu door hem geciteerde bronnen. Op enkele Minderbroeders, met wie wij zelf in nader kennis kwamen, zouden wij hem hier even willen wijzen. Wij bedoelen: Pater Henricus de Bukentop O.F.M., Een vermaard Scripturist en Bestrijder van de Versio Embrica in Franciscaansch Leven 26 (1943) blzz. 148-159, 175-186. Pater Matthias Hauzeur O.F.M., Een Polemist - bijzonder tegen Samuel Maresius - uit de 17de eeuw in Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis, Nieuwe Serie Deel XXXIII blzz. 162-184, 257-276. Pater Bartholomaeus d'Astroy O.F.M., Een Apologeet uit de zeventiende eeuw en Maastrichts Missionaris, een bio-bibliographische Studie in Publications de.... Limbourg Tome LXXVIII-LXXXII (1942-1946) blzz. 85-128.
Wij noemen slechts deze namen. Er komen echter in dit boek nog talrijke publikaties van Minderbroeders voor, die bij een vluchtige contrôle voor aanvulling en correctie in aanmerking komen. Het lijkt ons hier niet de plaats die hier aan te geven, maar het ligt wel in onze bedoeling, die ten dienste van de Auteur te vermelden in onze Rubriek: Bibliographica. Intussen vrezen wij met deze bemerkingen enigszins de schijn te wekken, dat ons oordeel over dit boek ongunstig zou zijn. Die indruk willen wij ogenblikkelijk wegnemen. Met ons zal elkeen, die zich met dergelijke studie occupeerde, begrijpen, dat gebreken onvermijdelijk zijn. En iedereen, die zich voor de ingewikkelde kwestie van het Jansenisme - men denke maar aan belangrijke publikaties van de laatste tijd - interesseren blijft, zal dit werk begroeten als hoogst welkom en volop gebruik maken van de enorme hoeveelheid gegevens, die de schrijver biedt. Voor de prestatie van deze Bibliotheca hebben wij oprecht waardering, welke bijzonder uitgaat ook naar de Table Alphabetique blzz. 951-1190. C. S.

Rinko Wiesma. Het verhaal der vaderlandse geschiedenis. Amsterdam, W. L. Salm en Co, 1948.

Op het einde van zijn lijvig boek vraagt zich de schrijver af, of hij zijn werk goed gedaan heeft. En hij beantwoordt zich, dat hij stijl van Rembrand heeft trachten te volgen: veel weglaten, veel overdrijven en op een

klein aantal feiten en beweegredenen veel licht doen vallen. Wij kunnen de Auteur verzekeren, dat hij zich goed aan dat voorschrift hield. Er komen gapingen voor, soms gaat hij te ver, vooral bij schildering van markante personen en schokkende feiten, daartegenover staat, dat hij in het algemeen werkelijk op levendige wijze schetst; en, geboren en gevormde verteller als hij is, weet hij op smakelijke wijze de historie onder veel aspecten te belichten. Zo brengt hij ons in een goed geheel in kennis met een politiek, sociaal, cultureel en kerkelijk Nederland. Natuurlijk - het kan welhaast niet anders - bekijkt hij weleens door een eigen bril, en het gebeurt niet eenmaal, dat wij een vraagteken of zelfs een uitroepteken plaatsen moeten. Matiging in al te scherpe oordelen zou hier en daar wel aan te bevelen zijn. Een uitspraak als op blz. 210 over de frater- en zusterhuizen in het hoofdstuk over Meester Geert Grote van Deventer: „En dat was in elk geval het begin om aan de nachtmerrie van onwetendheid en angst, van bijgeloof en geestelijke afhankelijkheid te ontkomen" wordt al door in hetzelfde boek vroeger verhaalde goeddeels weerlegd. Een en ander neemt niet weg, dat het boek als inhoudrijke en prettige lectuur mag geprezen worden. Aan deze lectuur wordt bijzonder leven gebracht door een rijkdom van gelukkig gekozen illustraties. Ook in deze mogen wij spreken van een geslaagde uitgave. Op blzz. 309-310 wordt ons de wrede moord op de Martelaren van Gorcum verhaald.
C. S.

Jaarboek Bisschoppelijk College Weert IV 1952. Druk: N.V. Grafische Kunstinrichting J. van Poll Suykerbuyk, Roosendaal.
Dit voortreffelijk jaarboek geeft in zijn kroniek, lijsten van leraren en leerlingen, in de uitslag van de prijsuitdeling, in de jaarverslagen en afzonderlijke beschouwingen over muziek, toneel, sport en spel wel een volledig beeld van het opgewekt leven op dit aloud College. Enkele piëteitsvolle en leerzame bijdragen geven aan dit Jaarboek een bijzonder cachet. Onder deze noemen wij bijzonder: Het grote besluit door G. Houben. Deze is vooral voor ons van belang, omdat er in gesproken wordt over de stichter van het Minderbroedersklooster te Weert, welke stichter zelf later het kleed van Vader Franciscus aanvaardde.
De uitvoering van het Jaarboek, met zijn helder en levendig illustratiemateriaal, laat niets te wensen over.
C. S.